

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Diplomová práce

**STŘEDNÍ ASIE V GEOPOLITICE SOUČASNÝCH
VELMOCÍ**

Plzeň 2012

Otakar Koutenský

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Studijní program Politologie

Studijní obor Mezinárodní vztahy

Diplomová práce

Střední Asie v geopolitice současných velmocí

Otakar Koutenský

Vedoucí práce:

PhDr. David Šanc, Ph.D.

Katedra politologie a mezinárodních vztahů

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2012

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a použil jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2012

.....

Poděkování

Chtěl bych poděkovat PhDr. Davidu Šancovi, Ph.D. za vedení mé diplomové práce, za jeho rady a připomínky. Moje poděkování patří také všem, kteří mě při psaní práce podporovali.

Obsah

Seznam zkratk	1
1. Úvod	3
2. Obecné informace o regionu Střední Asie	6
2.1. Vymezení regionu	6
2.2. Historicko-politický exkurz	8
2.3. Obyvatelstvo a náboženství	9
2.4. Geografie	11
2.5. Politické systémy	12
2.6. Ekonomika	16
3. Vybrané geopolitické teorie a jejich aplikace na Střední Asii	20
3.1. Halford J. MacKinder	20
3.2. Nicholas Spykman	22
3.3. Karl Haushofer	24
3.4. Saul B. Cohen	25
3.5. Alexander de Seversky	26
3.6. Zbigniew Brzezinski	27
3.7. Euroasianismus a Aleksandr Dugin	29
4. Geopolitika velmocí v regionu Střední Asie do roku 2001	31
4.1. Ruská federace	31
4.2. Čínská lidová republika	36
4.3. Spojené státy americké	38
4.4. Evropská unie	40
4.5. Shrnutí	41
5. Geopolitika velmocí v regionu Střední Asie po roce 2001	42
5.1. Ruská federace	42
5.2. Čínská lidová republika	45
5.3. Spojené státy americké	47
5.4. Evropská unie	49
5.5. Shrnutí	51
6. Geopolitické postavení středoasijských republik	53

6.1. Kazachstán	53
6.2. Kyrgyzstán	54
6.3. Tádžikistán.....	56
6.4. Turkmenistán	58
6.5. Uzbekistán	60
6.6. Shrnutí	62
7. Regionální integrační procesy ve Střední Asii.....	63
7.1. Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (CSTO).....	63
7.2. Šanghajská organizace spolupráce (SCO)	66
7.3. Organizace Středoasijská spolupráce (CACO).....	69
7.4. Euroasijské ekonomické společenství (EurAsEC).....	70
7.5. Shrnutí	72
8. Regionální bezpečnostní komplex ve Střední Asii	74
8.1. Vnitrostátní úroveň.....	74
8.1.1. Kazachstán	74
8.1.2. Kyrgyzstán	75
8.1.3. Tádžikistán.....	76
8.1.4. Turkmenistán	77
8.1.5. Uzbekistán	78
8.2. Regionální úroveň.....	79
8.3. Interregionální úroveň.....	85
8.4. Shrnutí	86
9. Závěr.....	88
Prameny a literatura	93
Odborná literatura	93
Internetové zdroje	96
Resume	99
Přílohy.....	101

Seznam zkratk

Zkratka	Původní název	Český název
CACO	Central Asian Cooperation Organization/ Центрально-Азиатское сотрудничество (Central'no Aziatskoje sotrudničestvo)	Organizace středoasijské spolupráce
CIS	Commonwealth of Independent States/ Содружество Независимых Государств (Sodružestvo Něžavisimych Gosudarstv)	Společenství nezávislých států
CST	Collective Security Treaty/ Договор о Коллективной Безопасности (Dogovor o Kollektivnoj Bezopasnosti)	Smlouva kolektivní bezpečnosti
CSTO	Collective Security Treaty Organization/Организация Договора о Коллективной Безопасности (Organizacija Dogovora o Kollektivnoj Bezopasnosti)	Organizace Smlouvy kolektivní bezpečnosti
EurAsEC	Eurasian Economic Community/ Евразийское экономическое сообщество (Jevrazijskoje ekonomičekoje soobčšestvo)	Euroasijské ekonomické společenství
EC	European Community	Evropská společenství
EU	European Union	Evropská unie
GUAM	GUAM Organization for Democracy and Economic Development	GUAM - Organizace pro demokracii a ekonomický rozvoj
GUUAM ¹	GUUAM Organization for Democracy and Economic Development	GUUAM - Organizace pro demokracii a ekonomický rozvoj

¹ GUAM po vstupu Uzbekistánu změnil svůj název na GUUAM. Po vystoupení Uzbekistán se organizace navrátila k původnímu názvu GUAM.

IMU	Islamic Movement of Uzbekistan	Islámské hnutí Uzbekistánů
INOGATE	Interstate Oil and Gas Transportation to Europe	Mezinárodní přeprava ropy a zemního plynu do Evropy
ISAF	International Security Assistance Force	Mezinárodní bezpečnostní podpůrné síly
NATO	North Atlantic Treaty Organization	Severoatlantická aliance
OSCE	Organization for Security and Cooperation in Europe	Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě
OSN	United Nations	Organizace spojených národů
PCA	Partnership and Cooperation Agreements	Partnerské a kooperační dohody
PfP	Partnership for Peace	Partnerství pro mír
SCO	Shanghai Cooperation Organisation/ Шанхайская организация сотрудничества (Šanchajská organizace spolupráce)	Šanghajská organizace spolupráce
TACIS	Technical Assistance to the Commonwealth of Independent States	Technická pomoc Společenství nezávislých států
TRACECA	Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia	Transportní koridor Evropa-Kavkaz-Asie
UNMOT	United Nations Mission of Observers in Tajikistan	Pozorovatelská mise OSN v Tádžikistáně
WTO	World Trade Organization	Světová obchodní organizace

1. Úvod

Střední Asie je oblastí nacházející se v srdci MacKunderova Heartlandu, což z ní dělalo a dělá velice strategickou geopolitickou oblast. Důležitost Střední Asie daleko více stoupla díky dvěma faktorům, kterými byl rozpad Sovětského svazu a neustále se zvyšující globální interdependence jednotlivých zemí. Je důležité podotknout, že právě středoasijské postsovětské republiky tvoří nárazníkovou zónu mezi několika státy, možná by se dalo říci i regiony - Ruskou federací, Čínskou lidovou republikou a zeměmi Blízkého východu. Také nelze opomenout obrovské zásoby nerostného bohatství, kterými tyto země disponují. Po konci bipolárního konfliktu právě tyto faktory tvoří ze středoasijských republik jednu z nejdůležitějších oblastí v globální politice.

Cílem této práce bude analýza proměn geopolitické orientace současných velmocí vůči regionu Střední Asie a vztah postsovětských středoasijských republik vůči velmocím. Zde je důležitou otázkou, co lze v současném světě chápat jako velmoci. V této práci budu považovat za velmoci Spojené státy, které si svou globální moc stále ještě udržují. Nastupující velmocí je zcela jistě Čínská lidová republika a svou pozici ve světovém pořádku opět obnovuje Ruská federace, zapomenout se nesmí ani na Evropskou unii. Právě tyto tři státy a jedna integrační entita budou zastávat v této práci velmoci. V rámci asijského regionu by se za velmoci daly považovat také země jako Indie, Írán nebo Pákistán, zmíněné státy však v této práci budou zastávat marginální roli, protože je chápu pouze jako regionální velmoci. Je také nutné podotknout, že práce se bude zabývat vlivem velmocí až po rozpadu Sovětského svazu, protože do té doby byly všechny země regionu integrální součástí Sovětského svazu a jiné velmoci, resp. druhá supervelmoc - Spojené státy, se zde o zahájení nové velké hry nepokoušely. Základními dvěma hypotézami práce tedy bude to, že (1.) reálný vstup globálních velmocí, s výjimkou Ruska, do

nové velké hry o Střední Asii začal až po zahájení globální války proti terorismu a (2.) primární vektory zahraniční politiky jednotlivých středoasijských republik přes zakolísání v období na přelomu tisíciletí směřují stále k Ruské federaci.

Práce bude členěna do několika kapitol. V první části bude představena obecná charakteristika středoasijského regionu, tedy např. vymezení regionu, krátký historický exkurz atd. V další kapitole budou představeny základní geopolitické teorie a důležité geopolitické teorie vztahující se k regionu. Následovat bude již samotná analýza geopolitiky Střední Asie z pohledu čtyř výše zmíněných velmocí. Tato část bude rozdělena do dvou kapitol - od rozpadu Sovětského svazu do roku 2001 a od roku 2001 do současnosti. Toto rozdělení vychází zejména ze zahájení globální války proti terorismu, která značně změnila nahlížení samotných středoasijských republik na situaci v regionu, ale i chápání důležitosti regionu velmocemi. Navíc rozděluje dvacetiletou historii těchto zemí na dvě přibližně stejné poloviny. V následující části se pokusím zhodnotit nahlížení všech pěti postsovětských republik ve Střední Asii, tedy Kazachstánu, Kyrgyzstánu, Tádžikistánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu, na středoasijský region jako celek.

Další kapitolou budou regionální integrační procesy, které jsou pro některé země při zasahování velmocí do regionu velice podstatné. K této kapitole také vedle výše zmíněných hypotéz přidám výzkumnou otázku - Pro kterou velmoc je regionální integrace ve vztahu ke Střední Asii nejdůležitější? Poslední částí studie bude analýza regionálního bezpečnostního komplexu středoasijského regionu. V závěru se pokusím zhodnotit, jak dopadl cíl práce a také zkusím přiřadit jednotlivé geopolitické teorie k reálnému chování velmocí v regionu. Současně odpovím na výzkumnou otázku a zhodnotím hypotézy. Částí závěru bude také nastínění možného dalšího vývoje v regionu a navržení případného dalšího výzkumu.

Téměř každá kapitola bude obsahovat úvodní část, která má přiblížit problematiku jednotlivých kapitol, což je také důvod, proč je tento úvod celé práce relativně krátký.

Součástí příloh bude pro zajímavost krátká kapitola, která se bude zabývat postojem České republiky vůči zemím postsovětské Střední Asie.

V rámci práce bude použito několik metodologických přístupů. Primárním bude analýza zahraniční politiky současných velmocí ve vztahu k regionu Střední Asie na státní hladině analýzy, v posledních dvou kapitolách bude řešena multilaterální spolupráce v regionu, resp. analýza regionálního bezpečnostního komplexu, která se bude pohybovat na několika hladinách analýzy. Navíc téměř každá kapitola bude obsahovat vedle kratšího úvodu i závěrečné shrnutí.

Při práci jsem se pokoušel využívat rovnoměrně tištěné i internetové zdroje. Elektronické zdroje jsem využíval zejména při nacházení smluv či strategií na oficiálních stránkách integračních uskupení či ministerstev jednotlivých zemí. Výhodou byl relativně jednoduchý přístup. Region Střední Asie není v geopolitickém vnímání světa novým regionem, v otázce nezávislosti jednotlivých republik je však Střední Asie relativně novou oblastí. I přesto na téma geopolitiky Střední Asie existuje množství českých i cizojazyčných publikací či článků. V malé míře byly použity také informace z přednášek na Katedře politologie a mezinárodních vztahů Fakulty filozofické resp. Katedře právních dějin Fakulty právnické Západočeské univerzity v Plzni.

2. Obecné informace o regionu Střední Asie

2.1. Vymezení regionu

Samotné vymezení regionu Střední Asie je velice problematické. Střední Asie historicky zaujímala odlišnou polohu od té, kterou dnes Střední Asii přisuzujeme, tedy oblast historické Serindy známé také jako Východní Turkestán či provincie Sin-ťiang. Širší historické pojetí počítá i s oblastí na východ od Kaspického moře, tzv. Západním Turkestánem (tedy současnými postsovětskými středoasijskými republikami) a celou oblastí na západ od historické Číny dynastie Chan. Geograficky by se do Střední Asie dalo počítat také Mongolsko, Írán, Ázerbájdžán, Afghánistán a jižní Sibiř (Roux 2007: 5).

V této práci se však budu držet pojmu Střední Asie tak, jak je znám v moderním pojetí. Jako Střední Asie tedy chápu oblast Západního Turkestánu - Kazachstán, Kyrgyzstán, Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán, a to z několika důvodů - mnoha zeměmi je takto definovaný region Střední Asie chápán jako kompaktní geopolitický celek nebo např. jako samostatný regionální bezpečnostní komplex; samo etnické složení, relativní jazyková příbuznost nebo historická zkušenost těchto pěti zemí z nich dělá region, na který můžeme nahlížet jako na celek. Velice těžko bychom v současné geopolitické situaci regionu mohli za jeho součást chápat Ujgurskou autonomní oblast Sin-ťiang, i když historicky do regionu patří. V rámci zasahování jiných zemí do regionu (s výjimkou velmocí) bude v práci velice často zmiňován Afghánistán a z pohledu Číny právě Ujgurská oblast. Již před rokem 2001 probíhala značná interakce mezi regionem Střední Asie a Afghánistánem, ať již díky pašování narkotik, kooperaci teroristických buněk či občanské válce v Afghánistánu. Po roce 2001 se geopolitická důležitost Střední Asie zvýšila, a to zejména díky zahájení globální války proti terorismu v Afghánistánu. Proto, i když tuto

zemi do regionu nepočítám, bude v práci zmiňována více, než okolní země regionu Střední Asie.

Otázkou je, zda můžeme region Střední Asie chápat jako transnacionální region, tedy zda zde probíhá integrace na základě historických, bezpečnostních, či politicko-kulturních vazeb. Středoasijské republiky mají mnoho jednotících faktorů, které z této oblasti tvoří transnacionální region. Z těchto faktorů bych zmínil zejména tyto: společná historie, o které můžeme mluvit nejpozději od dob nadvlády Čingischána ve 13. století. Od roku 1867 se de facto celá oblast stala Turkestánskou gubernií (Ruským Turkestánem). Dalším společným faktorem je bezpochyby jednotící jazyk, kterým je ruština, jež je kontaktním interstátním jazykem v celé oblasti. S tím souvisí jazyková větev národních jazyků, kdy všechny s výjimkou tádžičtiny, která je indoevropská, patří do turkické jazykové rodiny. V náboženských otázkách jsou země (s výjimkou oblastí severního Kazachstánu) také relativně homogenní, kdy v zemích převládá sunnitský islám. Dalším bodem je míra demokratizace společností, což může mít integrující i dezintegrující tendence. S výjimkou Kyrgyzstánu (od roku 2005, resp. 2010) jsou všechny země nedemokratické. Jednotícím prvkem je jistě také členství všech zemí (s výjimkou Turkmenistánu) ve stejných integračních uskupeních. Víceméně silná ekonomická výměna vytváří také prostor pro zvyšující se integraci zejména díky stoupající interdependenci.

Vliv na formování transnacionálního regionu mohou mít však i společné hrozby, kterých je v regionu několik. V této části je pouze zmíním, protože se jimi budu zabývat v dalších částech. Tedy hlavními problémy, které jsou často vnímány jako společné hrozby na úrovni regionu, jsou otázka Afghánistánu a narkotik, islámský radikalismus, minority, transhraniční regiony, které jsou chápány jako sporné oblasti, proliferace zbraní hromadného ničení či energetická bezpečnost.

Z těchto faktorů, které mohou mít a také mají jak integrační tak dezintegrační účinky lze usoudit, že země postsovětské Střední Asie můžeme chápat jako samostatný transnacionální region. Integrovaní faktory zde dominují nad dezintegrovanými a v oblasti již byly snahy o vytvoření funkčního regionálního integračního uskupení. Tyto snahy sice neskončily výrazným úspěchem, ale do budoucna se dá předpokládat, že snahy o výraznější integraci v oblasti Střední Asie budou pokračovat, protože jednotliví aktéři začnou sami sebe chápat jako transnacionální region. Vzhledem k těmto bodům lze také o regionu Střední Asie uvažovat jako o samostatné geopolitické oblasti.

2.2. Historicko-politický exkurz

Střední Asie měla od počátků velký geografický nedostatek - neměla přístup k moři, což se projevovalo na relativní ekonomické zaostalosti. Tento stav umožnil expanzi kočovných národů ze severu, které se postupně asimilovaly do existující společnosti. Ovšem ani tato asimilace se neobešla bez válečných konfliktů s původním obyvatelstvem. Reálnou jednotu obyvatelstva zajistil až čilý obchod na Hedvábné stezce, která procházela tímto regionem. Mezi 5. až 10. stoletím došlo k expanzi turkických národů do oblasti Střední Asie, kde se tyto začaly usazovat. Střední Asii si pak během 11. až 14. století podmanila Čingischánova mongolská Zlatá horda. V této době bylo ve Střední Asii zakládáno mnoho chanátů. „Zlatý věk Střední Asie“, jak je v některých zemích (zejména v Turkmenistánu) tato doba nazývána, se začal chýlit ke svému konci na konci 16. století, kdy do oblasti expandovala Čína a hlavně Rusko. Nelze přesně říci, kdy si Rusko podmanilo celou oblast Střední Asie, ale např. Kazašský chanát byl rozvrácen roku 1731. V polovině 19. století však byl již celý region začleněn pod Ruské impérium. Strategické pozice dosáhla Střední Asie na konci 19. století, a to zejména díky

zvyšující se ceně bavlny vzhledem k občanské válce ve Spojených státech (Horák 2008: 18). V té době začíná v široce vymezené Střední Asii (mezi carským Ruskem a Britskou Indií) také tzv. velká hra, což bylo soupeření Ruského a Britského impéria o sféry vlivu. V roce 1907 byl tento konflikt vyřešen smlouvou o sférách vlivu, kdy se nárazníkovými státy staly Afghánistán a Persie. Po bolševické revoluci byla oblast Střední Asie (většinou po válkách, např. v Turkmenistánu byly nasazeny britské jednotky pomáhající Turkmenům proti bolševikům) začleněna pod Sovětský svaz. V roce 1924 byl status svazové republiky udělen Uzbekistánu a Turkmenistánu, v roce 1929 Tádžikistánu a v roce 1936 Kazachstánu a Kyrgyzstánu (viz Příloha č. 1). Je důležité dodat, že Moskva vůbec nebrala ohledy na etnické složení jednotlivých částí Střední Asie a hranice si postupem času narýsovala podle svých potřeb.

Během 50. a 60. let byl Stalinem praktikován program kultivace a industrializace středoasijských svazových republik, což mělo za následek příliv několika nových národů, zejména Rusů, ale také deportace tradičních obyvatel (někdy i celých národů) na Sibiř. Po rozpadu Sovětského svazu mnoho z těchto přistěhovalců emigrovalo, ale původní národy se v takovém měřítku nenavrátili (Balík: 2010).²

2.3. Obyvatelstvo a náboženství

Pokud se podíváme na počet obyvatel středoasijských republik, tak je největší zemí Uzbekistán s více než 28 miliony obyvatel, následován Kazachstánem s 15,5 miliony, Tádžikistánem se 7,6 miliony, Kyrgyzstánem s 5,5 miliony a Turkmenistánem s 5 miliony obyvatel. Tato čísla sama o sobě o ničem moc nevyovídají, daleko důležitější je podívat se na národnostní složení jednotlivých republik, protože

² Синхронная хронологическая таблица истории Азии (Sinchronaja chronologičeskaja tablica istoriji Aziji), dostupné na: <http://www.kyrgyz.ru/?page=107>, [14. ledna 2012].

problematika minorit je v postsovětské Střední Asii jedním z primárních potenciálních konfliktních faktorů. Díky Stalinově politice absolutního nerespektování demografických hranic, kdy hranice jednotlivých sovětských socialistických republik vzešlých ze Západního Turkestánu byly narýsovány „podle pravítka“, jsou ve všech těchto zemích silné menšiny. Největší je ruská menšina v Kazachstánu, která čítá odhadem 24% obyvatel země, Kazachů zde žije pouhých 63%. Podobný problém má i Kyrgyzstán (65% Kyrgyzů), kde však žádná menšina nemá takovou pozici jako ta ruská v Kazachstánu - největší minoritou je uzbecká s téměř 14%, ruská zde má pouhých 12,5%, v ostatních zemích je ruská minorita téměř zanedbatelná. Tádžikistán, Uzbekistán i Turkmenistán jsou naopak národnostně relativně homogenní (procenta většiny se pohybují od 80 do 85%). Vedle toho, že samotný Uzbekistán má přes 28 milionů obyvatel, Uzbekové tvoří silné minority ve všech okolních zemích, zejména v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu (15%). Z tohoto národnostního složení vyplývá i užívání jednotlivých jazyků. Ruština je používána ve všech pěti zemích, pouze v Kyrgyzstán vedle kyrgyzštiny a v Kazachstánu je ruština oficiálním jazykem. V Kazachstánu je však na „vyšší úrovni“ kazaština, která je zde označována jako státní jazyk. V ostatních zemích je oficiálním jazykem vždy pouze národní jazyk.

Náboženská otázka je ve středoasijských zemích daleko kompaktnější, kdy ve všech zemích tvoří muslimové, převážně sunnitští, okolo 80-90% obyvatel. Jedinou výjimku tvoří Kazachstán, kde jde díky ruské minoritě silně rozšířeno pravoslaví (44% pravoslavných křesťanů oproti 47% muslimů).³ Nakonec bych zmínil, že všechny národy regionu s výjimkou

³ CIA - The World Factbook - Kazakhstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Kyrgyzstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Tajikistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tj.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Turkmenistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Uzbekistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, [15. února 2012].

Tádžiků patří do turkické jazykové rodiny. Tádžikové jsou jediný národ, který se řadí do skupiny indoevropských jazyků.

2.4. Geografie

Jak jsem se zmínil v minulé kapitole, tak nejlidnatější zemí je Uzbekistán. V otázce rozlohy je největší zemí Kazachstán s více než 2,7 milionu km² (9. země světa). Následuje Turkmenistán s 488 tisíci, Uzbekistán s 447 tisíci, Kyrgyzstán s 200 tisíci a Tádžikistán se 143 tisíci km². Velice zajímavé je, že jediný Kazachstán z těchto zemí sousedí s Ruskem. S Čínou sousední Kazachstán, Kyrgyzstán a Tádžikistán. Vzhledem k nasazení vojenských jednotek v Afghánistánu po září 2001 jsou také velice důležité hranice Tádžikistánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu s touto zemí. Zajímavá je poloha Uzbekistánu, protože tato země jako jediná hraničí se všemi zbylými středoasijskými republikami.

V otázce teritoriálních sporů je asi nejkonfliktnější oblastí Fergánská kotlina, která prochází územím hned tří států - Kyrgyzstánu, Tádžikistánu a Uzbekistánu. Kyrgyzstán s Uzbekistánem navíc nemají jasně vymezenou hranici ani v jiných oblastech a v obou zemích tak vzniká řada exkláv, kde je silně napjatá situace. Jako poslední ze sporů v oblasti bych zmínil nejasnou delimitaci hranic v Isfarském údolí, kde se potkává Kyrgyzstán a Tádžikistán (Waisová 2007: 33). Na mnoha místech probíhají další marginální spory o hranice, ale žádný z nich nedosahuje takové intenzity jako tyto tři výše zmíněné.

Jak jsem se již zmínil, ani jedna ze zemí Střední Asie nemá přímý přístup k moři. Výjimkou je vnitrozemské Kaspické moře (Kazachstán a Turkmenistán), které však pro mezinárodní námořní obchod nemá žádný význam, protože není částí žádného ze světových oceánů. Jako moře bývá někdy nazýváno také dnes polovyschlé Aralské jezero, které leží na

hranicích Kazachstánu a Uzbekistánu, u něj platí ovšem to stejné jako u Kaspického moře, tedy že je vnitrozemské. Právě postavení Uzbekistánu je zcela výjimečné, neboť tento je stát je tzv. „*double unlocked*“, tedy nejen, že nemá přístup k moři, ale ani jeden ze sousedních států nemá pobřeží.

V otázce podnebí jsou země velice rozličné. V Kazachstánu je kontinentální klima s horkými léty a chladnými zimami. V Kyrgyzstánu je také kontinentální klima, ale vzhledem k tomu, že 94% území leží minimálně ve výšce 1.000 m.n.m., tak se velká část země rozprostírá v polárním klimatickém pásu. Navíc v oblasti kolem kyrgyzské části Fergánské kotliny je subtropické klima. I Tádžikistán je značně hornatý a panují zde podobné podmínky jako v Kyrgyzstánu. Turkmenistán je naopak zemí, která je ze značné míry pokryta subtropickými pouštěmi, proto byl v jižní části Turkmenistánu vytvořen Karakumský kanál, který čerpá vodu primárně z řeky Amudarja, což má katastrofální následek vysýchání jižní části Aralského jezera. Uzbekistán je pokryt z většiny pouští, na východě jsou však rozlehlé stepi.⁴

2.5. Politické systémy

Pro všechny státy Střední Asie, s výjimkou Kyrgyzstánu, platí několik společných faktorů: všechny země mají v tomto období prezidentskou či poloprezidentskou formu vlády a ve všech je nedemokratická forma vlády. Podle metodiky Freedom House jsou Kazachstán, Tádžikistán a Kyrgyzstán výrazně nedemokratickými státy. I když v současnosti by se

⁴ CIA - The World Factbook - Kazakhstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Kyrgyzstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Tajikistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tj.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Turkmenistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Uzbekistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, [15. února 2012].

Kyrgyzstán měl řadit spíše do skupiny systémů demokratické iluze. Uzbekistán s Turkmenistánem jsou na tom ještě hůře, protože jsou označeny za zcela nedemokratické či totalitní systémy (Waisová 2007: 82). V regionu jsou tedy tři prezidentské (Tádžikistán, Turkmenistán a Uzbekistán), jedna poloprezidentská (Kazachstán) a jedna parlamentní republika (Kyrgyzstán).

Kazachstán je de iure poloprezidentskou republikou. Prezidentem je již od vzniku Nursultan Nazarbajev, který má v zemi reálně takovou moc, že je de facto zvolen doživotním prezidentem. Prezident je volen na 5 let v přímých volbách, poslední volby proběhly v roce 2011. Postavení premiéra i celé vlády je v zemi velice slabé, premiér je jmenován prezidentem, čímž se reálně ze země stává prezidentská republika. Parlament se skládá ze dvou komor, kdy členové horní komory Senátu jsou voleni nepřímo na 6 let. Senát má celkem 47 členů, 15 je jmenováno prezidentem a 32 voleno samosprávami. Dolní komora se nazývá *Mazhilis* a má 107 členů volených na 5 let, část poslanců většinově a část proporčně. Ústava země byla přijata v roce 1995. Dominantní stranou v zemi je Nur-Otan, kterou vede prezident Nazarbajev. Poslední volby se konaly v lednu 2012, kdy opět drtivě zvítězil Nur-Otan. Kazachstán je administrativně rozdělen na 14 provincií a 3 města.⁵

Kyrgyzstán se jako jediná země ze Střední Asie dá označit za parlamentní republiku. Ovšem zhruba do roku 2005 tomu tak nebylo. Tehdejší prezident Askar Akajev se v zemi choval po vzoru ostatních prezidentů středoasijských republik, tedy silně autoritativně. To se změnilo po roce 2005, kdy díky tzv. Tulipánové revoluci odstoupil prezident Akajev a novým prezidentem byl zvolen vůdce revoluce Kurmanbek Bakiyev. Nicméně v roce 2010 se v zemi vytvořila silná

⁵ CIA - The World Factbook - Kazakhstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, [15. února 2012].

opozice, která Bakiyeva svrhla a na jeho místo nastoupila prozatímní prezidentka Rosa Otumbayeva. V prosinci 2011 byl v řádných volbách zvolen prezidentem Almazbek Atambayev. Na rozdíl od Kazachstánu, v Kyrgyzstánu jsou v rámci výkonné moci pravomoci prezidenta relativně rovnocenné s postavením premiéra a vlády. Prezident je volen přímo na 6 let. Parlament (*Jogorku Kengesh*) je jednokomorový skládající se ze 120 členů volených na 5 let proporčním volebním systémem kandidátních listin. Po několika svržených prezidentech byla nová, silně demokraticky laděná ústava schválena v červnu 2010. V současném parlamentu je pět relativně stejně silných stran - Ata-Jurt, sociální demokraté, Ar-Namys, Respublika a Ata-Meken. Země je administrativně rozdělena na 7 provincií a 1 město.⁶

Tádžikistán je prezidentskou republikou s některými rysy autoritářské vlády. Prvním prezidentem země se stal Rahmon Nabiyeu, který byl v roce 1992 nahrazen Emomaliim Rahmonem, jenž je prezidentem dodnes. Rahmon se dostal k moci právě ve chvíli, kdy v Tádžikistánu vypukla občanská válka trvající až do roku 1997. Tato válka silně poznamenala Tádžikistán na několik let. Prezident je volen přímo na 7 let. Od roku 1999 je v zemi dvoukomorový parlament, kdy horní komora (*Majlisi Mili*) má 34 členů, z nichž je 25 voleno samosprávami a 9 jmenováno prezidentem. Dolní komora (*Majlisi Namoyandagon*) má 63 členů volených na 5 let, smíšeným volebním systémem - podobně jako v Kazachstánu. Současná ústava, i když byla několikrát novelizována, je z listopadu 1994. Dominantní politickou stranou je Rahmonova Lidově demokratická strana Tádžikistánu, silnější zastoupení má také Komunistická strana Tádžikistánu. Země je administrativně rozdělena na 2 provincie a 1 autonomní provincii.⁷

⁶ CIA - The World Factbook - Kyrgyzstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, [15. února 2012].

⁷ CIA - The World Factbook - Tajikistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tj.html>, [15. února 2012].

Turkmenistán je totalitní prezidentská republika, spějící až k sultanistickému režimu. Prvním prezidentem byl Saparmurat Niyazov, který si kolem sebe vybudoval silný kult osobnosti. Turkmenistán za jeho vlády vyhlásil neutralitu, která byla potvrzena Valným shromážděním OSN v roce 1995, a stal se izolacionistickou zemí. Türkmenbašy [*Turkmenbaši*], jak si Niyazov říkal, vládl v zemi až do své smrti v roce 2006. Jeho nástupcem byl zvolen současný prezident Gurbanguly Berdymuhamedov. Prezident je zároveň hlavou vlády, je volen přímo na 5 let. Poslední volby proběhly v únoru 2012, kdy Berdymuhamedov drtivě zvítězil. Parlament (*Mejlis*) je jednokomorový, skládá se ze 125 členů, kteří jsou voleni na 5 let většinově v jednomandátových volebních obvodech. Do schválení nové ústavy byl však politický systém Turkmenistánu značně netypický. Roli parlamentu suplovala tzv. Lidová rada (*Halk maslahaty*). Ta se skládala z prezidenta, členů vlády, členů parlamentu, předsedy Nejvyššího soudu, starosty Ašchabádu a volených zástupců z jednotlivých okresů. Tento orgán vykonával funkci moci výkonné, zákonodárné i soudní. Lidová rada byla novou ústavou zrušena. Od roku 2001 se obyvatelé země navíc musí řídit „Ruhnamou“, tedy knihou, kterou sepsal Niyazov a která měla sloužit Turkmenům de facto jako Bible křesťanům nebo Korán muslimům. Jedinou relevantní stranou v zemi je Demokratická strana Turkmenistánu. Současná ústava byla schválena v září 2008. Turkmenistán je administrativně rozdělen do 5 provincií a 1 města.⁸

Podobně jako Tádžikistán je také Uzbekistán autoritářskou prezidentskou republikou. Prezident je volen přímo na 7 let a již od vzniku Uzbekistánu je jím Islam Karimov.⁹ Naposledy byl zvolen v prosinci 2007. Parlament je

⁸ CIA - The World Factbook - Turkmenistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, [15. února 2012].

⁹ Do revize ústavy v roce 2002 byl mandát pětiletý s možností zvolení maximálně dvakrát za sebou. Po přijetí dílčích změn v ústavě se však předchozí volební období anulovala a Karimov tak získal možnost být prezidentem až do roku 2021.

od roku 2005 dvoukomorový. Horní komora (*Oliy Majlis*) se skládá ze 100 členů, z nichž 84 je voleno regiony a 16 jmenováno prezidentem na 5 let. Dolní komora (*Qounachillik Palahasi*) je složena ze 150 členů volených na 5 let většinovým volebním systémem v jednomandátových obvodech. V lednu 2010 se konaly prozatím poslední volby do dolní komory, v nichž zvítězila proprezidentská Liberálně demokratická strana Uzbekistánu následována Lidově demokratickou stranou, dále stranou s názvem Znovuzrození a hnutím Adolat. Současná ústava byla přijata již v prosinci 1992. Uzbekistán je administrativně rozdělen na 12 provincií, 1 republiku a 1 město.¹⁰

2.6. Ekonomika

Po rozpadu Sovětského svazu všech 15 nově vzniklých zemí mělo stejný problém - velký pokles životní úrovně. Další propad ekonomiky byl spojen s ruskou finanční krizí na konci 90. let. Na začátku 21. století vypadala situace ve všech zemích odlišně. Kazachstán měl za sebou velkou privatizaci a nastartoval se k ekonomickému růstu, kdy do roku 2007 rostlo HDP průměrně o 9% ročně. V roce 2008 se sice země dostala do recese, kdy Astana musela dokonce devalvovat měnu, v letech 2010-2011 se ovšem růst HDP zvednul opět asi na 7%. U Kyrgyzstánu vypadala situace ještě nadějněji, když byl v roce 1998 přijat do Světové obchodní organizace (WTO), navíc po Tulipánové revoluce díky nové strategii hospodářského růstu začalo HDP stoupat o více než 8%. Po revoluci v roce 2010 se však země dostala do recese a HDP klesalo o 11%. Dnes je HDP stále deficitní, okolo 5%. Naopak v Tádžikistánu byla ekonomika silně zničená šestiletou občanskou válkou, která dělá dodnes z Tádžikistánu jednu z nejchudších zemí bývalého Sovětského svazu, co se týká výše HDP. I díky válce pracuje mnoho Tádžiků mimo zemi,

¹⁰ CIA - The World Factbook - Uzbekistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, [15. února 2012].

zejména v Ruské federaci, a právě tento odliv pracovních sil zemi dost uškodil. Navíc v zemi od pádu Sovětského svazu neproběhly žádné výraznější ekonomické reformy. V otázce reform je na tom podobně, či možná ještě hůře, Turkmenistán. Zde neproběhly reformy téměř vůbec žádné, navíc země ekonomicky trpí svou izolacionistickou politikou. Mezinárodnímu obchodu také dost brání byrokracie a klientelismus, který je v Turkmenistánu velice silně rozšířen. I přesto však od roku 2003 do roku 2008 probíhal v zemi relativně silný ekonomický růst způsobenými zvýšenými ceny nerostných surovin. Právě na tomto růstu cen ve stejném období vydělal i Uzbekistán, kdy růst jeho HDP je v několika posledních letech okolo 8%.

Pokud se více zaměřím na výši a růst HDP v jednotlivých zemích, tak v otázce výše HDP je v současnosti Kazachstán nejsilnější zemí s 13000 \$ na osobu na rok (s inflací 8,3%). Následován je Turkmenistánem se 7700 \$ (15%)¹¹, Uzbekistánem se 3300 \$ (16%), Kyrgyzstánem s 2400 \$ (18,6%) a Tádžikistánem s 2000 \$ (14,3%). Ve všech zemích začíná po světové finanční krizi HDP opět růst, pouze v Kyrgyzstánu je díky zmíněné revoluci z roku 2010 HDP okolo -5%.

Nerostné bohatství celé Střední Asie je značné, jeho diverzifikace je však nerovnoměrná. V celé oblasti je velice důležitá ropa, zemní plyn, uran, bavlna a zlato. Ovšem země mají velké zásoby i jiných surovin, jako bauxit, hliník atd. Kazachstán těží zejména ze zásob ropy a uranu, a neméně také ze zemního plynu. 4,6% hospodářství země je v zemědělském sektoru, 34,2% v průmyslu a 55,7% ve službách. Největšími exportními i importními partnery jsou Rusko, Čína a Německo. Na velikosti HDP ve službách je patrné, že většina zemí Střední Asie z peněz z nerostného silně dotuje právě tento sektor. Kyrgyzstán je ekonomicky silně závislý na těžbě zlata, což je de facto jediný artikl

¹¹ Výše i růst HDP jsou v Turkmenistánu tajné, tato čísla jsou pouze odhadem.

nerostného bohatství, kterým země disponuje, a to je také dobře vidět na procentu HDP v zemědělství, které je na rozdíl od Kazachstánu pětinasobné - 20,2%, 27,8% z průmyslu a 51,9% ze služeb. Největšími exportními partnery jsou Rusko, Uzbekistán a Kazachstán, v importu Čína, Rusko a Kazachstán. Pro Tádžikistán je ze zdrojů nejdůležitější bavlna, následovaná vodními zdroji a hliníkem. Vzhledem ke své nepříznivé hornaté poloze musí být do Tádžikistánu dováženo plných 60% všech potravin. Také zde je relativně vysoké procento HDP v zemědělství - 18,1%, v průmyslu 22,4% a ve službách 59,4%. Nejsilnějším exportním partnerem je zde Turecko, následováno Ruskem a Uzbekistánem, importními partnery jsou Čína, Rusko a Kazachstán. Pro Tádžikistán je navíc ze všech středoasijských zemí nejdůležitější mezinárodní pomoc, kdy více než 60% obyvatel země žije pod hranicí chudoby. Turkmenistán má podobně jako Kazachstán velké zásoby ropy, nejdůležitějším produktem je v této zemi však zemní plyn, následuje také bavlna a pšenice. Vzhledem ke geografii Turkmenistánu má země pouze 7,8% v zemědělství, 24,1% v průmyslu a 68,1% ve službách. Zde je nutné ovšem poznamenat, že podle odhadů z roku 2004 je v zemi více než 60% obyvatel nezaměstnaných. Největšími exportními i importními partnery jsou Rusko, Čína a Turecko. Uzbekistán má rovněž velké zásoby zemního plynu, zlata a bavlny, v jejímž vývozu se stalo jedno ze světových mocností. Právě díky bavlně jde 21,9% HDP do zemědělského sektoru, 37,8% do průmyslu a 40,2% do služeb. Rusko, Čína a Kazachstán jsou země, do kterých Uzbekistán nejvíce vyváží, naopak nejvíce dováží z Ruska, Číny a Německa. Je velice důležité dodat, že silnými obchodními partnery středoasijských republik jsou např. i Írán nebo Spojené arabské emiráty. V otázce investic do vojenských technologií je nejaktivnější Kazachstán, který vynaloží ročně okolo 1 miliardy \$. Pro lepší srovnání však uvedu procenta z HDP, která jednotlivé republiky vynakládají na zbrojení. V tomto ohledu je nejaktivnější Uzbekistán s 3,5% HDP, následován Turkmenistánem

s 3,4%, Tádžikistánem s 1,5%, Kazachstánem s 1,1% a Kyrgyzstánem s pouhými 0,5%.¹²

Na závěr této části bych ještě krátce zmínil, jaké měny jsou ve středoasijských zemích užívány.¹³ Kazachstán používá tenge, Kyrgyzstán som, Tádžikistán somoni, Turkmenistán nový manat a Uzbekistán sum.¹⁴

¹² CIA - The World Factbook - Kazakhstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kz.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Kyrgyzstan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/kg.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Tajikistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tj.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Turkmenistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/tx.html>, [15. února 2012]; CIA - The World Factbook - Uzbekistan, dostupné na: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>, [15. února 2012].

¹³ Kurzy ostatních měn, dostupné na:

http://www.cnb.cz/cs/financi_trhy/devizovy_trh/kurzy_ostatnich_men/kurzy.jsp, [4. března 2012].

¹⁴ 100 KZT=12,512 CZK; 100 KGS=39,748 CZK; 1 TJS=3,883 CZK; 1 TMT=6,494 CZK; 100 UZS=1,011 CZK.

*v roce 2009 došlo k redenominaci turkmenského manatu na nový manat v kurzu 5.000 TMM=1 TMT.

3. Vybrané geopolitické teorie a jejich aplikace na Střední Asii

V této kapitole se pokusím představit vybrané geopolitické teorie aplikovatelné na postsovětskou Střední Asii. Celkově jsem do této části vybral sedm konceptů. Geopolitické teorie MacKindera, Spykmana, Haushofera a Cohena jsou základem všech geopolitických teorií, proto nemohou v práci chybět (Hnízdo podle Romancov 2002: 426). Dalšími teoretiky, které uvedu, jsou de Seversky, Brzezinski a Dugin s teorií euroasianismu, které chápu jako velice důležité ve vztahu k regionu Střední Asie.

Tyto geopolitické teorie můžeme rozdělit na bipolární, které se zaměřují na soupeření dvou velmocí. Toto rozdělení má většinou starší kořeny než bipolární konfrontaci Spojených států a Sovětského svazu po druhé světové válce, tyto teorie se však během konfliktu většinou ukázaly jako platné. Mezi takové bipolární geopolitické teorie můžeme zařadit práci MacKindera, Spykmana a de Severskyho. Jako druhý typ můžeme chápat multipolární či pluralistické geopolitické teorie, které chápou svět jako možný střet více než dvou stran. Mezi takové teoretiky můžeme zařadit Haushofera, Cohena, Brzezinskiho či Dugina (Kupka 2001: 83).

3.1. Halford J. MacKinder

Halford MacKinder byl britský geograf věnující se především fyzické a humánní geografii. Základem MacKinderovy teorie je svět rozdělen na historické periody zakládající se na souboji tellurokracie (pozemní moci) a tallasokracie (mořská moc). Tyto periody nachází MacKinder tři: 1. předkolumbovské období, kdy byla Evropa periferním světovým regionem a její dějiny byly podřízeny kočovným asijským kmenům, které byly schopny Evropu ovládnout. V tomto období převládala pozemní moc.

Jako 2. období je označeno kolumbovské období, které začíná symbolicky rokem 1492 a objevením Ameriky. V této periodě se z Evropy stává celosvětový hegemon, který ovládá de facto celý svět, a to zejména díky převaze na světových oceánech, tedy díky vládě mořské moci. Na přelomu 19. a 20. století, kdy je mořská moc na vrcholu imperialismu, však podle MacKindera začíná třetí, postkolumbovské období, kdy se mocenské globální centrum posunuje opět směrem k pozemní moci. Všechny budoucí geopolitické změny budou v podobě posílení jedné moci na úkor na druhé (Hnízdo 1995: 13).

Jako globální centrum moci MacKINDER chápe tzv. pivotní oblast, která leží v Západosibiřské a Turkestánské rovině. Součástí pivotní oblasti jsou ohromné splavné řeky (Volha, Ob, Jenisej, Lena), které proudí do Kaspického moře a Severního ledového oceánu, jenž jsou nedosažitelné pro tallasokracii a pruh kontinentálních stepí táhnoucích se od Mandžuska po východní Evropu. Pivotní oblast má také přirozené geografické hranice, kdy na severu je to Arktida, na východě Sibiř, na jihu pohoří a tedy jediné místo, které je potřeba bránit, je na západě. Pivotní oblast je ohraničena teritoriem vnitřního půlměsíce, což je vlastně obvod Euroasie. Vnitřní půlměsíc zahrnuje kontinentální Evropu, Střední východ, Britskou Indii a východní Asii. Vnitřní půlměsíc je díky své poloze přístupný pro tellurokracii a tallasokracii. Zbytek světa, tedy Velkou Británii, Ameriku, subsaharskou Afriku, Austrálii a Japonsko označuje jako vnější půlměsíc, který je současně ovládán mořskou mocí. Podle MacKindera je mocnost ovládající pivotní oblast ve strategicky nejvýhodnější pozici, což ale neznamená, že musí být nejdůležitější světovou mocností. Právě pivotní oblast a vnější půlměsíc spolu soupeří o oblast vnitřního půlměsíce a kdo ovládne pivotní oblast a vnitřní půlměsíc, stane se globálním hegemone (Příloha č. 2) (MacKINDER 1904: 421-437).

Později rozšiřuje pivotní oblast o oblast východní Evropy, Baltského a Černého moře a začíná ji nazývat Heartland. Nové oblasti sice jsou přístupné pro mořskou moc, ale jsou dobře bránitelné. Současně také uvádí, že v Heartlandu jsou ohromné zásoby nerostných surovin a potravin. Také definoval východní Evropu jako spojnici Hamburku a Terstu, a Leningradu a Rostova na Donu. Zbytek Euroasie a Afriku nazval Světovým ostrovem. Vzhledem k národnostnímu složení východní Evropy MacKINDER kritizoval Versailleský mírový systém a tvrdil, že vypukne válka mezi Slovany a Germány. Snažil se vytvořit ekvivalent vůči síle Heartlandu, který nakonec našel v možném spojení západní Evropy a Severní Ameriky a tuto oblast nazval Středním oceánem (Hnízdo 1995: 14).

Celý region Střední Asie se nachází v oblasti Heartlandu (Příloha č. 3) Jak však vychází z výše uvedeného, je velice důležité, aby byl Heartland ovládán jednou velmocí, protože pak je snadnější se bránit a bojovat o vnitřní půlměsíc. MacKINDER se ve své teorii nezabývá tím, kolik států se rozkládá na území Heartlandu, ale spíše tím, že jsou všechny tyto země tellurokracií. Je také pravdou, že po druhé světové válce byl de facto celý Heartland ovládán Sovětským svazem. Z hlediska obrany před námořní mocí by tedy mělo být snahou Ruska o opětovné ovládnutí Střední Asie, protože právě zde jsou přirozené jižní hranice Heartlandu. Středoasijské republiky by podle této teorie měly podobně chtít znovu navázat co možná nejlepší vztahy s Ruskem.

3.2. Nicholas Spykman

Nicholas Spykman byl nizozemsko-americkým profesorem mezinárodních vztahů. Jedním z elementárních aspektů ovlivňujících politiku států je velikost území. Velice důležitá je podle Spykmana také centralizace správy. Podle geografické polohy státu vytvořil svou teorii,

kdy svět rozděluje na dvě pevniny - Euroasii a Severní Ameriku, tři ostrovy - Jižní Ameriku, Afriku a Austrálii a pět vod, které mimochodem od roku 2000 kopírují současných počet a polohu oceánů - Severní polární moře, Jižní polární moře, Indický oceán, Tichý oceán a Atlantický oceán (Příloha č. 4). Dále rozdělil svět na čtyři sféry moci, z nichž každá má nějaké centrum. Jako centrum Ameriky chápe Spojené státy, centrum Dálného východu je Japonsko, centrum Heartlandu Sovětský svaz a centrum východního pobřeží Atlantiku a Indického oceánu je Evropa. Spojené státy mají díky své geografické poloze nejlepší výchozí pozici v globálním měřítku. Podobně jako MacKinder, který rozděluje na pozemní a mořskou moc, Spykman rozděluje státy na vnitrozemské (Rusko), ostrovní (Velká Británie) a státy s vodní i pozemskou hranicí (Itálie). Spykman dále definuje východiska geografické důležitosti, kterými jsou přirozené hranice, povrch území, počet obyvatel, stupeň rozvoje, politická stabilita, národnostní homogenita, sociální integrace - aby byl stát silný, musí dostávat potřebných kvalit v těchto aspektech. Malé státy existují jen proto, že se jich mocnosti nechtějí zmocnit nebo že vytvářejí nárazníkové pásmo mezi velmocemi (Kupka 2001: 86-87).

Ve své teorii Rimlandu Spykman kritizuje MacKinderovo přílišné přeceňování potenciálu Heartlandu. Rimland je de facto MacKinderův vnitřní půlměsíc a Spykman říkal, že právě tato oblast je ta nejdůležitější, protože kdo ovládá Rimland, ovládá Euroasii, a kdo ovládá Euroasii, ten ovládá svět. Spykman apeloval na Spojené státy, aby nedovolily Heartlandu ovládnout Rimland (Hnízdo 1995: 16-17). Naopak přijal MacKinderovu myšlenku Středního oceánu, na základě které kritizoval americkou politiku izolacionismu s tím, že naborává transatlantické vztahy (Příloha č. 5). Spykmanova teorie Rimlandu se pak stala ideologií zahraniční politiky Spojených států za bipolární konfrontace.

Ve Spykmanově pojetí zůstávají středoasijské republiky v oblasti Heartlandu. Jedinou, ale za to velice důležitou změnou je fakt, že v této

teorii již nejsou tou primární oblastí světa, ale nárazníkovou zónou Heartlandu před Rimlandem, resp. před tím, kdo by se Rimland pokusil ovládnout, pokud by to nebyla sama mocnost Hertlandu. Nicméně geopolitické postavení Střední Asie se ve Spykmanově a MacKinderově teorii příliš neliší. Současné geopolitické postavení Střední Asie v této teorii jednoznačně odpovídá postavení států, které tvoří nárazníkovou zónu.

3.3. Karl Haushofer

Karl Haushofer byl německým geopolitikem, který obdivoval britský imperialismus. Jako Němec byl zastáncem pozemní moci. Jedním z jeho cílů bylo obhájit vědecké obhájení německé expanzivní politiky z vědecké pozice, např. užívání pojmů jako autarkie, lebensraum atd. Podle Haushoferovy teorie existují 4 panregiony, každý z nich má přirozeně hegemonní zemi. Pan-Amerika, kde mají vůdčí pozici Spojené státy, Pan-Evropa s Německem, Pan-Rusko s lídrem Ruskem (Sovětským svazem) a nakonec Dálně-východní sféra s vedoucí úlohou Japonska (Příloha č. 6). Haushofer říká, že by se pozemní mocnosti měly spojit a zničit moc námořní, tedy že by měla být vytvořena osa Berlín-Moskva-Tokyo, i když je Japonsko spíše námořní mocí, která by zničila Spojené státy a Velkou Británii. Jako jeden z hlavních problémů pro Pan-Evropu vidí potenciální konflikt s Pan-Ruskem, kterému se musí Německo vyhnout. V souvislosti se svým experimentováním s nacismem později silně kritizoval kolonialismus a mořskou moc, o čemž svědčí zpodobnění Velké Británie s chobotnicí, která svými chapadly zabírá ostatním jejich životní prostor. Je důležité poznamenat, že všechny dominantní mocnosti ovládající jednotlivé panregiony jsou na severu, což dnes de facto kopíruje konflikt sever-jih (Hnízdo 1995: 15).

Pokud bychom aplikovali teorii panregionů na oblast Střední Asie, pak je tento region částí Pan-Ruska. Když se podíváme na oblast, kterou Střední Asie v rámci panregionu, pak je přímo ve středu, což z této oblasti činí velice strategickou část panregionu. Koneckonců, Sovětský svaz se snažil o ovládnutí tohoto regionu mezi lety 1979-1989, kdy zejména ze Střední Asie byly vysílány jednotky do války v Afghánistánu. I v současnosti je Střední Asie geopoliticky strategickým regionem. V konceptu panregionů je stále vidět eminentní snaha Ruska o ovládnutí těchto zemí.

3.4. Saul B. Cohen

Saul Cohen se vrací k teoriím Heartland-Rimland a snaží se je propojit s teorií panregionů, z čehož vychází první multipolární teorie. Cohen zdůrazňuje, že bránit celý Rimland je zbytečné, protože po celém světě, i když je bipolární, probíhající dezintegrační tendence. Tento regionalismus je pak nejsilnější ve vyspělých částech světa. Cohen rozlišuje dva typy regionů: globálně působící geostrategické regiony a regionálně působící geopolitické regiony. Tyto geopolitické regiony jsou více homogenní než geostrategické. Jako globální geostrategické regiony Cohen označil přímořský svět, jenž je závislý na obchodu s těmito regionálními geopolitickými regiony: Angloamerika a Karibik, Latinská Amerika, přímořská Evropa a Maghreb, Subsaharská Afrika a ostrovní Asie. Jako druhý geostrategický region chápe euroasijský kontinentální svět s geopolitickými regiony: Heartland, východní Evropa a východní Asie. Zvláštní případ tvoří jižní Asie (Indický subkontinent), která se dá považovat za samostatný geostrategický region. Dále označuje dva zvláštní geopolitické regiony, které nazývá pásma otřesu a těmi jsou Střední východ a jihovýchodní Asie, což jsou podle Cohena také jediné dvě oblasti Rimlandu, kde je efektivní zadržování komunismu (Kupka

2001: 92). Později označil jako třetí pásmo otřesu subsaharskou Afriku. Při této revizi v 80. letech neoznačuje již svět jako bipolární, ale vedle Spojených států a Sovětského svazu identifikuje další tři velmoci: Japonsko, Čínu a Evropu, které všechny označuje jako mocnosti prvního řádu. Dále identifikoval regionální mocnosti, které označuje jak mocnosti druhého řádu, tím ovšem neskončil a vytvořil i mocnosti třetího, čtvrtého a pátého řádu. Cohen chápal multipolaritu jako bezpečnější a také flexibilnější a právě tato flexibilita je nezbytná pro geopolitiku, která by neměla být rigidní. S pádem bipolární konfrontace přehodnotil postavení východní Evropy (dříve Heartland), kterou označil jako přechodný region mezi přímořskou a kontinentální sférou (Hnízdo 1995: 18).

Cohenova nesporná výhoda oproti ostatním výše zmíněným geopolitikům je ta, že se dožil pádu Sovětského svazu a mohl přehodnotit postavení nezávislých postsovětských středoasijských republik. V roce 2005 označil Euroasii za konvergentní zónu, která není integrována do jednoho bloku. Tendence jsou zde střídavě integrační a dezintegrační, ale nedochází zde k výraznějším konfliktům. Střední Asii chápe právě jako jeden z regionů v euroasijské konvergenční zóně. V celé oblasti je zapojeno pět velmocí: Rusko, Čína, Evropa, Indie a z části Spojené státy. Velmoci se zde snaží v některých oblastech spolupracovat, protože je to pro ně výhodné (velké surovinové bohatství) a na hlavních otázkách v regionu se mocnosti shodnou. Střední Asie je dnes ohnisko střetávání čtyř z těchto pěti velmocí, vliv Indie v regionu není velký.

3.5. Alexander de Seversky

Podobně jako se Alfred Mahan zabýval mocí námořnictva, Alexander de Seversky vytvořil podobný koncept v letectví, které bylo na vzestupu. De Seversky považoval za důležité vybudování silného vojenského letectva, protože v budoucích válkách bude rozhodující role právě v letectví. De

Seversky byl jedním z prvních teoretiků uvažujících tímto stylem, protože námořní i pozemní síla podle něj budou hrát pouze sekundární roli. Jeho přínos do geopolitických teorií spočívá v tom, že vycentroval mapu podle Severního pólu a vytvořil tzv. *Area of Decision*, což je oblast, ve které mohou letecky operovat jak Spojené státy, tak Sovětský svaz a mohou zde zasáhnout průmyslová centra a velké aglomerace protivníka (Příloha č. 7). Pro Spojené státy je přitom velice důležitá právě letecká obrana západní hemisféry. Zbytek operativního leteckého prostoru obou velmocí označuje jako prostor dominance Spojených států, resp. Sovětského svazu. Pokud se na mapu díváme ze Severního pólu jako středu, radikálně se zvyšuje strategické postavení Aljašky, kdy se de Seversky snažil přesvědčit americkou vládu, aby se právě zde soustředila jejich obranná strategie (Romancov 2002: 430-431).

Pokud se podíváme na geografické postavení Střední Asie v tomto konceptu, tak zde opět zastává mimořádně důležitou úlohu. Nejen, že je přibližně ve středu dominantního prostoru Sovětského svazu, ale má také hraniční pozici v *Area of Decision*. To Střední Asii předurčuje roli oblasti, do které se mohly soustředit hlavní síly sovětského letectva, protože zde nehrozilo jejich zničení americkou leteckou mocí a Sovětský svaz odsud mohl operovat v celém prostoru své dominance. Další pozitivem této oblasti je, že letecké síly nemohly být díky své vnitrozemské poloze zničeny námořnictvem a díky svým přirozeným geografickým hranicím ani pozemní mocí.

3.6. Zbigniew Brzezinski

Jedním z nejdůležitějších geopolitiků zabývajících se regionem Střední Asie je americký politolog polského původu Zbigniew Brzezinski. Podle Brzezinskiho jsou jedinou globální velmocí Spojené státy, ovšem tato pozice je dlouhodobě neudržitelná, protože hegemon se časem musí

zákonitě vyčerpat. Spojené státy jsou hegemonem zejména díky vojenské moci, ekonomické, technologické a kulturní sféře (Brzezinski 1999: 31). Ostatní velmoci se budou snažit moc Spojených států oslabit, podle Brzezinskiho je primárním úkolem Spojených států udržet si vliv v Euroasii, protože kdo ovládá tuto část světa, ovládá i Afriku. Brzezinski chápe pět geopolitických ohnisek, kterými jsou Ukrajina, Ázerbájdžán, Jižní Korea, Turecko a Írán. Spojené státy by se také měli zaměřit na strategické hranice Evropy a spolupráci s evropskými mocnostmi jako je Francie nebo Německo. Spojenectví Ruské federace a Čínské lidové republiky by globální hegemonii Spojených států mohlo ohrozit. Podle Brzezinskiho po rozpadu Sovětského svazu vzniklo jakési vakuum a snahou všech velmocí je toto vakuum zaplnit. Jako velice důležitou vidí již zmíněnou Ukrajinu, bez které se Rusko nemůže stát evropskou velmocí, proto by se Spojené státy měly snažit o navázání ukrajinského spojenectví. Nejhorší situací by bylo výše zmíněné spojenectví Ruska a Číny, ke kterému by se přidal Írán (Brzezinski 1999: 45-53).

Brzezinski operuje s pojmem „Euroasijský Balkán“ sestávající se ze Střední Asie, oblasti Perského zálivu, Blízkého východu, jižní Asie a části jihovýchodní Evropy. Balkánem tuto oblast nazývá zejména kvůli velké etnické a kulturní heterogenitě s velkým potenciálem konfliktů (Brzezinski 1999: 127). Právě v této oblasti se mocenské vakuum projevuje nejvíce. Země v tomto regionu jsou však ve spojenectví nestálé, což je dobře patrné např. na Uzbekistánu, který je značně nestabilním partnerem. Brzezinski navrhuje vytvoření obrovského bezpečnostního komplexu, ve kterém by elementární roli hrály Spojené státy ve spojenectví s Ruskem, Čínou, Indií a Japonskem.

3.7. Euroasianismus a Aleksandr Dugin

Na přelomu 19. a 20. století odmítl rakouský geolog Suess dělení na Evropu a Asii. Na tuto teorii navázalo euroasiánské hnutí, které deklarovalo, že Rusko není ani Evropa ani Asie, ale svébytný kontinent, který vznikl na základě spolupráce Slovanů, Ugrofinů a Turkotatarů. Jako přirozenou hranici zastánci tohoto konceptu nechápou Ural, ale spojnici mezi Baltským a Černým mořem (někteří dokonce mezi Gdaňskem a Terstem). Jedním z hlavních euroasianistů byl Petr Salinskij, který byl přesvědčen o tom, že euroasiánství je kombinací sociálního a duchovního vývoje v geografickém celku. Dalším známým euroasianistou je Petr Savickij. Ten volá po autarkii v rámci Euroasie, protože samotná Euroasie díky svému nepřístupu k moři nemůže efektivně participovat na globálním obchodu.

Po rozpadu Sovětského svazu na tyto myslitele navázalo neoeuroasiánské hnutí, které odmítá bipolaritu a je silně antiatlantické. Jednou z myšlenek je to, že Rusko může být hegemonem samo o sobě, ale hegemonii může prosazovat i v sousedních regionech jako je Evropa a Asie. Silný antiatlantismus je také důvodem k tomu, že neoeuroasianisté jsou poměrně vstřícní k islámskému světu, protože v něm vidí možnost pro zformování bloku, který by byl protipólem k dnešnímu euroatlantickému prostoru, ve kterém by současná Ruská federace hrála dominantní roli (Šanc 2010).

Jedním z nejznámějších soudobých ruských geopolitiků, který se věnuje myšlence euroasiánství je Aleksandr Dugin. Je známý jako kritik liberalismu a dezintegrace Sovětského svazu. Podle Dugina se Rusko ovládnutím Sibiře ztotožnilo s Heartlandem. Silně kritizuje unipolaritu, která musí být nahrazena multipolaritou, což by mělo být jedním z vektorů ruské zahraniční politiky. Jako další uvádí návrat Ruska do pozice hegemonu, ze které bylo vytlačeno ke konci bipolární konfrontace,

obnovení vlivu v bývalých ruských územích a formování vojenských bloků. Dugin chápe současnou globální geopolitickou situaci jako koexistenci čtyř zón: západní (Spojené státy, Velká Británie), středoevropská (pozemní moc směřující spíše na východ), tichooceánská (Japonsko, spíše antizápadní zóna) a samozřejmě ruská. Podle Dugina západní zóna, resp. Spojené státy toto rozdělení chápe a ke svému posílení se pokouší zbylé tři zóny poštvat proti sobě. Důležité tedy je, aby se Rusko spojilo s Íránem, který se může stát vůdcem islámského světa. Dalším důležitým krokem Moskvy by mělo být vytržení Japonska z euroatlantických vazeb a připojení k tellurokracii. Jako důležité oslabení euroatlantismu chápe také probíhající proces evropské integrace, díky které se Evropa vzdaluje Spojeným státům. Nový geopolitický pořádek by tedy měl zahrnovat tyto čtyři zóny: evropské impérium (Německo a střední Evropa), tichooceánské impérium (Japonsko a okolí), středoasijské impérium (Írán a okolí) a ruské impérium. Poté, co by byl svět takto rozdělen, měla by Ruská federace navázat spojení s Čínou, arabským světem, Indií a panafrickým světem. Všechny tyto regiony mají společného nepřítele, kterým je atlantismus. Tento názorový proud se poté rozšíří do Jižní Ameriky a atlantismus bude omezen de facto pouze na Spojené státy a Commonwealth (Šanc 2010).

Co se týká aplikace tohoto konceptu na region Střední Asie, tak zde de facto odpovídá Dugin jedním z vektorů zahraniční politiky Ruské federace, který navrhoval, tedy obnovení vlivu na bývalých ruských územích. Dugin neoznačuje Ruskou federaci za Rusko. Je nutné si uvědomit, že jako výše zmíněné středoasijské impérium chápe islámský svět, postsovětskou Střední Asie vidí jako Rusko. Pochybuji však o tom, že by se jakýkoliv euroasianista snažil o začlenění středoasijských republik zpátky pod Rusko. Nicméně tento koncept Rusko de facto zavazuje k obnovení svého silného vlivu v těchto státech.

4. Geopolitika velmocí v regionu Střední Asie do roku 2001

Tato kapitola má za cíl analyzovat postavení globálních velmocí ve středoasijském regionu od rozpadu Sovětského svazu do událostí z 11. září 2001. Největší prostor bude věnován Ruské federaci, která si zde v tomto období držela relativní hegemonii, co se vektorů zahraniční politiky jednotlivých států týče. Právě u Ruska budou všechny středoasijské země rozebírány zvlášť, protože ke každé zemi zaujímal Rusko jiný postoj. U ostatních velmocí bude řešen region jako kompaktní, protože i v jejich zahraniční politice byla postsovětská Střední Asie chápána jako region a celková zahraniční politika jednotlivých mocností se od tohoto odvíjela.

4.1. Ruská federace

Jak jsem se zmínil, po rozpadu Sovětského svazu si Ruská federace alespoň v letech přímo následujících zachovala téměř ve všech oblastech svou hegemonii. Ihned po rozpadu Sovětského svazu vzniklo Společenství nezávislých států (CIS), což byla v době svého vzniku entita, která de facto udržovala vliv Ruské federace ve většině bývalých svazových republik. Je pravdou, že první ruské vlády se poněkud odklonily od nástupnických zemí Sovětského svazu a jako mnoho dalších zemí z východního bloku se snažily navázat bližší spojení se západními zeměmi, a to zejména kvůli ekonomickým prostředkům. K zajištění vlivu v postsovětském prostoru byly založeny také integrační uskupení jako Euroasijské ekonomické společenství či Taškentská dohoda (viz níže). V roce 1992 se poprvé objevil termín blízké zahraničí, který odkazoval na fakt, že Rusko by si mělo udržet sféry vlivu v zemích, se kterými má Rusko historicky těsné vazby. K těmto zemím pak zcela pochopitelně patří středoasijské republiky (Leichtová 2009: 97).

Rusko mělo velice silnou pozici ve slabých zemích regionu, kterými jsou zejména Kyrgyzstán a Tádžikistán, kde tvořilo právě Rusko stabilizační faktor celé Střední Asie, protože dokázalo zabránit rozšíření některých konfliktů do dalších oblastí (Horák 2009: 34). Vzhledem k velice dlouhé hranici s Kazachstánem a početné ruské menšině žijící na severu této země mělo Rusko velký vliv i zde. Turkmenistán se stáhnul do izolace a jediným státem, který veřejně prohlašoval prozápadní orientaci, byl tedy Uzbekistán.

Kazachstán byl v tomto období pro Rusko federaci jednoznačně nejstrategičtějším partnerem v regionu. Nejde pouze o dlouhé hranice mezi oběma zeměmi, ale také o fakt, že Kazachstán je jedinou středoasijskou zemí, která má s Ruskem hranice. Navíc zde byla již výše zmíněná velice silná ruská minorita. I přes to byl Kazachstán v prvních měsících po rozpadu Sovětského svazu Ruskem ignorován ostatně jako celá Střední Asie, protože Rusko se samo zmítalo v problémech způsobených nestabilitou politického systému a snahou o ekonomické reformy. Tento stav však netrval dlouho (Lasák 2006: 141). Již v roce 1992 byla mezi Ruskem a Kazachstánem podepsána Smlouva o přátelství¹⁵, spolupráci a vzájemné pomoci, která byla upravena v roce 1998.¹⁶ Strategickou pozici zaujímá Kazachstán v ruské zahraniční politice také díky kosmodromu Bajkonur. Zpočátku právě díky pronájmu kosmodromu Rusku začaly vznikat některé negativní vztahy mezi oběma státy, kdy šlo zejména o nejasné vymezení hranic kolem Bajkonuru.

¹⁵ Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Республикой Казахстан и Российской федерацией (Dogovor o družbje, sotrudničestvje i vzajimnoj pomošči meždu Respublikoj Kazachstan i Rossijskoj federaciej), dostupné na: <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=00540&all=all>, [15. března 2012].

¹⁶ Декларация между Российской Федерацией и Республикой Казахстан о вечной дружбе и союзничестве, ориентированном в XXI столетие (Deklaracija meždu Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Kazachstan o vječnoj družbje i sojuzničestvje, orijentirovannom v XXI stoletije), dostupné na: http://www.mid.ru/bdomp/dip_vest.nsf/99b2ddc4f717c733c32567370042ee43/a517b3b5b8d35561c32568890029bb5a!OpenDocument, [15. března 2012].

Tento kosmodrom je pro Ruskou federaci nepostradatelný zejména proto, že je to nejjižnější kosmodrom Ruské federace i bývalého Sovětského svazu.¹⁷ Na území Kazachstánu fungují také další ruské vojenské základny, konkrétně letecká základna v Embě a radarová stanice v Balchaši (Trenin 2007: 101-103). V otázce ekonomické byla pro Rusko nejdůležitější problematika ropy. Rusko využívalo monopolu na produktovody z Kazachstánu, kdy z největšího ropného pole v Tengizu vedl jediný ropovod přes ruský Novorossijsk (Trenin 2007: 106-107). Otázka silné ruské menšiny byla vyřešena tzv. interetnizací země, která měla za následek např. vytvoření dvojjazyčné struktury v zemi. Pro Rusko tedy bylo v 90. letech nejvýhodnější podporovat v roli regionálního vůdce Kazachstán nepřímo soupeřící s Uzbekistánem.

Po pádu Sovětského svazu ztratil Kyrgyzstán pro Rusko svůj strategický význam, kterým byly sovětsko-čínské hranice. Politické elity země nejprve uvažovaly o vyhlášení neutrality, podobně jako Turkmenistán (Darchiashvili 2006: 158). Prezident Akayev ale pochopil celkovou politickou i ekonomickou slabost země a začal se snažit o opětovné navázání bližší spolupráce s Ruskem. Ruská federace chápe Kyrgyzstán z geopolitického hlediska jako méně důležitou zemi regionu, ovšem vlivu zde se vzdát nechtěla. Důležité bylo také zahájení občanské války v sousedním Tádžikistánu, kdy Ruská federace využívala právě Kyrgyzstán pro své vojenské akce v zemi (Trenin 2006: 88-92). V ekonomických otázkách není a nebyl Kyrgyzstán pro Rusko strategickou zemí, ovšem Biškek chápe Moskvu jako možná nejdůležitějšího partnera. Bezpečnost je tedy primárně zajišťována Ruskou federací, která má v Kyrgyzstánu vojenskou základnu (Horák 2008: 97). Celkově spolupráce obou zemí probíhala v posledním desetiletí 20. století srovnatelně na bilaterální i multilaterální úrovni.

¹⁷ Je žádoucí, aby byly kosmodromy umístěny co nejbliže rovníku, protože to umožňuje efektivnější využití zemské rotace pro počáteční rychlost rakety.

Ruská vojenská přítomnost v Tádžikistánu z dob občanské války tvořila hráz proti přílivu islámského extremismu a narkotik Afghánistánu. Také kvůli Afghánistánu byly již za dob Sovětského svazu v Tádžikistánu přítomny početné sovětské jednotky. Tádžická vláda v Dušanbe byla v dobách občanské války odkázána na Ruskou federaci a její dislokované jednotky, které zaujímaly provládní postoj (Darchiashvili 2006: 165-166). Základ vztahů Ruska a Tádžikistánu byl tvořen Smlouvou o přátelství a spolupráci z roku 1993.¹⁸ Celá země byla natolik destabilizovaná, že i zahraniční politika Tádžikistánu byla de facto řízena Moskvou. O vztazích Ruska a Tádžikistánu jako dvou nezávislých zemí se dá reálně mluvit tedy až od roku 2001.

Turkmenistán nebyl za éry Sovětského svazu strategicky důležitou součástí země. Po získání nezávislosti se však jeho geopolitická pozice zlepšila. Jižní hranice s Íránem umožňovaly zemi budoucí možnost transportu zásob zemního plynu i jinam než do Ruské federace. Díky neutralitě, která zemi uvrhla prakticky do izolace, zde bylo pro Ruskou federaci obtížnější obnovit svůj předchozí vliv. Po stránce bezpečnostně-politické však Moskvě nebylo odepřeno výrazněji zasahovat do vnitřních záležitostí země. Turkmenistán na základě bilaterálních smluv s Ruskou federací vytvořil armádu, ve které sloužilo několik tisíc ruských vojáků, což mělo de facto za následek vojenskou závislost Ašchabádu na Rusku (Darchiashvili 2006: 179). Ekonomická situace nebyla v 90. letech jiná. Vzhledem k tomu, že jediné produktovody vedoucí z Turkmenistánu směřovaly do Ruska, stala se země silně ekonomicky závislou na Moskvě a i přes snahy o diverzifikaci cest nebyla v dohledu změna situace.

¹⁸Договор между Российской Федерацией и Республикой Таджикистан о сотрудничестве в военной области (Dogovor meždu Rossijkoj Federaciej i Respublikoj Tadžikistan o sotrudničestvje v vojennoj oblasti), dostupné na: <http://www.mid.ru/bdomp/ns-dvbr.nsf/11d2e6203c37ed2643256a1700434414/8afa04284cb8981143256a5700497109!OpenDocument>, [14. března 2012].

Uzbekistán se po získání nezávislosti choval poněkud odlišně od ostatních republik regionu. Ihned po získání nezávislosti byl Taškent ekonomicky i politicky stále silně závislý na Ruské federaci. Prezident Karimov se tuto situaci pokoušel zvrátit tím, že se odkloní od Ruska. Tento odklon souvisel i se snahou hrát roli regionálního vůdce Střední Asie. Uzbekistán se tedy snažil postupně vymanit z vlivu Ruské federace a obrátit se na západ. Důsledkem toho byl pokus o liberalizaci státní ekonomiky přechodem na tržní hospodářství. V té chvíli začaly do země proudit západní investice, ovšem ne v takovém měříku jak Taškent čekal (Leichtová 2011). Zvýšení napětí mezi Ruskem a Uzbekistánem přinesla občanská válka v Tádžikistánu, ve které se chtěl aktivně angažovat i Taškent, proti ruské síle však nemohl obstát. Toto napětí nakonec dopadlo vstupem Uzbekistánu do struktur prozápadní organizace GU(U)AM. Aktivita Islámského hnutí Uzbekistánu (IMU) a batkenské války¹⁹ však začaly postupně měnit zahraniční politiku Uzbekistánu. Do roku 2001 však žádná významná změna neproběhla.

Zajímavý je postoj Ruské federace ke vstupu Číny do regionu, kdy v roce 1996 vznikla Šanghajská pětka s úkolem vyřešit hraniční spory mezi členskými zeměmi a stabilizovat situaci na hranicích. Rusko respektovalo příchod Číny do regionu bez větších problémů. Batkenské války z let 1999 a 2000 také jasně dokazují, že region Střední Asie nebyl schopen samostatně a efektivně bojovat s extremismem a terorismem a v mnoha případech na sebe roli stabilizátora brala právě Ruská federace. Ke konci 90. let to vypadalo, že Uzbekistán se definitivně odklonil na západ a Ruské federaci zůstane největší vliv v Kazachstánu, Kyrgyzstánu a Tádžikistánu.

¹⁹ První batkenská válka začala v roce 1999, kdy Islámské hnutí Uzbekistánu (IMU) vpadlo do Kyrgyzstánu. Druhá batkenská válka se odehrála v roce 2000, kdy se boje rozšířily i na území Uzbekistánu (IMU nebylo podporováno Uzbekistánem, ale afghánským hnutím Tálíbán). Do bojů se také sporadicky zapojovala jiná teroristická organizace s názvem Hizb-ut-Tahrír.

Geopolitickou důležitost regionu si však Jelcin a jeho administrativa příliš neuvědomovali. V roce 1995 sice Jelcin deklaroval snahu o reintegraci CIS zejména ve vztahu ke Střední Asii, díky stagnující ekonomické situaci v Ruské federaci však tento plán vzal za své (Lasák 2006: 142). Naopak Vladimír Putin zjevně chápal ihned od svého nástupu do úřadu, jak je region Střední Asie pro Rusko strategický a také jeho první zahraniční návštěvy směřovaly do Astany a Taškentu (Horák 2001: 5). Obnovený zájem o Střední Asii je viditelný např. na vytvoření pozice ruského zmocněnce pro kaspický region.

Z hlediska ekonomického byla v tomto období Ruská federace klíčovou zemí pro tranzit nerostných surovin ze Střední Asie, protože absolutní většina produktovodů vedla právě přes Ruskou federaci. Zejména v první polovině 90. let bylo Rusko absolutně primárním, dalo by se říci až homogenním obchodním partnerem zemí středoasijské oblasti. Také ruská ekonomická krize se výrazně podepsala na ekonomice jednotlivých středoasijských republik (Horák 2001: 6).

4.2. Čínská lidová republika

Za dob Sovětského svazu se Čína v oblasti Střední Asie výrazněji neangažovala. Hlavním důvodem byla snaha o nezasahování do integrity Sovětského svazu, historicky však Čína chápala Střední Asii jako periferii své říše, o čemž svědčí i obsazení Východního Turkestánu, dnes nazývaného jako provincie Sin-ťiang v roce 1949. Vedle čínské snahy o nezasahování zde byl také důležitý faktor, kterým byla relativní uzavřenost hranic mezi Čínou a Sovětským svazem (MacKerras, Clarke 2009: 99-100).

Na počátku 90. let tedy začala první významnější interakce mezi Čínskou lidovou republikou a středoasijskými republikami. Primárním snahou Číny

byla v této době ujugurská otázka, tedy snaha o zamezení možných separatistických tendencí ve Východním Turkestánu po vzoru vyhlášení nezávislosti středoasijských republik na Sovětském svazu. Situace byla řešena masivním zalidněním provincie Sin-ťiang čínským etnikem, podobně jako v Tibetu. Čína se také snažila rychle vyřešit problematiku sporných území s nově vzniklými zeměmi Střední Asie. Součástí stabilizace poměrů v Sin-ťiangu mělo být navázání dobrých vztahů s nově vzniklými republikami. Ovšem Peking přesto zvolil vyčkávací taktiku, kdy hlavní snahou bylo pouze zmíněné navázání vztahů a pokusy o to, aby v těchto zemích nevznikla protičínská politika. Čína se také silně stavěla proti možné islamizaci středoasijských zemí, díky které byl ze hry o tuto oblast de facto vyškrtnut Írán. Ve druhé fázi se zvýšila snaha o navázání bližších diplomatických styků a vyřešení problematiky státních hranic, většinou ve prospěch Číny (Peyrouse 2009: 4-5). Jedním z důsledků těchto čínských snah bylo vytvoření tzv. Šanghajske pětky v roce 1996, která mě za cíl prohloubení vojenské spolupráce v pohraničních regionech (viz níže). To také umožnilo redislokaci některých čínských vojenských jednotek uvnitř Sin-ťiang a Tibetu.

I v ekonomických otázkách měla Čína všechny předpoklady pro to, aby se stala důležitým hráčem v regionu. Značný ekonomický rozvoj Číny v tomto období měl za následek vstup na místní trhy, zejména v Kazachstánu a Turkmenistánu, kde jsou velké zásoby ropy a zemního plynu. Toto snažení vyústilo v roce 1998 v podepsání smlouvy o stavbě ropovodu a plynovodu ze západního Kazachstánu a východního Turkmenistánu. Středoasijské země, nejvíce zřejmě Kazachstán a Kyrgyzstán, si brzy začaly uvědomovat stoupající význam Číny, což bylo v průběhu 90. let viditelné na snaze o co největší ekonomickou výměnu. Té dopomohlo také otevření strategické železniční dráhy z Almaty do Urumči, což je centrum provincie Sin-ťiang (Horák 2001: 4-5). Pro Čínu bylo také velice výhodné to, že mohla diverzifikovat své tranzitní cesty do

Evropy a ze Středního východu jinou cestou než přes moře či přes Rusko. Celkově se ekonomika stala zřejmě nejdůležitějším bodem spolupráce Číny a středoasijských republik v 90. letech. De facto až po rozpadu Sovětského svazu začala spolupráce, kterou můžeme nazvat ekonomickou. V této fázi se hlavní strukturou podílející se na obchodu stali Ujguři žijící v Číně, ale i ve Střední Asii. Právě Ujguři byli totiž v tomto období tmelícím prvkem mezi středoasijským regionem a Čínou (Peyrouse 2007: 11). Během první části 90. let se ekonomická výměna mezi regionem Střední Asie a Čínou ztrojnásobila, po asijské a ruské ekonomické krizi z konce 90. let se však zpomalila (Horák 2009: 38).

4.3. Spojené státy americké

V 90. letech minulého století chápaly Spojené státy nově vzniklé státy Střední Asie spíše jako ekonomického než jako politického partnera. Na druhou stranu zde byla obava Washingtonu o rozšíření islámského fundamentalismu do těchto nových zemí. To byl také jeden z důvodů, proč byly Spojené státy vůči autoritářským režimům benevolentnější než v jiných oblastech světa (Rumer 2007: 23).

V oblasti politické se snahy Spojených států zaměřovaly spíše na státy integrující se v entitě GUAM - Organizace pro demokratický rozvoj (GUAM)²⁰. Washington však záhy poznal, že by pod svou „sféru vlivu“ mohl dostat i Uzbekistán. I Taškent byl v 90. letech spíše prozápadní, což vyvrcholilo v roce 1999 vstupem do GU(U)AM.²¹ Zmínil jsem, že Washington tolik netlačil na středoasijské prezidenty kvůli dodržování lidských práv, ovšem někdy se ozval. Všichni středoasijské vůdci mají velký problém s upozorňováním na problematiku lidských práv v jejich

²⁰ Dalšími členy jsou většinou protirusky orientované země - Ázerbájdžán, Gruzie, Moldavsko a Ukrajina.

²¹ GUAM po vstupu Uzbekistánu změnil svůj název na GUUAM. Po vystoupení Uzbekistán se organizace navrátila k původnímu názvu GUAM.

zemích, a to je také jedním z důvodů, proč se Spojené státy ve Střední Asii neprosadily silněji. I přesto můžeme již v této době mluvit o zásahu Spojených států do regionu zejména v otázce proliferace zbraní hromadného ničení.²² V období, kdy se Severoatlantická aliance (NATO) transformovala ze studenoválečné organizace, bylo všem zemím regionu nabídnuto členství v programu Partnerství pro mír (PfP). Všechny země s výjimkou válkou zmítaného Tádžikistánu se v prvním desetiletí nezávislosti přidalo, ovšem je nutné podotknout, že spolupráce s Turkmenistánem zůstala více méně pouze na papíře.²³

V ekonomické dimenzi přišly vysoké americké investice do průmyslu, k čemuž byla záhy přidána snaha o diverzifikaci produktovodů jiným směrem než pouze přes Ruskou federaci. Právě toto oslabení Moskvy mělo být zajištěno přes plánovaný ropovod Baku-Ceyhan, který měl být napojen na zásoby nerostných surovin do Kazachstánu, Turkmenistánu a Uzbekistánu transkaspickým plynovodem (Horák 2001: 5-6). Celkově byla většina snah Spojených států v prvním desetiletí po vzniku středoasijských republik hnána zájmem o získání přístupu ke kaspické ropě a zemnímu plynu. Byly zde také snahy o to, aby země regionu přešly plynule na tržní hospodářství, ovšem tento plán se celkově moc nepodařil, pouze v Kazachstánu proběhl tento přechod relativně v klidu. Zpomalení růstu investic do oblasti zapříčinila již několikrát zmiňovaná asijská a následně ruská ekonomická krize na konci 90. let. Co se týče přímých zahraničních investic, tak např. v Kazachstánu byly Spojené státy po celá 90. léta na prvním místě. Problémem pro americké investory však byla již výše zmíněná nediverzifikovanost produktovodů ze Střední

²² Po rozpadu SSSR se Ukrajina a Kazachstán co do počtu jaderných zbraní staly třetí, resp. čtvrtou světovou velmocí. Tyto hlavice byly postupně staženy do Ruska s výraznou finanční pomocí Spojených států.

²³ Partners in Central Asia, dostupné na: http://www.nato.int/ebookshop/background/partners_central_asia/partners_central_asia-e.pdf, [8. března 2012].

Asie, kdy téměř všechny suroviny šly pobřežním plynovodem podél Kaspického moře do Ruské federace (Horák 2008: 24).

4.4. Evropská unie

Poslední entitou, kterou mohu chápat jako současnou velmoc, je Evropská unie (EU), resp. v době rozpadu Sovětského svazu Evropská společenství (EC). V této práci se však budu držet termínu EU pro celé období interakce tohoto integračního uskupení s regionem Střední Asie. Ze současných velmocí je EU asi nejslabším aktérem v otázce zapojení do nové velké hry ve Střední Asii. EU se v této oblasti zajímala primárně o diverzifikaci zdrojů surovin, ovšem jiným způsobem než Spojené státy. EU sázela na snahu o ekonomickou transformaci zemí a na rozvojové projekty. Na konci 90. let byly vytvořeny bilaterální dohody o partnerství a spolupráci mezi EU a jednotlivými středoasijskými republikami pod zkratkou PCA (Partnership & Cooperation Agreements),²⁴ pouze Turkmenistán dohodu stále neratifikoval.

Rozvojová pomoc byla v 90. letech hlavním místem spolupráce mezi EU a regionem Střední Asie. Tato pomoc byla realizována pomocí programu TACIS (Technical Aid to the Commonwealth of Independent States). Program TACIS byl v 90. letech, konkrétně od roku 1991, hlavním prvkem spolupráce mezi členskými zeměmi EU a dvanácti zeměmi Společenství nezávislých států a Mongolska, kde bylo zahrnuto také všech pět

²⁴ Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Kazakhstan, of the other part, dostupné na: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0728\(02\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0728(02):EN:NOT), [9. března 2012].

Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Kyrgyz Republic, of the other part, dostupné na: http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2004/july/tradoc_116742.pdf, [9. března 2012].

Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Tajikistan, of the other part, dostupné na: http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/com/2004/com2004_0521en01.pdf, [9. března 2012].

Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their Member States, of the one part, and the Republic of Uzbekistan, of the other part, dostupné na: [http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0831\(01\):EN:NOT](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:21999A0831(01):EN:NOT), [9. března 2012].

středoasijských zemí. Tento program de facto pokračuje dodnes (Horák 2008: 36-37). V letech 1993, resp. 1995 se také rozběhly programy TRACECA a INOGATE (viz níže). Celkově však lze říci, že v 90. letech 20. století EU nezískala pozici silného hráče v regionu Střední Asie. Důvodů by se mohlo najít několik, ať je to geografická poloha EU vůči Střední Asii či nesrovnatelná ekonomická situace s jinými hráči jako např. Spojené státy v tomto období. Samotná nestabilita některých částí Evropy po pádu východního bloku může být také důležitým faktorem.

4.5. Shrnutí

Jak jsem se zmínil v úvodu této kapitoly, jednoznačně nejbližší vztahy v ekonomické i bezpečnostně-politické dimenzi mezi zeměmi regionu a světovými velmocemi probíhaly s Ruskou federací, a to jak na bilaterální, tak i multilaterální úrovni. Kooperace s jinými velmocemi sice existovala, ovšem s úrovní vztahů regionu s Ruskem se vůbec nedá srovnávat, navíc probíhala téměř výlučně na bilaterální úrovni. Jedinou výjimkou ze zemí regionu tvořil Uzbekistán, který se na spolupráci se západem podílel i multilaterálně v organizaci GUUAM. EU i NATO měly v první polovině 90. let své vlastní problémy (např. Jugoslávie) a region Střední Asie pro ně nebyl více zajímavý. Dalo by se tedy říci, že geopolitické teorie Brzezinskiho nebo Dugina nebyly v této době nijak silněji respektovány, ovšem ani bipolární geopolitické teorie neměly u vládnoucích elit jednotlivých velmocí větší zastání.

5. Geopolitika velmocí v regionu Střední Asie po roce 2001

Po roce 2001 se v souvislosti se zahájením globální války proti terorismu stala ze středoasijského regionu jedna z nejstrategičtějších oblastí světa. Vstup Spojených států do nové velké hry o Střední Asii pouze dovršil zvyšující se zájem globálních velmocí o vstup do tohoto regionu, který již nebyl zaměřen pouze na ekonomickou dimenzi vzájemných vztahů. V tomto období začala do regionu také více pronikat Čína a byla narušena relativní dominance Ruska, která zde platila již od dob Sovětského svazu, resp. Ruského impéria.

5.1. Ruská federace

Po zásahu Spojených států v Afghánistánu v roce 2001 se i zřejmě největší ruský spojenec Kazachstán přidal na stranu Spojených států tím, že povolil přelety vzdušného prostoru spojeneckých vojsk. Celá kooperace se spojenci však byla řízena z Moskvy a v roce 2003, když se chystala invaze do Iráku, stál Kazachstán proti této akci, stejně jako Ruská federace (Ashimbayev podle Leichtová 2007: 53). V roce 2004 byla prezidenty Putinem a Nazarbajevem navíc prodloužena smlouva o pronájmu Bajkonuru až do roku 2050. Po roce 2001 se také Ruská federace podílela na vzniku některých kazašských vojenských jednotek (dělostřelectvo, námořnictvo, protivzdušné síly), které do té doby vůbec neexistovaly. Tento krok byl ze strany Ruska velice pragmatický, protože posílil kazašskou vojenskou závislost na Moskvě. V otázce ekonomických vztahů je Rusko pro Kazachstán stále nejstrategičtějším partnerem. Po stabilizaci ruské ekonomiky na přelomu století se začal finančně zvedat i Kazachstán, kdy HDP stoupalo ročně rychlostí okolo 10% (Hodač, Strejček 2008: 196-220). Závislost v otázce diverzifikace produktů se sice o trochu zmenšila, stále je však Rusko elementárním partnerem.

Celkově tedy můžeme říct, že Ruská federace tvoří primárního partnera Kazachstánu ve všech možných oblastech spolupráce.

Po nástupu Vladimíra Putina na post prezidenta byl Kyrgyzstán deklarován jak strategický partner Ruské federace, tak ovšem Kreml nazýval mnoho zemí. Jako velice důležité se jevílo otevření letecké základny kolektivních sil rychlé reakce Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (CSTO) v Kantu v roce 2003. Reálně však tato základna funguje pouze pod hlavičkou Ruska (Laumulin 2007: 70). Po Tulipánové revoluci se Moskva snažila o udržení dosavadních vztahů s Kyrgyzstánem. Nový prezident Bakiyev se snažil s Ruskem ještě více sblížit. Ruská federace silně tlačila na uzavření americké základny v Manasu, což se nakonec v roce 2009 de facto povedlo a z kyrgyzské multivektorové politiky vypadly Spojené státy (Horák 2008: 103-104). K větší změně došlo v otázkách demokratizace až v roce 2010, kdy byl prezident Bakiyev svržen. Nástup nového prezidenta Atambayeva ke konci roku 2011 může vést k demokratizaci země a diverzifikaci kyrgyzské zahraniční politiky, ovšem je pravděpodobné, že Ruská federace bude hrát stále primární roli coby kyrgyzský partner.

Po roce 2001 sice v Tádžikistánu nebyly vybudovány americké vojenské základny jako v Kyrgyzstánu nebo Uzbekistánu, přesto však byl Tádžikistán pro Spojené státy strategický. To umožnilo Dušanbe vytváření vlastní zahraniční politiky, která byla do té doby de facto řízena Moskvou. Na rozdíl od většiny ostatních zemí, kde se kolem let 2004-2005 projevovala tendence návratu k větší spolupráci s Ruskem, Tádžikistán je opakem (Trenin 2007: 88-89). Po zlepšení rusko-uzbeckých vztahů se ochladily vztahy rusko-tádžické. To se projevilo například na vyhoštění ruských pohraničních vojsk, které zde působily od rozpadu Sovětského svazu, z Tádžikistánu v roce 2006 (Horák 2008: 128-129). Rahmon tedy začal hledat nové spojence, kterým se v dnešní

době začíná stávat Evropská unie a rámcově i Spojené státy a Moskva se stává pouze jedním z partnerů, nikoliv již dominantním či dokonce hegemonním partnerem. Svůj vliv si zde však Moskva bezpochyby zachová.

Ani Turkmenistán se nevyhnul změně po událostech 11. září. Je jasné, že díky své neutrální politice zde byla reakce jiná než v okolních zemích. Navíc již po nástupu Vladimira Putina se interakce mezi oběma zeměmi poněkud zintenzivnila (Laumulin 2007: 73). Větší intenzitu získaly vztahy mezi Moskvou a Ašchabádem až po roce 2006 s nástupem prezidenta Berdymuhamedova. Hlavním vektorem vztahů Ruska a Turkmenistánu je dnes stále energetika. Všechny ostatní otázky nejsou ani pro jednu stranu životně důležitým zájmem. S nástupem Berdymuhamedova do funkce se však vztahy Moskvy a Ašchabádu začaly vyvíjet trochu jiným směrem než tomu bylo do roku 2006 (Horák 2008: 150-157). Berdymuhamedov se sice přihlásil k následování politiky svého předchůdce Niyazova, ale vztahy s Ruskem se výrazně zlepšily. Ruská federace je tedy v současnosti zemí, která má nejlepší vztahy s Turkmenistánem.

Pro Uzbekistán znamenal rok 2001 největší zlom, resp. největší možnost ke zlomu a vymanění se ze závislosti na Ruské federaci, kterou Taškent proklamoval již krátce po rozpadu Sovětského svazu. Zároveň vstup Spojených států do oblasti mohl Taškentu zajistit dlouho žádanou regionální dominanci v oblasti. Kolem let 2004-2005 byly však uzbecké naděje neuspokojené a Uzbekistán se začala navracet opět pod vliv Ruské federace. Jedním z dokladů toho sblížování se s Ruskem je např. vystoupení z GUUAMu v roce 2005 nebo uzavřením americké letecké základny v roce 2006 (Laumulin 2007: 220-223).

5.2. Čínská lidová republika

Již v roce 2001, kdy byla Šanghajská pětka transformována do Šanghajské organizace spolupráce (SCO), začala Čína výrazněji zasahovat do středoasijského regionu. Tento krok umožnil Číně vyšší zapojení do regionu bez toho, aby ohrožovala zájmy Ruské federace, která je také členem SCO. Po událostech 11. září i přes shodu v některých otázkách Čína silně nelibě nesla otevření amerických vojenských základen v Kyrgyzstánu a v Uzbekistánu. Snaha o ekonomické vypuzení Spojených států z Kyrgyzstánu vedla k zdvojnásobení ekonomické výměny mezi těmito zeměmi v letech 2005-2007 (Horák 2009: 35). Právě Čína se snažila o otevření vojenských základen v Kyrgyzstánu, Tádžikistánu nebo Uzbekistánu, ovšem doposud neúspěšně.

Celkově byl vztah Číny ke Střední Asii v první fázi války v Afghánistánu silně determinován americkou vojenskou přítomností. Do počátku války v Iráku byla Čína relativně vstřícná vůči Spojeným státům, po roce 2003 se však tato vstřícnost začala vytrácet, protože Číně se přestával líbit vstup dalšího silného aktéra do středoasijského regionu, který je pro Čínu strategický z hlediska udržení bezpečnosti v provincii Sin-ťiang a také v otázce dodávání energie a nerostného bohatství právě ze Střední Asie.

Relativně úspěšná je Čína při pronikání na kyrgyzské trhy, kdy začali Číňané ovládat tyto místní trhy a menší podniky. Navíc jednostranné přenechání několika desítek kilometrů území Číně v roce 2002 ukazuje, že Biškek je proti postupné čínské „invazi“ bezbranný. To je možná jedním z důvodů, proč se Kyrgyzstán zapojuje do všech integračních projektů, kterých se účastní Rusko a Kazachstán. Biškek totiž chápe pronikající čínský element asi nejhůře z celého středoasijského prostoru, čemuž pomáhá i jeho členství v WTO, kdy Čína je od roku 2001 také

členem, čímž se zvyšuje obchodní výměna usměrňovaná Světovou obchodní organizací (Horák 2008: 98). Jako problematický chápe Peking také postoj Taškentu zejména z důvodu častého nedodržování podepsaných smluv Uzbekistánem. Podobný problém má také Turkmenistán, ovšem ne ve vztahu k Číně.

Od roku 2002 také začal výrazný nárůst obchodní výměny mezi Čínou a Střední Asií, zejména pak s Kazachstánem. Nárůst obchodní výměny, zejména u exportu surovin do Číny můžeme přisoudit zahájení války v Iráku, kdy začala stoupat cena ropy a ropa z Perského zálivu, která byla do té doby pro Čínu prioritní, se stávala silně finančně náročnou. Peking se tedy logicky obrátil na přímo sousedící region Střední Asie, který se postupně oprošťoval od absolutní dominance Ruské federace. Zásoby středoasijských nerostných surovin se tedy začaly dělit nejvíce mezi Rusko a Čínu. Např. v roce 2005 byl otevřen ropovod Atasu-Alašankou (Družba), který spojuje Kazachstán s Čínou. Důležitá je také stavba železniční trati spojující Uzbekistán, Kyrgyzstán a Čínu a do budoucna by mohl mít napojen na program TRACECA, což by mohla být alternativa k transsibiřské magistrále (Horák 2008: 33). Ovšem ruský monopol na odběr nerostných surovin z oblasti zřejmě Čína pouze těžko ohrozí. Pro země Střední Asie není čínský trh výraznějším místem obchodního styku. Problematické může být to, že valná většina obchodu mezi Střední Asií a Čínou odehrává pouze mezi jednotlivými zeměmi a provincií Sin-ťiang. Dokonce i většina ostatních styků, jako např. letecké spoje, mezi Střední Asií a Čínou se odehrávají skrz styky mezi Urumči a jednotlivými středoasijskými metropolemi či většími městy. Co se týká přepravovaného zboží, tak 86% celého středoasijského exportu do Číny tvoří suroviny (Zhao 2007: 144-149). U importu z Číny do regionu se již nyní projevuje někdy nedostatečná kvalita čínských výrobků, z nichž některé jsou středoasijskými státy chápány jako problematické, což může mít dopad na obchodní výměnu do budoucna.

5.3. Spojené státy americké

O reálném zapojení do nové velké hry ze strany Spojených států můžeme mluvit až v souvislosti s událostmi po 11. září. Nicméně toto zapojení nebylo ničím marginálním. Jak již bylo řečeno, Kazachstán pouze povolil přelety amerických a spojeneckých letadel ve svém vzdušeném prostoru s možností využívat některá letiště, ale pouze k humanitárním účelům, Turkmenistán se Spojeným státům také moc neotevřel, ovšem ostatní tři středoasijské republiky se Spojenými státy začaly relativně blízce spolupracovat.

Zpočátku to vypadalo, že Spojené státy převezmou pozici lídra regionu od Ruska, zejména poté, co byl rychle dobyt Kábul, a spojenecké jednotky se přesouvaly na sever Afghánistánu k hranicím se Střední Asií. Krátce po útoku na Afghánistán se zemím regionu zdálo značně výhodné spolupracovat se Spojenými státy, které za poskytnutí prostoru pro dislokované americké jednotky nabízely značnou finanční kompenzaci. Některé země v čele s Uzbekistánem si však představovaly vyšší finanční pomoc, než která jim byla dodána. Kyrgyzstán využil vstupu Spojených států do nové velké hry, když byla na letišti v Manasu zřízena americká letecká základna. Biškek však od roku 2005 čelil velkému tlaku ze strany SCO a také veřejné mínění nebylo moc nakloněno americké vojenské přítomnosti v zemi (Horák 2008: 99). V roce 2009 bylo rozhodnuto, že letiště zůstane v užívání Spojených států, změnila se však jeho funkce, kdy se z vojenské základny stalo pouze tranzitní středisko. Uzbekistán se zachoval podobně a nechal na svém území vzniknout americkou vojenskou základnu nedaleko Chanabádu (Rumer 2007: 40-41). Ani jednomu z těchto států tedy americká vojenská přítomnost nijak více nepomohla, protože všechna ekonomická pomoc, kterou si obě země ze zřízení základen slibovaly, byla podmíněna liberalizací státní ekonomiky a

demokratizací společnosti, což autokratičtí vůdci těchto zemí nechtěli dopustit. V roce 2002 se k PfP přidal konečně také Tádžikistán.²⁵

Také Tádžikistán začal po americké invazi do Afghánistánu a svržení Talibánu kooperovat se západními zeměmi. Dušanbjské a Kuljóbské letiště začaly hojně využívat Spojené státy, Velká Británie a Francie (Laumulin 2007: 40). Spojené státy se pokoušely vytvořit si z Tádžikistánu hlavní stan za finanční pomoci zemi, tato však byla také podmíněna demokratizací systému, což se vládnoucím elitám příliš nezamlouvalo. Dušanbe se tedy záhy začalo orientovat opět na Moskvu. Ovšem i přes to, po roce 2001 již nebyla tádžická zahraniční politika jednostranná, ale začala probíhat hlubší spolupráce i s jinými zeměmi, zejména s Íránem a Čínou. Írán však své vazby na Dušanbe musel značně korigovat vzhledem k rusko-iránským vztahům. Pro politiku směrem k Číně, bylo velice důležité otevření hraničního přechodu Karasu-Kulma v Pamíru, čímž došlo k dalšímu otevření středoasijských trhů pro Čínu a přílivu čínských financí do samotného Tádžikistánu (Horák 2008: 121-122).

Jako o obratu nahlížení středoasijských států na přítomnost Spojených států v regionu můžeme mluvit v souvislosti s americkou vojenskou přítomností v Iráku od roku 2003, kdy některé země stály proti této vojenské akci, stejně jako Ruská federace nebo Čína (Rumer 2007: 60-61). Nespokojenost s výší finančních injekcí a jejich podmínek ve spojení s touto vojenskou akcí jsou hlavními důvody obratu středoasijských zemí. Již rok 2006 a uzavření americké základny v uzbeckém Chanabádu se dá chápat jakou začátek amerického ústupu ze Střední Asie, který byl dovršen transformací vojenské základny v Manasu na nevojenské středisko (Horák 2008: 27).

²⁵ Partners in Central Asia, dostupné na: http://www.nato.int/ebookshop/background/partners_central_asia/partners_central_asia-e.pdf, [8. března 2012].

Jak již bylo několikrát zmíněno, nejstrategičtější zemí pro Spojené státy byl Uzbekistán, který projevil největší snahu o odklon z dominantní sféry vlivu Ruské federace. Spolupráce mezi oběma zeměmi na bilaterální úrovni probíhaly vcelku pozitivně i přes větší očekávání Taškentu zhruba do roku 2005. V tomto roce proběhly dvě události - (1.) tzv. masakr v Andižanu, kdy prezident Karimov brutální vojenskou silou potlačil protivládní demonstrace, což se stalo zájmem kritiky celého západu a (2.) vystoupení Uzbekistánu s prozápadního GUUAMu (Laumulin 2007: 8-9). Tyto dvě události souvislosti s uzavřením americké základny v Uzbekistánu jasně naznačily změnu primárního vektoru taškentské zahraniční politiky, která se začala raději ohlížet na spolupráci s Moskvou a Pekingem. Masakr v Andižanu a tulipánová revoluce v Kyrgyzstánu také ukázaly, že Spojené státy se i přes oficiální deklarace nebudou vměšovat do vnitřních záležitostí středoasijských zemí.

5.4. Evropská unie

Evropská unie tvoří z velmocí tak trochu výjimku. Po zahájení mise ISAF (International Security Assistance Force) v Afghánistánu byla sice v Tádžikistánu dislokována francouzská vojenská jednotka (Horák 2008: 123), ale to se nedá považovat za jakýkoliv společný bezpečnostně-politický vektor zahraniční politiky EU. Vedle toho zde navíc zůstává ruská 201. motostřelecká divize se svou základnou (IV. stálá vojenská základna), první zahraniční základnu otevřela v Tádžikistánu také Indie (Leichtová 2009: 102).

Veškeré vojenské akce, ve kterých byly zapojeny jednotky zemí EU, však probíhaly pod vedením NATO, proto je více chápu jako akce spojenců Spojených států, které jsou v misi ISAF hlavní a vedoucí silou. Evropské unie se tak rok 2001 ve vztahu k regionu Střední Asie dotknul ze všech analyzovaných velmocí nejméně. Primární snahou EU v regionu tedy

zůstává diverzifikace cest nerostného bohatství do Evropy, která je na importu surovin závislá a rozvojová pomoc v rámci již zmíněného programu TACIS. O jakýchkoliv bezpečnostně-politických aktivitách se ze strany EU mluvit nedá, jediné snad i snahách o demokratizaci a ekonomickou liberalizaci v jednotlivých zemích, ovšem o to se již marně pokoušely Spojené státy.

Současná energetická politika mezi EU a středoasijskými republikami je upravena Strategii nového partnerství,²⁶ kde EU podporuje koridory jako TRACECA či INOGATE. Dopravní koridor Evropa-Kavkaz-Asie (TRACECA) byl založen v roce 1993 na konferenci v Bruselu, přičemž původně u vzniku tohoto koridoru stálo 8 zemí. Dnes se tohoto projektu účastní 13 zemí, které se zaměřují na zlepšení obchodu a transportu v koridoru Evropa-Kavkaz-Asie. Projekt se snaží zejména o kooperaci mezi participujícími státy ve zlepšení rozvoje obchodu v regionu, podporu integrace koridoru TRACECA do Transevropské sítě, identifikaci faktorů bránících rozvoji obchodu a dopravních systémů, a podporu projektů TRACECA jako prostředku k přilákání zahraničních investorů. Do roku 2004 byl celý projekt plně financován Evropskou unií. V roce 2006 již přes 75% rozpočtu tvořily příspěvky členských zemí a od roku 2007 je projekt téměř celý financován participujícími členy. Elementární snahou TRACECA je v dnešní době využití svého geopolitického umístění k vytvoření přirozené tranzitní sítě mezi Evropou a Asií. Do roku 2015 by měl být vytvořen rozsáhlý a integrovaný dopravní systém.²⁷ INOGATE (Mezistátní přeprava ropy a plynu do Evropy) je mezinárodní energetický program spolupráce mezi EU, Tureckem a zeměmi CIS s výjimkou

²⁶ The EU and Central Asia: Strategy for a New Partnership, dostupné na: <http://www.eurodialogue.org/eu-central-asia-strategy/10>, [30. března 2012].

²⁷ TRACECA Segodnja (TRACECA Сегодня), dostupné na: <http://www.traceca-org.org/default.php?l=ru>, [30. března 2012].

Pobaltí a Ruska. Celý program je podporován z fondů EuropeAid a měl by fungovat na podobném principu jako TRACECA.²⁸

5.5. Shrnutí

Dva malé státy, Kyrgyzstán a Tádžikistán sice nejsou pro žádnou z velmocí silně strategické, ale jsou to státy, kde setkávají zájmy vždy minimálně tři velmocí (Trenin 2007: 88). Uzbekistán svou zahraniční politiku relativně otočil, Turkmenistán zůstává neutrální a Kazachstán se od Ruska neodklonil vůbec. Pro Ruskou federaci bylo velice důležité, že se země kooperující po zahájení mise ISAF se Spojenými státy a NATO od druhé části dekády postupně navracejí pod vliv Moskvy. Zejména Putinova a Medveděvova administrativa se enormně snažily, aby Ruská federace postupně obnovovala vliv v blízkém zahraničí. Pro Čínu se po 11. září staly středoasijské republiky důležitým partnerem z hlediska bezpečnostně-politického, ale zejména ekonomického, kdy se Střední Asie stala jedním z nejstrategičtějších obchodních partnerů Čínské lidové republiky. K prosazení Čína značně využívá také členství v SCO a samozřejmě spolupráci s Ruskou federací na bilaterální i multilaterální úrovni. Jako shrnutí zahraniční politiky Spojených států v regionu mohou tedy říci, že v prvním polovině prvního desetiletí 21. století zde Spojené státy se svými spojenci hrály jednu z primárních rolí, po roce 2005 však ve většině zemí, které se Spojenými státy spolupracovaly, nastal obrat zpátky k Rusku. Dá se předpokládat, že budoucí zájem Spojených států o region Střední Asie bude probíhat na ekonomické úrovni, zejména v otázkách energetiky, zatímco bezpečnostně-politická agenda bude stagnovat. Velkou nevýhodou Spojených států je také to, že nejsou zapojeny v žádné regionální integrační entitě, ve které by byly zapojeny

²⁸ About INOGATE, dostupné na: http://www.inogate.org/index.php?option=com_content&view=article&id=46&Itemid=72&lang=en, [30. března 2012].

středoasijské republiky. Střední Asie tak pro Spojené státy zřejmě zůstane „záložním regionem“. Pokud bude do budoucna zefektivněna agenda Společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU, může se Unii povést stát se silným aktérem i v otázce bezpečnostně-politické, do té doby však bude v rámci nové velké hry o Střední Asii jednoznačně nejslabším aktérem ze současných velmocí.

6. Geopolitické postavení středoasijských republik

V této části se pokusím shrnout, jak samotné středoasijské republiky nahlíží na možnou kooperaci a svou geopolitickou pozici v regionu Střední Asie. Velice důležité pro tuto kapitolu a pro celou potenciální integraci v regionu je soupeření, resp. uzbecká snaha o soupeření, o regionální hegemonii mezi Astanou a Taškentem.

6.1. Kazachstán

Kazachstán se dlouhodobě pokouší o snížení závislosti středoasijských republik na regionálních mocnostech bez toho, aby si vztahy s velmocemi nějak poškodil. Primárními cíli tohoto snažení je ekonomická prosperita a prohloubení politické i ekonomické integrace mezi zeměmi Střední Asie. Nazrabayev se ze zemí Střední Asie snaží vytvořit něco jako most mezi Evropou a Asií a minimálně Kazachstán má jako „regionální lokomotiva“ k tomuto určitě předpoklady. Integrace středoasijských republik se zatím zlepšila ve sférách jako regionální doprava, komunikační sítě, obchod nebo podpora cestovního ruchu. Snaha Kazachstánu o hlubší regionální integraci vychází z toho, že by se všechny středoasijské republiky mohly pevněji začlenit do euroasijského prostoru jako stabilní země pro příliv zahraničních investorů. Toto by dávalo Kazachstánu větší možnost k manévrování mezi okolními velmocemi.

Kazachstán by však nemusel být pouze mostem mezi Evropou a Asií, ale i křižovatkou mezi západem-východem a severem-jihem, což by zcela jistě zvýšilo prosperitu regionu a příliv zahraničního kapitálu. Samotný Kazachstán by pak mohl rozšiřovat své obchodní aktivity i mimo středoasijský prostor. Celá snaha však naráží na zásadní problém, kterým je obtížná spolupráce mezi zeměmi regionu. Středoasijské

republiky mají mezi sebou od rozpadu Sovětského svazu mnoho problémů, jakými jsou např. hraniční spory, ilegální migrace a zejména cla, která brání jakémukoliv pokusu o vytvoření zóny voleného obchodu, nehledě na turkmenskou izolacionistickou politiku a velkou snahu Uzbekistánu konkurovat Kazachstánu jako středoasijské velmoci.²⁹ Nejdůležitějším partnerem Kazachstánu zůstává Rusko a do budoucna se na tom zřejmě nic nezmění, v regionálním měřítku spolupracuje Kazachstán nejvíce s Kyrgyzstánem.

6.2. Kyrgyzstán

V otázce geopolitického postavení země je Kyrgyzstán asi ještě více marginální než Tádžikistán. Kyrgyzstán je periferie Střední Asie, podle aplikace Mackinderovy teorie Heartlandu by se však dal Kyrgyzstán považovat za centrum Střední Asie. Kyrgyzstán se v letech po získání nezávislosti snažil vytvořit dojem bezkonfliktního státu, což bylo potvrzeno v základních principech kyrgyzské zahraniční politiky nazvané Diplomacie Hedvábné stezky (Horák 2008: 97). Relativně problematické vztahy má Biškek s Uzbekistánem. Okolí města Oš s početnou uzbeckou menšinou je od severní části země odříznuto vysokými horami a je tak centrální vládou těžce kontrolovatelné. Navíc se zde do Tulipánové revoluce v roce 2005 soustředily opoziční síly proti prezidentu Akayevovi (Horák 2008: 98).

Jedno prvenství však Kyrgyzstán v regionu přece jenom má, a tím je největší otevřenost demokratickým principům a základům tržní ekonomie, což také zapříčinilo vstup země do WTO. To bylo potvrzeno revolucí

²⁹ WEITZ, Richard: 2010. Strategic Posture Review: Kazakhstan, dostupné na: <http://www.worldpoliticsreview.com/articles/6055/strategic-posture-review-kazakhstan>, [13. listopadu 2011].

v roce 2005, která měla posunout zemi ještě blíže k demokracii (Horák 2008: 99), reálně se toto však povedlo až v roce 2010.

Surovinová základna země je nicotná. Jediné, čím Kyrgyzstán disponuje, jsou zásoby pitné vody v Pamíru. Velkým negativem je otázka totální závislosti na exportu životně důležitých surovin z okolních zemí. Na Kyrgyzstán také silně tlačí Taškent kvůli své exklávě uvnitř batkenské oblasti, která je integrální součástí Kyrgyzstánu. Celková slabost režimu se ukázala při sporech s Čínou o delimitaci hranic, kdy Kyrgyzstán přišel o několik desítek čtverečných kilometrů na jihovýchodě země. Nevýhodnou geopolitickou situaci země se Biškek snažil zlepšit spojenectvím s Kazachstánem, ze kterého sice pro Kyrgyzstán vplynuly výhody, celkově však z této spolupráce získal více Kazachstán. V 90. letech prezident Akayev označoval Kyrgyzstán jako ostrov stability a vytvářel mnoho iniciativ, které měly za cíl přiliv zahraničních investic. Prvním výraznějším úspěchem kyrgyzské zahraniční politiky jiným směrem než do Moskvy bylo výše zmíněné zřízení americké letecké základny v Manasu poblíž Biškeku na podzim 2001. Zvyšování geopolitického postavení Kyrgyzstánu je do budoucna možné zřejmě jen v případě, že by se začalo zvyšovat napětí Spojených států a Číny v regionu, otázkou by ovšem bylo, na jakou stranu by se Biškek postavil, lze však předpokládat, že by Kyrgyzstán zůstal věrný Rusku.

Kyrgyzstán má tady dvě základní zahraničně-politické orientace. Osa Rusko-CIS-Čína se je pro Biškek důležitá z bezpečnostně-politického hlediska, naopak osa Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě (OSCE)-Spojené státy-Evropa se jeví jako relativně důležitá v otázkách ekonomických (Horák 2008: 100). Kyrgyzstán je i v současnosti silně ekonomicky a politicky závislý na Rusku. Do hry se sice pokoušeli vstoupit jiní globální aktéři, konkrétně Čína a Spojené státy, v těchto vztazích jsou však ze strany Kyrgyzstánu limity, kterými je přirozený strach z čínského elementu, resp. přílišná vzdálenost Spojených států a

také tlak ze strany SCO na ochlazení vztahy s Washingtonem. Obě revoluce (2005, 2010) ukázaly, že Kyrgyzstán nehodlá své vztahy s Ruskem nějak radikálně měnit. I přes tyto všechny prvky, Kyrgyzstán nebude do budoucna ruským protektorátem, o čemž svědčí i proklamovaná multivektorová politika (Horák 2008: 118).

6.3. Tádžikistán

Sama geografická poloha, která z Tádžikistánu tvoří periferii Střední Asie a původně i celého Sovětského svazu, dává jasně najevo, že Dušanbe nemůže mít větší geopolitické ambice v regionu. To je umocněno politickou nestabilitou, se kterou se Tádžikistán potýká de facto již od vyhlášení nezávislosti. Samotná fyzická geografie země spojená s etnickým složením jednotlivých regionů staví centrální vládu do těžké pozice, protože je zde de facto nemožné kontrolovat celé území. Ani v problematice zásob nerostného bohatství není Tádžikistán velmocí. Jediným zdrojem k vyvíjení určitého nátlaku na Uzbekistán by mohla být pitná voda, která se shromažďuje v tádžických horských oblastech, kdy Tádžikistán kontroluje více než 60% pitné vody v celé Střední Asii (Darchiashvili 2006: 169). Na druhou stranu, Tádžikistán je relativně závislý na dovozu surovin z Uzbekistánu. Důležitým geopolitickým faktorem je také dlouhá hranice s problematickým severním Afghánistánem, kdy Tádžikistán funguje jako nárazníkové pásmo mezi Střední Asií a dlouhodobě nestabilním Afghánistánem již od sovětské intervence v Afghánistánu, poté během občanských válek, které probíhaly jak v Tádžikistánu, tak v Afghánistánu a následně po září 2001, kdy se vedle ruských jednotek do Tádžikistánu dostaly i americké vojenské složky.

Celková slabost vnitřního režimu nedávala centrální vládě moc možností, a tak je Tádžikistán od svého vzniku silně orientován na Moskvu. Dále se do vnitřních záležitostí často vměšoval Uzbekistán, který tvrdil, že má právo na ochranu své silně početné minority na severu a jihu země, reálně je však zejména sever pro Taškent důležitý kvůli tranzitivní cestě z Fergany.

Jak bylo zmíněno, Dušanbe se silně orientovalo na Moskvu, ovšem i tento poslední monopol Ruská federace ztratila v roce 2003, kdy byla v Tádžikistánu otevřená vojenská základna Spojených států. Pro Spojené státy má však Tádžikistán geopolitický význam pouze z hlediska udržení bezpečnosti v Afghánistánu.

Po získání nezávislosti se i Tádžikistán snažil o vytvoření multivektorové politiky. Do tohoto formování ovšem výrazně zasáhla občanská válka, která zemi v zahraničně-politických otázkách ochromila. Jednotlivé strany konfliktu se orientovaly na různé státy. Opoziční Islámská strana obrody se snažila navázat bližší vztahy s Íránem. Ani vládní síly nebyly jednotné. Sovětské elity v Tádžikistánu byly prouzbecké, ovšem během konfliktu se začaly prosazovat jihotádžické síly vedené prezidentem Rahmonem, který byl výrazně proruský. Vzhledem k velké názorové diverzitě byla orientace na jiné země než na Rusko, které se neoficiálně do konfliktu zapojilo, velice problematická (Horák 2008: 119-120).

V rámci regionu je pro Tádžikistán nejdůležitějším partnerem Uzbekistán, pro Dušanbe však mnohdy s negativními důsledky. Taškent se ve svých regionálních ambicích snaží zasahovat do vnitřní politiky Tádžikistánu, což bylo nejvíce patrné během občanské války. Z dalších regionálních partnerů je možné zmínit Kyrgyzstán, který má podobné geopolitické postavení jako Tádžikistán. Do roku 2001 stála země stranou zájmu západních mocností. Výjimku tvoří organizace OSCE, která své aktivity prováděla zejména během mírových rozhovorů a tvorbě nové ústavy.

Výrazněji do vnitřních záležitostí zasahovala OSN během své pozorovatelské mise UNMOT (United Nations Mission of Observers in Tajikistan) v letech 1994-2000 (Horák 2008: 122-123).

Díky tomu, že země nedisponuje rozsáhlými zásobami nerostných surovin, byl Tádžikistán během 90. let stranou zájmu velmocí, samozřejmě s výjimkou Ruska. To ponechalo Rusku postavení hegemonu v zemi. Je tedy pochopitelné, že v 90. letech dominovala vztahu obou zemí bezpečnostně-politická oblast. Nástup Vladimira Putina na post prezidenta Ruské federace prohloubil vztahy obou zemí.

6.4. Turkmenistán

Turkmenistán je sice podle rozlohy druhou největší zemí Střední Asie, v regionální perspektivě však nemá ambice ani kapacity na to, aby se mohl pokusit stát se regionální velmocí. V éře Sovětského svazu byla Turkmenská SSR jedna z nejzaostalejších částí celé země. Rozpad SSSR zvýšil důležitost geopolitického postavení země, protože se otevřely hranice s Afghánistánem a s Íránem, se kterým má z celého regionu společné hranice pouze Turkmenistán (Darchiashvili 2006: 174-175). Geopoliticky je Turkmenistán v tomto ohledu důležitý zejména v otázkách tranzitu a obnovení Hedvábné stezky transportním koridorem TRACECA. V souvislosti se zvýšením tranzitní důležitosti Turkmenistánu přicházely zahraniční investice zejména na vytvoření stabilní a funkční infrastruktury.

V roce 1998 byl ukončen ruský monopol na transport zemního plynu, když byl otevřen nový jižní plynovod směřující do Íránu. Tento plyn však proudí pouze do Íránu a není zde žádný další produktovod, kterým by mohl turkmenský plyn proudit k dalším odběratelským zemím a pouze malá část tohoto plynu je přepravována z íránských přístavů pod

turkmenskou vlajkou. To má za následek, že stále drtivá většina turkmenského plynu musí být přepravována přes Rusko. Navíc možná diverzifikace produktovodů je i dnes v nedohlednu. Jako tranzitní země by tedy mohl mít Ašchabád vyšší geopolitické ambice, ale ty jsou sráženy izolacionistickou politikou země. V otázkách regionálního postavení se tedy Turkmenistán řadí spíše mezi periferie bez větších možností stát se regionálně silným aktérem (Horák 2008: 157-160).

Zahraniční politika Turkmenistánu byla po získání nezávislosti značně nestálá. Podle oficiálních informací z Ašchabádu byl hlavním a de facto jediným tvůrcem vnitřní i vnější politiky prezident Niyazov. Krátce po získání nezávislosti a vyhlášení neutrality se i počet zahraničních cest prezidenta omezil na minimum. Neutralita země přijatá Valným shromážděním OSN v roce 1995 se spolu s nezávislostí a Ruhnamou³⁰ staly elementárními prvky turkmenského politického systému. Proklamovaná neutralita však sloužila spíše k ideologickému upevnění Türkmenbašyho režimu. Niyazov deklaroval neutrální pozici Turkmenistánu jako pozici mírotvůrce na asijském kontinentě. Reálně však bylo turkmenské neutrality užito pouze při mírových jednáních mezi tádžickou vládou a Sjednocenou tádžickou opozicí. Vedle neutrality prakticky přecházející k izolaci se druhým vektorem zahraniční politiky stalo nerostné bohatství. Turkmenistán udržoval vztahy s okolními zeměmi na bilaterální úrovni, multilaterálních integračních pokusů se Ašchabád vůbec neúčastnil. Prioritním partnerem v oblasti odebírání zemního plynu bylo Rusko, přes které vedly všechny produktovody. Turkmenistán se snažil diverzifikovat tranzitní cesty, zejména do Íránu (Horák 2008: 146-150).

Jak již bylo zmíněno, turkmenská zahraniční politika byla velice nestabilní, což vedlo k rapidnímu zhoršení vztahů s okolními zeměmi. Po

³⁰ Ruhnama neboli Kniha osudu byla sepsána prezidentem Nijazovem. Ruhnama je morálním kodexem, který by měl de facto vést život všech Turkmenů.

smrti prezidenta Niyazova v roce 2006 se zahraniční politika země mírně změnila, byly oživeny bilaterální vztahy a Turkmenistán se začíná postupně zapojovat i do multilaterální spolupráce, např. když se prezident Berdymuhamedov jako host zúčastnil již několika jednání SCO.

6.5. Uzbekistán

Díky své geografické poloze i demografii Uzbekistán splňuje všechny podmínky pro to, aby se stal regionální velmocí. Žádná ze zemí, která se chce stát velmocí v regionu Střední Asie, se neobejde bez Uzbekistánu zejména díky jeho geografické poloze.

Toto umocňuje i fakt, že země má velký potenciál i v ekonomických otázkách, zejména vzhledem k velkému tranzitnímu významu země a relativní surovinové soběstačnosti. Velkým deficitem Uzbekistánu je ale fakt, že v zemi nadále funguje centrálně plánovaná ekonomika, což je překážkou vstupu na místní trh pro zahraniční investory a tento systém také vytváří podklad pro vysokou míru korupce, která v zemi panuje (Leichtová 2011). Jako další nevýhodu můžeme chápat silný počet minorit v okolních zemích, převážně v Kyrgyzstánu a Tádžikistánu, ale i v Turkmenistánu. Za negativní jev můžeme chápat také neschopnost armády angažovat se v regionálních konfliktech, jak bylo vidět během občanské války v Tádžikistánu, kam se chtěl Taškent zapojit, nebo během batkenských válek. Uzbekistán také dislokoval své vojenské jednotky během občanské války v Afghánistánu na straně Severní aliance. To, že je Uzbekistán *double landlocked state* vytváří další problémy umocněné nesmlouvavou vízovou politikou a celními bariérami.

V minulosti byla právě oblast okolo Taškentu Moskvou chápána jako centrum Střední Asie. Po Velké říjnové revoluci, kdy byla ze současných středoasijských republik vytvořena Turkestánská SSR, se Taškent stal dokonce hlavním městem. Současný Uzbekistán ovládá velkou část

Fergánské kotliny, která je přirozeným centrem Střední Asie a podle některých autorů platí, že kdo ovládá Ferganu, ovládá celou Střední Asii (Horák 2008: 174-175). Po vyhlášení nezávislosti prezident Karimov deklaroval, že Uzbekistán má mocenské ambice hrát primární roli ve středoasijském regionu. Již v té době směřovaly snahy uzbecké zahraniční politiky pryč od Ruska - na západ (zejména na Turecko) a na Střední východ. Prozápadní orientace Uzbekistánu v 90. letech byla potvrzena vstupem země do GUAM.

Výše zmíněné problémy a akceschopností vojenských složek se naplno ukázaly po neúspěšném atentátu na prezidenta Karimova v roce 1999 a následných batkenských válkách, kdy uzbecká armáda nebyla schopna porazit islámské radikály z IMU a Hizb-ut-Tahrír, což mělo za následek sice pomalé, ale i přesto postupné sblížení s Ruskem. Již v roce 2001 se Uzbekistán připojil k nově se formující SCO. To bylo nabouráno vstupem Spojených států do oblasti v souvislosti s válkou v Afghánistánu, ale díky výše zmíněným důvodům se Taškent postupně navracel k Ruské federaci, což bylo jasně zřetelné na opuštění struktur GUUAM v roce 2005 (Dilbazi 2006: 186-187).

Také početné uzbecké minority nacházející se v okolních zemích z Uzbekistánu vytvářejí potenciální velmoc. Naopak ekonomická situace země, která stále ještě nepřešla k čistému tržnímu hospodářství, snahy o regionální dominanci brzdí. Geopolitická pozice ve středu Střední Asie má i negativní důsledky. Absence hranic s jakoukoliv světovou velmocí vytváří pro Taškent předpoklad, že by se měl snažit o bližší kooperaci v rámci regionu. Zahraniční politika Uzbekistánu se vyvíjela spíše opačně. Jako příklad mohu uvést, že Türkmenbašy obvinil Taškent ze spolupráce při atentátu proti němu v roce 2002 nebo spory s Kyrgyzstánem o hranici ve Ferganě (Horák 2008: 174-176).

Celkově se dá zahraniční politika Uzbekistánu označit jako multivektorová, což lze ostatně říci téměř o všech zemích regionu.

Dominantní postavení má stále Ruská federace, ale na počátku 21. století to byly právě Spojené státy. Čína sice stojí trochu za touto dvojicí, ale rozhodně má ambice do budoucna.

6.6. Shrnutí

Lze předpokládat, že právě Kazachstán se bude profilovat jako regionální velmoc a Uzbekistán bude maximálně sekundovat. Uzbekistán má stále ambice stát se regionální velmocí, ovšem v současné době ani v krátkodobé perspektivě se tato možnost nejeví jako reálná. Z toho také vyplývá nechuť Taškentu zapojit se do regionálních integračních uskupení, která by se týkala pouze zemí Střední Asie, protože v těch by se naplno ukázalo, že regionálním hegemonem je právě Kazachstán. Bez členství Uzbekistánu, který má v rámci regionu nejlepší geopolitickou polohu je však jakákoliv integrace nereálná. K regionálním integračním procesům se blíže dostaneme v následující kapitole. Taškent se alespoň snaží tlačit na sousední země, zejména na Kyrgyzstán a Tádžikistán. Právě tyto dvě země a Turkmenistán zřejmě zůstanou periferními částmi regionu.

7. Regionální integrační procesy ve Střední Asii

Regionální integrace je jedním z důležitých faktorů k chápání regionu jako geopolitického celku. Je ale také možností pro globální velmoci, jak účinně participovat a kooperovat se zeměmi, které chápou jako své sféry vlivu či by do budoucna chtěly, aby se z těchto zemí, případně regionů, jejich sféry vlivu staly. V rámci regionu jsou regionální integrační procesy důležité tím, že formují bližší vazby a vzájemnou závislost mezi jednotlivými členy, kteří nemají vyšší než regionální aspirace. Cílem této kapitoly tedy bude představení čtyř nejvýznamnějších organizací, které působily či působí v postsovětské Střední Asii. Všechna tato integrační uskupení mají v členské základně minimálně Ruskou federaci jako současnou velmoc. Šanghajská organizace spolupráce krom Ruska zahrnuje navíc dalšího globálního aktéra, kterým je Čína. Navíc po pádu Sovětského svazu v regionu žádná důležitější regionální organizace nepůsobí, protože Evropskou unii chápou jako velmoc, kde navíc středoasijské republiky nejsou participujícími zeměmi.

7.1. Organizace Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (CSTO)

V květnu 1992 byla v Uzbekistánu podepsána Smlouva o kolektivní bezpečnosti (CST) známá také jako Taškentský pakt. Signatářskými zeměmi byly Arménie, Kazachstán, Kyrgyzstán, Rusko, Tádžikistán a Uzbekistán. V roce 1993 se přidaly Ázerbájdžán, Bělorusko a Gruzie. Ze středoasijských republik se tak nepřipojil pouze Turkmenistán, který proklamoval neutralitu. Smlouva nabývala účinnosti 20. dubna 1994 s platností na 5 let.³¹ Primárním cílem Smlouvy o kolektivní bezpečnosti bylo udržet jednotky rozpadající se sovětské armády pod kontrolou, protože některé sovětské jednotky zůstávaly na území nové vzniklých

³¹ Договор о коллективной безопасности, (Dogovor o kolektivnoj bezopasnosti), dostupné na: <http://www.odkb.gov.ru/start/index.htm>, [14. listopadu 2011].

států jako armády těchto nových zemí, některé jednotky (zejména ty specializované) se však začaly postupně stahovat do Ruské federace. Cílem CST byl právě koordinovaný návrat těchto jednotek, či urychlená inkorporace částí Rudé armády do nově vzniklých zemí. Prostředkem k tomuto byla dohoda, kdy každá nástupnická země získává tu vojenskou techniku, která se v době rozpadu Sovětského svazu nachází na území nástupnického státu, jedinou výjimku tvořily zbraně hromadného ničení, protože např. Ukrajina a Kazachstán by se staly třetí, resp. čtvrtou největší jadernou mocností světa co do počtu hlavic. *„Podle čl. 1 vzaly státy závazek nevstupovat do vojenských svazků, bloků či jiných uskupení, stejně jako se nepodílet na nepřátelských akcích namířených proti některé z členských zemí. Podle čl. 2 se současně zavázaly k vzájemným konzultacím a koordinaci politiky v oblasti mezinárodní bezpečnosti s cílem prevence a eliminace možných vojenských hrozeb. Regulace vztahů mezi členskými státy organizace ovšem není předmětem smlouvy. Jádro smlouvy - čl. 4 odst. 2, definující casus foederis analogicky čl. 2 mezitím vypovězené Varšavské smlouvy - jmenovitě určuje, že „v případě agrese vůči některému z účastnických států mu všechny ostatní účastnické státy poskytnou nezbytnou pomoc, včetně vojenské, jakož i poskytnou podporu prostředky, jež mají k dispozici, při výkonu práva na kolektivní obranu v souladu s čl. 51 Charty OSN“ (Horák 2008: 61). Odkaz na čl. 51 Charty OSN tedy explicitně odkazuje na vytvoření kolektivní sebeobranu. V roce 1995 byla vytvořena koncepce kolektivní bezpečnosti členských států, která měla v několika fázích konsolidovat armády jednotlivých členských zemí. Ze strany členů však nebyl vidět větší náznak podpory toho integračního uskupení.³²*

³² Концепция коллективной безопасности государств-участников Договора о коллективной безопасности (Концепция коллективной безопасности государств-участников Договора о коллективной безопасности), dostupné na: <http://www.odkb.gov.ru/start/index.htm>, [14. listopadu 2011].

Platnost CST vypršela v roce 1999, kdy Ázerbájdžán, Gruzie a Uzbekistán odmítly podepsat prodlužující smlouvu.³³ Batkenské války z let 1999 a 2000 měly za následek vytvoření Kolektivních sil rychlé reakce (Horák 2008: 70). Třetí batkenská válka se očekávala v roce 2001. I přes očekávání však neproběhla. Důvodem byly teroristické útoky na Spojené státy z 11. září a následná invaze do Afghánistánu, která měla za následek také vstup Spojených států do oblasti Střední Asie a Islámské hnutí Uzbekistánu nemělo tolik odvahy zahájit další ozbrojený konflikt v této situaci. Právě vstup Spojených států do oblasti měl za následek snahu o zefektivnění fungování CST. Výsledkem těchto snah bylo vytvoření CSTO v roce 2002 s účinností od roku 2003.³⁴ V rámci změny uzbecké zahraniční politiky se do organizace v roce 2006 vrátil Uzbekistán.

CSTO vznikla na podobné bázi jako Euroasijské ekonomické společenství (EurAsEC), tedy jako jedna ze struktur Společenství nezávislých států, jež měla jako primární cíl zajištění bezpečnosti v postsovětském prostoru pomocí regionálních bezpečnostních struktur. Okolo roku 2005 zde byly snahy transformovat CSTO do jakési protiváhy Severoatlantické aliance a bezpečnostních struktur Evropské unie, ovšem bez nepřátelských úmyslů (Horák 2008: 73). Ve vztazích mezi participujícími zeměmi se objevuje mnoho problémů, ale na rozdíl od CIS vykazuje prvky reálné funkčnosti. Podobně jako v Šanghajské organizace spolupráce (viz níže) je v CSTO hlavním zájmem Ruska udržení své mocenské sféry vlivu na postsovětském území a zejména ve středoasijských republikách. Na rozdíl od SCO je v CSTO Rusko dominantním členem a snaží se si tuto dominanci udržet. Jednoho

³³ Меморандум о повышении эффективности Договора о коллективной безопасности от 15 мая 1992 и его адаптации к современной геополитической ситуации (Memorandum o povušeníji effektivnosti Dogovora o kollektivnoj bezopasnosti ot 15 maja 1992 i ego adaptaciji k sovremennoj geopolitičeskoj situaciji), dostupné na: <http://www.odkb.gov.ru/start/index.htm>, [14. listopadu 2011].

³⁴ Соглашение о правовом статусе Организации договора о коллективной безопасности (Soglašenije o pravovom statuse Organizaciji dogovora o kollektivnoj bezopasnosti), dostupné na: <http://www.odkb.gov.ru/start/index.htm>, [5. listopadu 2011].

z důležitých diplomatických úspěchů dosáhlo Rusko na konci roku 2011, kdy získalo právo vetovat vznik zahraničních základů třetích států na území členských států CSTO.³⁵

7.2. Šanghajská organizace spolupráce (SCO)

V dubnu 1996 byla v Šanghaji podepsána Smlouva o prohloubení vojenské důvěry v pohraničních regionech. Po tuto smlouvu se podepsalo pět zemí - Čína, Kazachstán, Kyrgyzstán, Rusko a Tádžikistán, čímž vznikla tzv. Šanghajská pětka. Jak již vyplývá z názvu smlouvy, Pětka měla zajišťovat primárně bezpečnostně-politickou agendu na hranicích mezi členskými státy.³⁶ Do roku 1999 se podařilo naplnit téměř všechny cíle stanovené v roce 1996, čímž nastoupila nová agenda - boj proti terorismu (souvislosti s první batkenskou válkou), kdy byla stanovená tzv. trojice zla - „extremismus - separatismus - radikalismus“.³⁷

V roce 2000 vyjádřil Uzbekistán žádost o připojení k Pětce, což se v roce 2001 opravdu stalo a důsledkem rozšíření na Šestku bylo uskupení transformováno do organizace s názvem Šanghajská organizace spolupráce.³⁸ Uvnitř Šestky se po teroristických útocích ve Spojených státech začaly měnit priority. Zatímco Čína, Kazachstán a Rusko podporovaly vytvoření hlubší ekonomické integrace v rámci SCO, Kyrgyzstán, Tádžikistán a Uzbekistán podporovaly spíše prohlubování vojenské spolupráce a jako jeden ze základních cílů viděly boj

³⁵ О заседании Постоянного Совета при Организации Договора о коллективной безопасности (О заседании Постоянного Совета при Организации Договора о коллективной безопасности), dostupné na: <http://www.mamf.ru/news/news/newsbe.htm>, [31. ledna 2012].

³⁶ Соглашение между Российской Федерацией, Республикой Казахстан, Киргизской Республикой, Республикой Таджикистан и Китайской Народной Республикой об укреплении доверия и районе границы (Soglašenije meždu Rossijskoj Federacije, Respublikoj Kazachstan, Kirgizskoj Respublikoj, Respublikoj Tadžikistan i Kitajskoj Narodnoj respublikoj ob ukrepleniji doverija i rajone granicy), dostupné na: <http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=03436>, [14. listopadu 2011].

³⁷ Shanghai convention on combating terrorism, separatism and extremism, dostupné na: http://www.sectsc.org/news_detail.asp?id=93&LanguageID=2, [15. listopadu 2011].

³⁸ Шанхайская конвенция (Šanchajskaja konvencija), dostupné na: <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=82>, [15. listopadu 2011].

s terorismem. I když měla SCO všechny předpoklady pro to, aby se stala v regionu hlavním aktérem boje proti terorismu, neshody uvnitř uskupení ohledně budoucího směřování organizace zapříčinily, že hlavní iniciativu v boji proti terorismu v regionu převzaly Spojené státy (Horák 2008: 61). Na každoročních summitech byla mezi lety 2003-2004 vytvořena koncepce zóny volného obchodu.³⁹

V červenci 2005 proběhl v Astaně další summit, kde Uzbekistán potvrdil svou orientaci na SCO (oproti dřívější orientaci na Spojené státy). Šestka vyslovila jednomyslný souhlas s požadavkem na odsun amerických ozbrojených sil ze Střední Asie.⁴⁰ V roce 2007 se členské státy dohodly na koordinaci společné energetické politiky a také došlo k zásadnímu průlomů v otázce vnitřní integrity členských zemí, kdy bylo jasně deklarováno, že se jednotlivé participující země nebudou zapojovat do vnitřních záležitostí ostatních členských zemí, což bylo jedním z hlavních požadavků středoasijských republik. Tento summit byl důležitý také kvůli otázce Turkmenistánu, kdy prezident Berdymuhamedov setkání hlav států navštívil a mírně tím narušil izolaci této středoasijské republiky.⁴¹ V červnu 2010 bylo schváleno postupné přijímání nových členů, kdy pozorovatelský statut zatím získaly Indie, Írán, Mongolsko a Pákistán.

SCO vznikla jako entita, která měla primárně vyřešit pouze hraniční spory. V tom byla nadmíru úspěšná. Následná integrace, zejména zaměření na energetickou politiku a budování vlivu nad Střední Asií kvůli nerostnému bohatství, stejně jako bezpečnostně-politická integrace (zejména vojensko-technologická) vytvořila z SCO dominantní organizaci v asijském prostoru. I s pozorovatelskými zeměmi zasahuje SCO

³⁹ Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Deklaracija glav gosudarstv-členov Šanchajskoj organizacii sotrudničestva), dostupné na: <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=94>, [15. listopadu 2011].

⁴⁰ Декларация глав государств-членов Шанхайской организации сотрудничества (Deklaracija glav gosudarstv-členov Šanchajskoj organizacii sotrudničestva), dostupné na: <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=98>, [15. listopadu 2011].

⁴¹ Бишкекская декларация (Biškekskaja deklaracija), dostupné na: <http://www.sectsc.org/RU/show.asp?id=111>, [15. listopadu 2011].

(s výjimkou jihovýchodní Asie) do všech částí Asie a je ovládána zejména Ruskem a Čínou - dvěma velkými světovými geopolitickými aktéry. Integrace v otázkách vojenské spolupráce vytvořila z SCO silné uskupení, které disponuje mnoha materiálními i lidskými zdroji. Zejména vpád armád pod vedením Spojených států do Afghánistánu v roce 2001 stmelil snahu o jednotnou bezpečnostní politiku členských zemí. V ekonomické dimenzi jsou členské státy spojeny zejména vzájemnou energetickou interdependencí, jak na straně poskytovatelů surovin (ropy, zemního plynu a vody) Uzbekistánu, Kazachstánu, Tádžikistánu a Kyrgyzstánu, tak na straně odběratelů Číny, Tádžikistánu a Kyrgyzstánu⁴² (Horák 2008: 63).

Důležitý je také stálý důraz na bezpečnost, a to zejména kvůli Afghánistánu. SCO je možné hodnotit jako uskupení, které zatím splnilo nebo je ve fázi plnění všech závazků, o kterých se jednalo. Na rozdíl od jiných regionálních uskupení v tomto prostoru je však ze strany členských zemí vidět snaha o dodržování smluv a dohodnutých postupů integrace organizace. SCO je důležitou platformou pro spolupráci postsovětských republik s Čínou a také pro konsolidaci a přijatelné nekonkurenční vztahy mezi Ruskou federací a Čínskou lidovou republikou. Vzhledem k velikosti geografického prostoru organizace a velké kulturní heterogenity jsou integrační tendence během na dlouhou trať, mohou se ale povést. Jako určitá dezintegrační tendence se mohou projevit vztahy mezi jednotlivými členskými zeměmi, zejména pak mezi Ruskem a Čínou. Snaha o ekonomickou integraci byla de facto zmařena nejen značně heterogenním kulturním prostředím, ale také válkou proti terorismu, která se týká všech členských zemí, zejména středoasijských republik. Zóna volného obchodu je však do budoucna možná.

⁴² Tádžikistán a Kyrgyzstán poskytují pitnou vodu a zároveň jsou tyto země závislé na odběru ropy a zemního plynu.

7.3. Organizace středoasijské spolupráce (CACO)

10. ledna 1994 byla mezi Kazachstánem a Uzbekistánem koncipována smlouva o vzniku Společného ekonomického prostoru. V dubnu se k této smlouvě přidal Kyrgyzstán, což vedlo k vytvoření smlouvy o Středoasijské ekonomické unii, díky které měl být vytvořen volný pohyb osob, kapitálu a zboží (Horák 2008: 84). V březnu 1998 se k tomuto vznikajícímu integračnímu uskupení přidal Tádžikistán. Během roku 2001 bylo mezi členy podepsáno několik dokumentů, které vedly k transformaci unie do Organizace středoasijské spolupráce (CACO) v prosinci 2001 v Taškentu. Elementárním problémem byl boj Kazachstánu a Uzbekistánu o regionální hegemonii nad Střední Asií, což nakonec skončilo zaminováním hranic mezi Uzbekistánem a Kyrgyzstánem a Tádžikistánem. Další prohloubení neshod mezi členskými zeměmi byl vstup Kyrgyzstánu do WTO, kdy Uzbekistán porušil dohody a zavedl v pro kyrgyzské a tádžické občany vízovou povinnost. Dalším problémem bylo to, že plnění cílů v jiných organizacích (např. WTO či EurAsEC) bylo pro členy přednější. 28. srpna 2004 bylo do CACO přijato Rusko, což naprosto změnilo vzhled i funkci organizace.⁴³

Rusko vzhledem ke svým závazkům v Euroasijském ekonomickém společenství nepodporovalo prohlubování integrace CACO. Nakonec bylo v říjnu 2005 rozhodnuto, že v lednu 2006 bude CACO inkorporováno do EurAsEC. V následujících letech se objevilo několik pokusů kazašského prezidenta Nazarbajeva o vznik nové organizace středoasijských států, ovšem žádný z těchto návrhů není v současné situaci reálný (Horák 2008: 85-87).

V době svého fungování by se dala CACO považovat za regionální fórum s prvky regionálního režimu, které byly součástí přijatých a ratifikovaných

⁴³ Central Asian Cooperation Organization, dostupné na: <http://www.eurasianhome.org/xml/t/databases.xml?lang=en&nic=databases&intorg=8&pid=15>, [30. ledna 2012].

smluv. Tyto prvky ale nebyly reálně funkční. CACO byla multilaterální mezistátní organizací. Do roku 2004 však byla tato organizace unikátní tím, že nebyla ovládána mocenskými strukturami mimo Střední Asii, ale byla vytvořena přímo snahou jednotlivých středoasijských republik. Je však možné, že právě neexistence hegemonu v organizaci mimo region vedla k postupné inkorporaci organizace pod EurAsEC.

7.4. Euroasijské ekonomické společenství (EurAsEC)

Během ledna 1995 vytvořily Bělorusko, Kazachstán a Ruská federace celní unii.⁴⁴ V roce 1996 k této celní unii přistoupil také Kyrgyzstán. Ovšem ihned ze začátku byla přijata celá řada specifických výjimek pro jednotlivé státy, což de facto zaručovalo, že k vytvoření plně funkční celní unie nikdy nedojde. V roce 1999 se k této celní unii přidal Tádžikistán a signatářské země se snažily o institucionální zakotvení celého vznikajícího společenství. Tato snaha vyústila nejdříve v podepsání Smlouvy o celní unii a společném hospodářském prostoru v Moskvě v roce 1999. Smlouva měla být realizována ve třech etapách, kdy první etapou mělo být zavedení zóny volného obchodu, druhou etapou mělo být sjednocení celních sazebníků vůči třetím zemím a sjednocení regulace zahraničního obchodu. Třetí fáze již měla umožnit volný pohyb osob, zboží, kapitálu a služeb.⁴⁵

Zmíněným naplněním institucionálního rámce bylo založení Euroasijského ekonomického společenství (EurAsEC) v říjnu 2000 na

⁴⁴ Соглашение о Таможенном союзе (Soglašenije o Tamožennom sojuze), dostupné na: <http://www.evrazes.com/docs/view/32>, [1. února 2012].

⁴⁵ Соглашение между Республикой Беларусь, Республикой Казахстан, Кыргызской Республикой и Российской Федерацией об упрощенном порядке приобретения гражданства (Soglašenije meždu Respublikoj Belarus', Respublikoj Kazachstan, Kyrgyzskoj Respublikoj i Rossijskoj Federacijej ob uproščennom projadke priobretenija graždanstva), dostupné na: <http://www.evrazes.com/docs/view/43>, [1. února 2012].

summitu v Astaně.⁴⁶ V roce 2006 byl do EurAsEC přijat také Uzbekistán, ale mezi Uzbekistánem a EurAsEC jsou podepsány pouze rámcové dohody a Uzbekistán není plnohodnotným členem společenství. Následně v listopadu 2008 Uzbekistán své členství pozastavil. Jako pozorovatelské země jsou do aktivit EurAsEC zapojeny také Arménie, Moldavsko a Ukrajina.

Za jeden z primárních neúspěchů EurAsEC lze považovat selhání při snaze vytvořit reálně fungující jednotný celní prostor, přičemž právě vytvoření celního prostoru bylo elementárním důvodem pro vznik celé integrace v ekonomické oblasti mezi členskými zeměmi. Za další problémem můžeme považovat naprostou ekonomickou dominanci Ruska v rámci organizace, kdy obchod probíhá primárně na modelu Rusko-ostatní země, nikoliv v rámci celé EurAsEC. Jedním z hlavních cílů společenství je vstup všech participujících zemí do struktur WTO, což se doposud (duben 2012) podařilo pouze Kyrgyzstánu v roce 1998.⁴⁷

V září 2003 prosadila Moskva alternativu k EurAsEC, kterou měl být Jednotný hospodářský prostor mezi Běloruskem, Kazachstánem, Ukrajinou a Ruskou federací. V tomto projektu byla vidět jasná snaha o návrat Ukrajiny pod vliv Ruska.⁴⁸ Tento projekt však de facto zkrachoval po oranžové revoluci na Ukrajině v roce 2004. Po opětovném vítězství Vitktora Janukovyče v prezidentských volbách v roce 2010 je zde však reálná možnost obnovení zájmu o tento Jednotný hospodářský prostor. 1. ledna 2012 byl tento Jednotný hospodářský prostor zaveden v Bělorusku, Kazachstánu a Ruské federaci.

⁴⁶ Заявление глав государств Республики Беларусь, Республики Казахстан, Кыргызской Республики, Российской Федерации и Республики Таджикистан об учреждении Евразийского экономического сообщества (Zajavlenije glav gosudarstv Respubliki Belarus', Respubliki Kazachstan, Kyrgyzskoj Respubliki, Rossijskoj federacii i Respubliki Tadžikistan ob učreždeniji Jevrazijskogo ekonomičeskogo soobščestva), dostupné na: <http://www.evrases.com/docs/view/2>, [1. února 2012].

⁴⁷ Way cleared for Kyrgyz Republic to become 133rd member of the WTO, dostupné na: http://www.wto.org/english/news_e/pres98_e/pr109_e.htm [1. února 2012].

⁴⁸ Соглашение о формировании Единого экономического пространства (Soglašenije o formirovaniji Jedinogo ekonomičeskogo prostranstva), dostupné na: <http://archive.kremlin.ru/text/docs/2003/09/52478.shtml>, [1. února 2012].

Výše jsem se zmínil o tom, že v regionu byla vytvořena ekonomická integrace, ovšem pouze de iure. De facto obchodní výměna jednotlivých členských zemí zůstává převážně na bilaterální úrovni, přesto však lze říci, že EurAsEC dosáhlo v ekonomické integraci výrazně lepších výsledků než samotné CIS.

7.5. Shrnutí

Jedním z největších úspěchů v CSTO v otázkách bezpečnostně-politických byl začátek společných vojenských cvičení. To je pro bezpečnostně-vojenskou organizaci jeden z prvních a nejdůležitějších kroků, který může funkci entity posunout v integračních snahách o mnoho dopředu. Alespoň částečné naplnění Koncepce kolektivní bezpečnosti z roku 1995 dává budoucímu rozvoji CSTO opravdu šanci. Členské země byly po roce 2001 ohroženy jak vojensky ze strany teroristů, tak politicky ze strany Spojených států. Toto politické „ohrožení“ bylo rizikem spíše pro Rusko, které vstup Spojených států na Střední východ bralo jako možný budoucí zásah do své sféry vlivu ve Střední Asii, zatímco Uzbekistán vstup Spojených států uvítal a začal s nimi dokonce spolupracovat. Rusko nakonec dokázalo, že je stále jedním z nejdůležitějších geopolitických aktérů v euroasijské oblasti, což bylo jasně vidět na návratu Uzbekistánu do struktur CSTO. Je paradoxní, že právě „západní“ válka proti terorismu stmelila členské země struktur, které se poté oficiálně přeměnily na organizaci. Z mezistátních multilaterálních integračních uskupení, ve kterých jsou zapojeny středoasijské republiky, se SCO profiluje jako nejúspěšnější organizace. Je to určitě dáno tím, že Rusko v SCO nemůže prosazovat pouze svou vůli, ale musí spolupracovat s Čínou, což brzdí ruské ambice. Nejsem si jistý, jestli byla čínsko-ruská spolupráce z ruské strany od počátku chtěná, ale po zaměření se Číny na středoasijské republiky musela Ruská federace začít spolupracovat, pokud zde nechtěla ztratit svou dominantní pozici.

To ovlivnilo směřování organizace, ze které se stal silný bezpečnostně-politický aktér, a to i v globálním měřítku. SCO je neprávem v mnoha ohledech přehlížena, protože vojenská síla členských zemí je ohromná. EurAsEC vznikla de facto jako specializovaná ekonomická organizace CIS, která nedokázala integrovat ekonomické otázky mezi členskými zeměmi. EurAsEC také změnil zavedenou praxi v postsovětském prostoru, kdy do vzniku společenství byly uzavírány pouze bilaterální dohody, se vznikem EurAsEC můžeme začít mluvit o ekonomické integraci v regionu v pravém slova smyslu. Důležitým bodem agendy je mimo ekonomické integrace také integrace v humanitární oblasti, kde bylo dosaženo výrazně lepších výsledků. Důležitým krokem ke snaze zefektivnit a unifikovat postsovětský prostor pod ruskou sférou vlivu bylo již výše zmíněné začlenění CACO do struktur EurAsEC.

8. Regionální bezpečnostní komplex ve Střední Asii

Ve druhé část této práce jsem se zmínil o jednotících a konfliktních faktorech, které vytváří z oblasti transnacionální region. Pokud můžeme mluvit o regionu jako o geopolitickém celku, zcela jistě zde můžeme najít a zkoumat také regionální bezpečnostní komplex. Analýza regionálního bezpečnostního komplexu je velice dobrým nástrojem pro zjištění vnímání bezpečnosti jednotlivými členskými státy na všech analytických hladinách.

Tuto kapitolu jsem rozdělil do tří částí podle hladin analýzy, kdy se budu pohybovat na úrovni národní, regionální a interregionální a v závěru se pokusím zhodnotit, jak na sebe tyto hladiny analýzy vzájemně působí či nepůsobí. Globální úroveň byla analyzována v předchozích kapitolách. Jako hlavní přínos této kapitoly vidím snahu odpovědět na otázky, zda země Střední Asie v otázkách bezpečnosti sekuritizují či desekuritizují hrozby již na regionální úrovni nebo jejich přístup zůstal spíše státocentrický a jak je regionem vnímána interregionální úroveň. Dále se podle úrovně spolupráce/nepřátelství pokusím zjistit převažující strukturu regionálního bezpečnostního komplexu Střední Asie. Na základě analýzy se pokusím určit typ regionálního bezpečnostního komplexu a na základě určení tohoto typu ukázat, jaké sektory bezpečnosti jsou středoasijskými republikami chápány jako primární.

8.1. Vnitrostátní úroveň

8.1.1. Kazachstán

Bezpečnostní strategie Kazachstánu prošla od vzniku země značným vývojem. Po rozpadu Sovětského svazu bylo primárním sekuritizačním cílem Kazachstánu zabezpečit bezpečnost země, územní celistvost a

zabránit proliferaci zbraní hromadného ničení, a to zejména tím, že se Kazachstán vzdal všech jaderných zbraní, které byly na jeho území z dob Sovětského svazu. Do roku 2000 probíhala v zemi stabilizace systému, kdy největším sekuritizačním bodem politiky Kazachstánu byla snaha o eliminaci tranzitních cest narkotik přes území Kazachstánu. Je nutné dodat, že právě sekuritizace boje proti drogám byla ve středoasijských republikách asymetrická a každá země proti pašování narkotik bojovala svou cestou. V roce 2000 byla přijata vojenská doktrína, která již jako primární domácí bezpečnostní problémy chápala vedle proliferace zbraní hromadného ničení a transportu narkotik také terorismus a radikální islamisty. V rámci boje proti terorismu byla obnova válkou zničeného Afghánistánu prezidentem Nazarbajevem vyhlášena jednou z priorit zajištění bezpečnosti ve Střední Asii. Nová vojenská doktrína z roku 2007,⁴⁹ jež je platná dodnes, sekuritizuje i nové problémy, zejména environmentální (problémy s Aralským jezerem), společenské (nelegální migrace) a také se snaží o stabilizaci ekonomiky země (zejména využitím zásob nerostného bohatství). V současnosti se připravuje nová bezpečnostní strategie s názvem „Strategie 2030“.⁵⁰

8.1.2. Kyrgyzstán

Kyrgyzstán se ve své vnitřní situaci trochu vymyká ostatním středoasijským republikám. Po rozpadu SSSR byl relativně liberální a prošel již dvěma revolucemi (2005, 2010), kdy byli svrženi dosavadní prezidenti. Velkým problémem je také početná uzbecká menšina na severu a jihu země. Vzhledem k poloze Kyrgyzstánu byly prvními sekuritizovanými problémy boj proti drogám, proliferace zbraní hromadného ničení, migrace z válkou zasaženého Tádžikistánu a

⁴⁹ New military Doctrine, dostupné na: <http://mod.gov.kz/mod-en/index.php/2009-06-24-09-53-51>, [25. července 2011].

⁵⁰ Казахстан 2030 (Kazakhstan 2030), dostupné na: http://www.akorda.kz/ru/kazakhstan2030/strategy_2030, [25. července 2011].

stabilizace domácí politické scény, která nebyla po roce 1991 nijak jednotná. Z hlediska lokální vlády v Biškeku se tyto primární sekuritizační problémy dlouho neměnily. Zlomem však byl rok 2001 a zahájení globální války proti terorismu, kdy byla vytvořena národní bezpečnostní strategie, která již silněji reaguje na hrozbu terorismu. Na tuto bezpečnostní strategii navazuje soudobá bezpečnostní strategie, která sekuritizuje několik otázek. Z hlediska vnějších hrozeb to jsou: nárůst mezinárodního terorismu a náboženského extremismu, zhoršení environmentální a energetické situace v regionu, činnost mezinárodních drogových kartelů v regionu a nevymezené hranice republiky Kyrgyzstán. Jako vnitřní hrozby je označováno zhoršení vzdělávacího a kulturního potenciálu obyvatel, nedostatečná kontrola nad vnitřní a vnější migrací, stav ekonomiky, sektářský konflikt, růst radikálních skupin, korupce, nedostatečné zavádění moderních informačních a komunikačních technologií, problémy životního prostředí (zejména reakce na mimořádné události). Jako nejdůležitější se podle této strategie jeví boj proti terorismu, sporná území a konflikty mezi obyvateli země. V koncepci se také píše, že proti vnějším hrozbám není země schopna bojovat sama a zavazuje se k užší spolupráci s regionálními integračními uskupeními v regionu, zejména s Organizací Smlouvy o kolektivní bezpečnosti a s Šanghajskou organizací spolupráce.⁵¹

8.1.3. Tádžikistán

Tádžikistán prošel odlišným vývojem od ostatních středoasijských republik. Krátce po získání nezávislosti vypukly na jeho území ozbrojené střety, které vyústily v krvavou občanskou válku, při které zemřelo okolo 100000 lidí (Leichtová 2009: 99). O jakékoliv vládou řízené sekuritizaci se

⁵¹ Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики (Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики), dostupné na: <http://www.mil.kg/ru/component/content/article/14-koncepcii-i-programmy/49-koncepcija-nacionalnoj-bezopasnosti-kyrgyzskoj-respubliki.html>, [1. srpna 2011].

dá mluvit nejdříve po roce 2001. Tádžikistán je postižen přímým sousedstvím s Afghánistánem, proto k jeho primárně sekuritizovaným problémům patří obchod s drogami a zejména terorismus. Právě terorismus je jako hlavní hrozba zmíněn v tádžické bezpečnostní strategii, kde je vyjmenováno hned 10 teroristických skupin operujících přímo na tádžickém území.⁵² Mezi další problémy sekuritizované tádžickou národní vládou patří environmentální otázky týkající se zejména přístupu k pitné vodě, problém uzbecké minority na tádžickém území a nedostatečná kontrola státních hranic ve všech směrech.⁵³

8.1.4. Turkmenistán

Turkmenistán má v celé oblasti výjimečné postavení. Krátce po získání nezávislosti zde byla vyhlášena trvalá neutralita a politika izolacionismu. Velice dlouho také platila v Turkmenistánu stará bezpečnostní strategie z doby krátce po vzniku nezávislého státu. Ovšem i Turkmenistán chápe (zejména pod „novým“ prezidentem Berdymuhamedovem), že proti všem bezpečnostním hrozbám nemůže bojovat sám. Většina sekuritizovaných témat v Turkmenistánu však vychází z národní úrovně. Sekuritizace bezpečnostních hrozeb je řešena zejména ve Vojenské doktríně Turkmenistánu.⁵⁴ Tato vojenská doktrína je logickým vyústěním globální války proti terorismu, jejíž vojenské akce se odehrávají „nedaleko“ hranic Turkmenistánu. Za hlavní vnitřní hrozby jsou chápány pokusy ilegálních skupin a narušení svrchovanosti Turkmenistánu, snahy o destabilizaci politického systému, obchod s drogami či aktivity teroristických skupin

⁵² Республика Таджикистан и борьба с терроризмом (Respublika Tadžikistan i borba s terrorizmom), dostupné na: <http://www.mfa.tj/index.php?node=article&id=61>, [4. srpna 2011].

⁵³ Таджикистан - проблемы экологии, климата, окружающей среды (Tadžikistan - problemy ekologii, klimata, okružajuščejsj sredy), dostupné na: <http://www.mfa.tj/index.php?node=article&id=62>, [4. srpna 2011].

⁵⁴ Военная доктрина независимого, постоянно нейтрального Туркменистана (Vojennaja doktrina nezavisimogo, postojanno nejtral'nogo Turkmenistana), dostupné na: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01eu, [3. srpna 2011].

namířené proti energetickým zařizením. Jako primární vnější hrozby je chápáno možné porušení celistvosti Turkmenistánu, ozbrojené konflikty v blízkosti turkmenských hranic, šíření zbraní hromadného ničení, terorismus, náboženský extremismus. Velice zajímavé je, že se přímo v této strategii jako jedna z hlavních hrozeb uvádí narušení rovnováhy moci v regionu. To ukazuje na realistický pohled Turkmenistánu v mezinárodním prostředí. Navíc se v této koncepci nepíše nikde o zapojení do jakýchkoliv integračních uskupení, ekonomických či environmentálních problémech, což realismus v této strategii ještě více podtrhuje.

8.1.5. Uzbekistán

Stejně jako u ostatních střeđoasijských republik, i v Uzbekistánu bylo po získání nezávislosti hlavní snahou konsolidovat vojenské složky, zabránit šíření zbraní hromadného ničení a boj proti obchodu s drogami. V roce 1995 byla vytvořena vojenská doktrína, která sekuritizovala další hrozby jako ilegální migrace, vyřešení konfliktů o sporná území a také, a na rozdíl od okolních zemí, ochrana svých občanů žijících v zahraničí. V tomto období chápal Uzbekistán snahu Ruské federace o zachování vlivu v postsovětské Střeđní Asii jako ohrožení svrchovanosti země. V letech 1999-2001 se také začal za reálnou hrozbu považovat terorismus, což vyvrcholilo po roce 2001. V důsledku boje proti terorismu byla snaha Ruska o udržení vlivu ve Střeđní Asii Uzbekistánem desekuritizována. V oficiální nové bezpečnostní koncepci se objevují také otázky spojené s širším pojetím bezpečnosti, tedy environmentální a energetické. Ovšem zejména environmentální otázky spojené s Aralským jezerem není vláda schopná efektivně řešit. Energetická bezpečnost je

spojena zejména s čerpáním nerostných surovin, kterých má Uzbekistán stejně jako Kazachstán a Turkmenistán obrovské zásoby.⁵⁵

8.2. Regionální úroveň

V této části se pokusím nastínit problémy, které jsou sekuritizované jednotlivými zeměmi na regionální úrovni, ale z velké většiny se překrývají i se sekuritizací hrozeb na národní úrovni. Stejně jako v jiných komplexech světa se dá říct i o středoasijském regionálním bezpečnostním komplexu, že v současnosti je regionální úroveň primárním místem konfliktu a kooperace mezi zeměmi. Před 11. září byl ve středoasijském komplexu uplatňován spíše regionalistický přístup, což se po útocích na Spojené státy v některých sektorech bezpečnosti změnilo. Zejména v boji proti terorismu a díky zahájení války v sousedním Afghánistánu se sekuritizace posunula více na globální úroveň. I zde se však ukázalo, že i když je problém globální, řešení tohoto problému může být u jednotlivých lokálních aktérů různé, tedy že každý proti tomuto problému bojuje jinak.

Již před rokem 2001 byl Afghánistán zřejmě nejpálčivějším společným bezpečnostním problémem pro středoasijské republiky. Nejvíce postiženou zemí byl Tádžikistán, který dodnes čelí přívalu uprchlíků z Afghánistánu, ale co je důležitější, je také jednou z hlavních tranzitních zemí afghánských narkotik. Odhadem až 80% afghánského opia mělo jako primární tranzitní cestu Střední Asii.⁵⁶ Nejen Tádžikistán, ale i Uzbekistán a částečně také Turkmenistán se staly tranzitními zeměmi. Samozřejmě se tyto země staly nejen tranzitními, ale také

⁵⁵ Узбекистан и вопросы международной безопасности (Uzbekistan i voprosi meždunarodnoj bezopasnosti), dostupné na:

http://www.mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_voprosi_mejdunarodnoj_bezopasnosti, [3. srpna 2011].

⁵⁶ Fonopetov, V.: The Drug Problem in Central Asia. Central Asia and Caucasus Forum, 18. 11. 1999, dostupné na: <http://www.cacianalyst.org>, [26. července 2011].

spotřebitelskými, což bylo do roku 2001 bráno jako jedna z největších hrozeb. Paradoxně po roce 2001 se začal opět zvyšovat tranzit afghánského opia přes středoasijské země, když tento stav zapříčinil pád hnutí Tálibán, které dovolovalo pěstovat opium pouze určité skupině obyvatel (Horák 2005: 29-32).

Islámský radikalismus je dalším tématem, které je regionálně sekuritizováno. Ve srovnání s okolními muslimskými zeměmi zde hraje islám menší roli. Důvodů je několik - silná ruská a dnes již i čínská diaspora v oblasti a menší počet muslimů reálně praktikujících islám. Po rozpadu SSSR se v oblasti nejvíce angažovaly Írán, Saúdská Arábie a Pákistán, které se cestou osvěty (např. výuka arabštiny ze strany Saúdské Arábie) snažily podnítit nárůst islámu. Tyto snahy mají kořeny také v tom, že islámské směry ve Střední Asii jsou převážně Hanafijismus a Súfismus (Horák 2005: 33). Ovšem stále je zde možnost, že jako opozice vůči současným autoritativním vládám by se mohly zformovat radikální islámské skupiny, které by usilovaly o moc. Nejvíce věřících je v Uzbekistánu a Tádžikistánu, což vyplývá z toho, že tyto národy nebyly původně kočovné na rozdíl od Kazachů, Turkmenů a Kyrgyzů. Právě v Uzbekistánu se v roce 1999 poprvé výrazněji zapojilo IMU, které by mohlo být považováno za nejaktivnější radikální islámskou organizaci v regionu. IMU spáchala neúspěšný atentát na uzbeckého prezidenta Karimova. Po tomto atentátu byla IMU zajata skupina japonských geologů v batkenské oblasti. To vedlo v létě téhož roku ke střetům v okolí batkenské oblasti mezi pravidelnými armádami Uzbekistánu a Tádžikistánu na straně jedné a IMU na straně druhé. Pro pravidelné armády obou zemí však tyto konflikty nedopadly zrovna nejlépe, protože guerillová válka, kterou vedlo IMU, probíhala v těžko přístupných horských terénech a pravidelné armády na takovéto operace nebyly připravené. Afghánské křídlo IMU bylo sice po 11. září zlikvidováno Spojenými státy, ale skupina má stále mnoho příznivců ve středoasijských republikách. Vůbec terorismus byl sekuritizován spíše

externími hráči globálního světového pořádku (Khamarev 2001: 327-335). Navíc středoasijské republiky jsou lákavými cíli pro teroristy, protože v oblasti vedou desítky tisíc kilometrů ropovodů a plynovodů a tyto není možné po celé délce chránit. Problému možných teroristických akcí také výrazně napomáhají uzbecké minority na územích Turkmenistánu a Kazachstánu, které mnohdy s IMU sympatizují.

Dalším sekuritizovaným problémem je velký počet etnických menšin, jenž je dán umělým rozdělením hranic v letech 1924-1936 bez ohledu na demografické hranice. To má za následek především silné rozšíření uzbeckého etnika v okolních zemích, ale také Tádžiků mimo Tádžikistán a zapomenout se samozřejmě nesmí na ruskou populaci. Paradoxně problémem se stal také odliv ruskojazyčného obyvatelstva z oblasti po rozpadu SSSR, který by mohl být nazván jako odliv mozků. Právě odchod vědců a odborníků zapříčinil mnohé technické problémy v celých odvětvích průmyslu a vývoje. Největší etnické konflikty probíhají mezi kyrgyzským a uzbeckým obyvatelstvem v Kyrgyzstánu a poté zejména ve sporných územích (viz níže).

Další hrozbou, kterou si uvědomují všechny země, jsou sociální problémy, které by mohly vyeskalovat do ozbrojených konfliktů. V 80. letech probíhala přímo populační exploze, která se však v 90. letech díky odchodu mnoha Rusů téměř zastavila. Do budoucna se dá počítat s dalším nárůstem obyvatelstva, což do nedávna bylo mnohdy podporováno snahou elit o umělé navyšování počtu obyvatel, které může vést i k sociálním problémům, kdy země není připravena na takový boom (to se děje zejména v Turkmenistánu). Celé toto navyšování počtu obyvatel může vést k radikalizaci této skupiny obyvatelstva a nárůstu nacionalismu, což si vládnoucí elity uvědomují a dnes se snaží tento problém řešit. Právě možný neudržitelný rozvoj populace je dnes jednou z hlavních hrozeb, což si národní vlády velice dobře uvědomují.

Jednou z největších hrozeb, která je sekuritizována všemi státy, je problematika sporných oblastí. Nejznámější oblastí je zřejmě Fergánská kotlina, nejhustěji obydlená oblast celé Střední Asie, zasahující do třech států - Kyrgyzstánu, Uzbekistánu a Tádžikistánu, kdy ve fergánských částech všech zemí je uzbecká většina. Obyvatelé tohoto prostoru jsou silně konzervativní, a to zejména nábožensky. Perestrojka zapříčinila ztrátu zaměstnání až poloviny místní populace, která se většinou specializovala na zemědělství. To mělo za následek radikalizaci místního obyvatelstva a první střety se zde odehrály již na přelomu 80 a 90. let minulého století, konkrétně v letech 1989 v uzbecké a v roce 1990 v kyrgyzské části kotliny. Po zaručení lidských práv Uzbeků v Kyrgyzstánu zde byl na několik let relativní klid. Ovšem křehkost tohoto klidu byla narušena v letech 1999-2001 díky zmiňovaným bateknským válkám a naprosto prolomena na jaře roku 2001, kdy okolo jihokyrgyzského města Oš propukly masové boje mezi Kyrgyzy a Uzbeky, jejichž důsledkem byla obrovská migrace kyrgyzských Uzbeků do Uzbekistánu (Leichtová 2011). Velkým problémem je také vymezení právního režimu Kaspického moře, což vytváří značný konfliktní potenciál. Snaha o řešení tohoto problému je jednou z mála otázek, kdy jsou některé středoasijské republiky (konkrétně Kazachstán a Turkmenistán) navenek soudržné. Mezi některými středoasijskými zeměmi však probíhají i krátkodobé ozbrojené střety, protože je zde řada enkláv na území obou zemí (Waisová 2007: 33). Další spory jsou vedeny mezi Uzbekistánem a Turkmenistánem o oblasti Samarkandu a Buchary. Takto bych mohl pokračovat, jen jsem chtěl na těchto příkladech demonstrovat, že sporná území jsou opravdu velkým problémem a v současnosti se národní vlády, ale i regionální integrační uskupení (např. SCO) snaží tento problém řešit. Jak již bylo řečeno celistvost území a ochrana minorit na území jiných států jsou jedněmi z hlavních sekuritizačních témat národních vlád.⁵⁷

⁵⁷ Узбекистан и вопросы международной безопасности (Uzbekistan i voprosi meždunarodnoj

Proliferace zbraní hromadného ničení je možná nejčastěji skloňovanou hrozbou v regionu po roce 1991. Před rozpadem Sovětského svazu byly na území některých středoasijských republik rozmístěny ruské jaderné raketové nosiče. Ovšem již v roce 1991 byla prezidenty středoasijských republik na půdě Organizace spojených národů podepsána smlouva o vytvoření bezjaderné zóny ve Střední Asii. Všechny státy Střední Asie navíc krátce po svém vzniku sekuritizovaly zabránění šíření zbraní hromadného ničení jako jeden z primárních cílů k zajištění bezpečnosti zemí a regionu. Po začátku globální války proti terorismu se sice prioritní sekuritizační témata přesunula jinam, stále se však proliferace zbraní hromadného ničení objevuje ve všech národních bezpečnostních strategiích.⁵⁸

V otázkách sekuritizace environmentálního sektoru bezpečnosti se Střední Asie posunula hodně dopředu. Elementárním environmentálním problémem středoasijské oblasti je voda. Díky vysoké produkci těžby ropy je voda v Kaspickém moři silně znečištěná (Shadrina 2006: 4). Větším problémem než znečištění je však pokles zdrojů pitné vody, což vytváří problém přesahující hranice Střední Asie, protože právě z nedostatku zdrojů pitné vody pramení migrace, a to i do Ruska a Ázerbájdžánu. Mezi

bezopasnosti), dostupné na:

http://www.mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_voprosi_mejdunarodnoy_bezopasnosti, [3. srpna 2011]; Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики (Концепсия nacional'noj bezopasnosti Kyrgyzskoj Respubliki), dostupné na: <http://www.mil.kg/ru/component/content/article/14-koncepcii-i-programmy/49-koncepcija-nacionalnoj-bezopasnosti-kyrgyzskoj-respubliki.html>, [1. srpna 2011]; Таджикистан - проблемы экологии, климата, окружающей среды (Tadžikistan - problemy ekologii, klimata, okružajuščej sredy), dostupné na: <http://www.mfa.tj/index.php?node=article&id=62>, [4. srpna 2011].

⁵⁸ New military Doctrine, dostupné na: <http://mod.gov.kz/mod-en/index.php/2009-06-24-09-53-51>, [25. července 2011]; Военная доктрина независимого, постоянно нейтрального Туркменистана (Vojennaja doktrina nezavismogo, postojanno nejtral'nogo Turkmenistana), dostupné na: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01eu, [3. srpna 2011]; Узбекистан и вопросы международной безопасности (Uzbekistan i voprosi meždunarodnoj bezopasnosti), dostupné na: http://www.mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_voprosi_mejdunarodnoy_bezopasnosti, [3. srpna 2011]; Концепция национальной безопасности Кыргызской Республики (Концепсия nacional'noj bezopasnosti Kyrgyzskoj Respubliki), dostupné na: <http://www.mil.kg/ru/component/content/article/14-koncepcii-i-programmy/49-koncepcija-nacionalnoj-bezopasnosti-kyrgyzskoj-respubliki.html>, [1. srpna 2011]; Таджикистан - проблемы экологии, климата, окружающей среды (Tadžikistan - problemy ekologii, klimata, okružajuščej sredy), dostupné na: <http://www.mfa.tj/index.php?node=article&id=62>, [4. srpna 2011].

středoasijskými zeměmi je silná surovinová interdependence. Zatímco země jako Tádžikistán a Kyrgyzstán nemají fosilní paliva, Kazachstán, Uzbekistán a Turkmenistán trpí nedostatkem sladké vody. Např. Kazachstán má, resp. měl, dvě velká jezera. Jezero Balchaš je však unikátní, kdy je půlka jezera sladká a druhá slaná, a k zásobování sladkou vodou tedy vcelku nepoužitelné a tím druhým je Aralské jezero. Největším environmentálním problémem v kaspickém regionu je právě vysychání Aralského moře/jezera. To se děje zejména následkem vzniku zavlažovacích kanálů v povodích řek Amudarja a Syrdarja. Tyto zavlažovací kanály začaly vznikat za doby Sovětského svazu s cílem zavlažování pouští. Jako příklad zavlažovacího kanálu mohu uvést turkmenský Karakumský kanál. Ten odvádí vodu z Amudarjy, jež je jižním přítokem Aralského moře. Výsledkem tohoto počínání je snížení hladiny toku Amudarjy v Uzbekistánu a ohromný pokles Aralského moře. Podle některých autorů je tato katastrofa srovnatelná s černobylskou havárií. Za posledních 50 let klesla hladina Aralského moře již asi o 25 metrů, což má za následek rozpad jezera na několik částí. Vzhledem k tomuto vysychání se také silně zvýšila slanost vody (téměř 8x více než v oceánu). To má za následek vymírání většiny ryb, ale také vznik solné pouště, ze které vítr rozsévá sůl do širokého okolí, což ničí plantáže s bavlnou. Díky koncentraci soli je tak aralská voda de facto jedovatá. V roce 1990 se dokonce Aralské moře rozdělilo na severní a jižní část. U jižní části nacházející se na území Uzbekistánu je již jisté, že maximálně do roku 2025 naprosto vyschne a vznikne z něj poušť. U severní části, nazývané také jako Malý Aral, se kazašská vláda maximálně snaží. Výsledkem tohoto snažení bylo vybudování hráze Kok-Aral, která zvýšila hladinu o 3 metry. Navíc jsou v plánu další stavby, které by měly hladinu Malého Aralu posunout na původní hodnoty (Chait 2004: 144-163). Toto jezero je napájeno řekou Syrdarja. Výsledkem vysychání Aralského jezera je tedy ztráta obživy (ryby), ztráta zaměstnání (rybáři, dělníci na plantážích), znehodnocení půdy a rozšiřování pouští. Zde je však vidět,

že tento regionální problém je sice sekuritizován více zeměmi, zejména Kazachstánem, Uzbekistánem a Turkmenistánem, reálně je však řešen pouze Kazachstánem.⁵⁹

Posledním sekuritizačním tématem, které uvedu v této části, je energetická bezpečnost. Ta však není na regionální úrovni řešena téměř vůbec. Z drtivé většiny jsou hrozby energetické bezpečnosti řešeny jednotlivými státy bilaterálně. Navíc v této oblasti bezpečnosti má na všechny středoasijské republiky stále velký vliv Ruská federace.⁶⁰

8.3. Interregionální úroveň

Výše jsem zmínil, že regionální úroveň je primárním místem konfliktu a spolupráce. Naopak interregionální úroveň je ve středoasijském komplexu jednoznačně nejslabší. Snahy některých regionálních mocností, jako je Indie, Turecko či Írán, nejsou snahou celého komplexu a celkově se jakákoliv interakce s jiným regionem jako celkem moc nedaří. Výjimku tvoří superkomplex bývalého Sovětského svazu či dnes spíše Společenství nezávislých států, který však celý středoasijský komplex překrývá (nejen středoasijský) a nedá se tedy mluvit o interakci, ale spíše o zahrnutí středoasijského komplexu, čemuž se ale středoasijské země brání. To naprosto odpovídá zařazení středoasijských republik jako moderních států, tedy států, u nichž je primární vojensko-politický bezpečnostní sektor. Rozdílná je situace vůči Afghánistánu.

⁵⁹ Казахстан 2030 (Kazachstan 2030), dostupné na:

http://www.akorda.kz/ru/kazakhstan2030/strategy_2030, [25. července 2011]; Военная доктрина независимого, постоянно нейтрального Туркменистана (Vojennaja doktrina nezavisimogo, postojanno nejtral'nogo Turkmenistana), dostupné na: http://www.turkmenistan.gov.tm/_ru/laws/?laws=01eu, [3. srpna 2011]; Узбекистан и вопросы международной безопасности (Uzbekistan i voprosi meždunarodnoj bezopasnosti), dostupné na:

http://www.mfa.uz/rus/mej_sotr/uzbekistan_i_voprosi_mejdunarodnoy_bezopasnosti, [3. srpna 2011].

⁶⁰ Např. Казахстан, dostupné na: <http://www.gazprom.ru/production/projects/deposits/kazakhstan/>, [7. srpna 2011]; Узбекистан, dostupné na: <http://www.gazprom.ru/production/projects/deposits/uzbekistan/>, [7. srpna 2011]; Кыргызстан, dostupné na:

<http://www.gazprom.ru/production/projects/deposits/kyrgyzstan/>, [7. srpna 2011].

Afghánistán by se dal nazvat izolátorskou zemí, protože tvoří jakousi nárazníkovou zónu mezi třemi komplexy - Jižní Asií (resp. Indickým subkontinentem), Blízkým východem a Střední Asií. Právě s Afghánistánem probíhá a probíhala značná interakce v několika sektorech - pašování narkotik, migrace a spolupráce teroristických buněk z obou stran hranice, tedy z Afghánistánu i ze Střední Asie, zejména z Tádžikistánu (Buzan, Waever 2003: 423-432).

8.4. Shrnutí

Ve většině regionálních bezpečnostních komplexů je regionální perspektiva primárním místem konfliktu i spolupráce, ale ve středoasijském prostoru jsou primárním prostorem sekuritizace i desekuritizace vnitrostátní úroveň. Země nejsou ještě natolik vyspělé, aby mohly bez pomoci externího aktéra samy společně řešit možné hrozby. Sekuritizace sice na regionální úrovni probíhá, ale jak vyplývá z této analýzy, je to pouze důsledek sekuritizace na národních úrovních jednotlivých států. Přesto však regionální úroveň začíná být daleko důležitější, než tomu bylo krátce po rozpadu Sovětského svazu. Co se týče interregionální hladiny analýzy, tak zde středoasijský komplex nevykazuje žádnou větší interakci s celými regiony, ale pouze s regionálními mocnostmi.

Co se týče typu regionálního bezpečnostního komplexu, je středoasijský komplex typem vestfálským - tedy komplexem, kde je dominantní vojensko-politická a bezpečnostní agenda a polarita mezi zeměmi komplexu je určena pouze jimi samotnými. Převažující strukturou v regionu je zatím stále anarchie v realistickém pojetí, ale je zde jistá naděje, že čím více budou jednotlivé země spolupracovat na sekuritizaci jednotlivých hrozeb, tím by se středoasijský komplex mohl přesouvat k integrační struktuře.

Regionální bezpečnostní komplex Střední Asie by mohl být nazván jako překrývající se s regionem Rusko/CIS - je otázkou, zda je vlastně komplex Střední Asie samostatným - popřípadě by se mohl nazývat subregionem v rámci výše zmíněného regionu. Odpověď na tuto otázku není jednoznačná, já osobně bych se však přikláněl k tomu, že Střední Asie má svůj vlastní regionální bezpečnostní komplex. Zejména proto, že jednou z elementárních podmínek pro vytvoření regionální soudržnosti je společná identita, pro jejíž vytvoření mají středoasijské republiky nejlepší předpoklady - společnou historii, sjednocující jazyk, kterým je ruština, geografická blízkost i současná kultura (z většiny založená na odkazu historie a islámu).

Co se týče sektorů bezpečnosti, tak zde stále jednoznačně dominuje vojensko-politický sektor, ale vzrůstá zde sekuritizace i ostatních sektorů (zejména společenského-menšiny a ekonomického-energetická bezpečnost).

Regionální komplex se nejpravděpodobněji bude postupem času ubírat směrem k hlubším integračním snahám se snahou obsáhnout do své spolupráce všechny velmoci. To by byl pro Střední Asii nejlepší možný vývoj a místní elity toto velice dobře chápou. Čína a Rusko díky své geografické blízkosti a energetické závislosti zcela jistě budou i nadále participovat na sekuritizaci Střední Asie.

9. Závěr

Hlavním cílem této práce byla analýza proměn geopolitické orientace současných velmocí vůči zemím Střední Asie a vztah těchto zemí k velmocím se dvěma hlavními hypotézami. První hypotézou bylo, zda reálný vstup globálních velmocí, s výjimkou Ruska, do středoasijského regionu nastal až po zahájení globální války proti terorismu.

Ruská federace i přes částečný odklon od Střední Asie v první polovině 90. let zůstala nejstrategičtějším partnerem pro středoasijské země. Navíc v polovině v 90. let se zahájením opětovného navazování vztahů s blízkým zahraničím se spolupráce zemí s Ruskem ještě zvýšila. Rusko si dominanci v regionu pojistilo na bilaterální i multilaterální (s výjimkou Turkmenistánu) úrovni. Vstup ostatních velmocí do regionu byl značně limitován právě ruskou ochotou pouštět tyto velmoci do své sféry vlivu. Čína pronikala do Střední Asie velice opatrně a Spojené státy a Evropská unie zde měly v 90. letech de facto marginální postavení.

Až se vstupem Spojených států do středoasijské oblasti můžeme začít mluvit o zahájení nové velké hry. Průnik Spojených států do regionu postavil Čínu před otázku, zda se má stáhnout či se začít více snažit o vstup do Střední Asie. Čína si vybrala druhou cestu z důvodů bezpečnostně-politických, ale i ekonomických, protože vstup Spojených států do Iráku a obrovský čínský ekonomický růst vyvolal v Pekingu poptávku po diverzifikaci zdrojů nerostného bohatství, na jejímž exportu je Čína silně závislá. Naopak EU se ani v době po 11. září prozatím do nové velké hry nijak výrazněji nezapojila a je tedy nejslabším globálním hráčem v regionu. Současně Ruská federace s nástupem Vladimira Putina na prezidentský post začala chápat Střední Asii jako jednu z nejstrategičtějších oblastí světa, čímž se i tlak Moskvy na spolupráci s jednotlivými středoasijskými zeměmi zvýšil. Potenciální konflikt tří

světových velmocí tedy potvrzuje první hypotézu, že nová velká hra začala reálně až po 11. září 2001.

Druhou hypotézou bylo, zda primární vektory zahraniční politiky jednotlivých středoasijských republik přes zakolísání v období na přelomu tisíciletí směřují stále k Ruské federaci. Všechny středoasijské republiky byly po rozpadu Sovětského svazu relativně silně závislé na Ruské federaci. Pro Rusko byl nejdůležitější zemí v regionu zcela jistě Kazachstán. Nicméně vliv si chtěla Moskva uchovat i v okolních zemích, což se jí de facto povedlo. Výjimku v regionu tvořil v 90. letech Uzbekistán, který jasně deklaroval prozápadní orientaci. Na přelomu století se ovšem pro středoasijské země naskytl možnost se dostat z područí Moskvy. Toho se pokusily využít Uzbekistán a Kyrgyzstán a v menší míře také Tádžikistán. Zlom začal v roce 2003 v souvislosti se spojeneckou invazí do Iráku, kterou většina středoasijských republik chápala značně negativně. Např. pro Uzbekistán byl naprosto přelomový rok 2005, kdy proběhly události v Andižanu a Taškent vystoupil z prozápadního GUUAMu. Od té doby se středoasijské republiky navracejí pod vliv Ruské federace, i když větší slovo má v regionu i Čína. Ta k prosazení v regionu začala hojně využívat multilaterální spolupráci v SCO. Právě rok 2005 můžeme tedy chápat jako začátek postupného stahování Spojených států ze Střední Asie v rámci bezpečnostně-politické dimenze. Druhá hypotéza byla tedy také potvrzena, čímž mohu konstatovat, že elementární cíl práce byl naplněn.

V rámci regionu se dá předpokládat, že primární roli bude hrát Kazachstán, následován Uzbekistánem, který se bude pokoušet soupeřit s Astanou o roli regionálního lídra. Kyrgyzstán, Tádžikistán a Turkmenistán zřejmě zůstanou do budoucna periferiemi v rámci regionu. I přesto můžeme vzhledem ke společným znakům jednotlivých zemí chápat oblast jako transnacionální region, což jsem se pokusil dokázat i analýzou regionálního bezpečnostního komplexu.

Zbývá také ještě zodpovědět a priori položenou otázku, kterou bylo: Pro kterou velmoc je regionální integrace ve vztahu ke Střední Asii nejdůležitější? V 90. letech si roli lídra v regionálních integračních uskupeních udržovala Ruská federace. Byla také jedinou velmocí, která byla členem regionálních entit, ve kterých participovaly i středoasijské republiky. Po vzniku SCO v roce 2001 se však multilaterální spolupráce se středoasijským prostorem stala nejdůležitější pro Čínskou lidovou republiku, i když Rusko je také členem, pro Čínu je však členství v jedné regionální integrační entitě se středoasijskými zeměmi daleko důležitější. Spojené státy ani EU v žádné takové organizaci nejsou, takže odpověď je jasná.

Aplikaci geopolitických teorií na region Střední jsem sice již ve třetí kapitole provedl, myslím si však, že vzhledem k tématu celé práce je důležité, aby byla ve zkrácené formě ještě uvedena v této části. Současná ruská zahraniční politika je asi nejvíce ovlivňována euroasianistickou geopolitikou. Tento geopolitický koncept Moskvu de facto zavazuje k tomu, aby se neustále snažila tento region ovlivňovat.

Z teorie Aleksandra Dugina navíc vychází fakt, že celá Střední Asie stále spadá pod Rusko, které on geograficky chápe jako bývalé Ruské impérium. Na Ruskou zahraniční politiku vůči Střední Asii by se dal aplikovat také koncept panregionů. V současné době je Střední Asie ještě stále geopoliticky strategickým regionem v teorii panregionů Karla Haushofera a je vidět eminentní snaha Ruska o ovládnutí těchto zemí.

Vstup Spojených států do regionu Střední Asie a první roky války proti terorismu zapadají do teoretického konceptu Zbigniewa Brzezinskiho. Spojené státy v této době opravdu vytvořily spojení s Ruskem a Čínou, jak Brzezinski navrhuje, i když bylo velmi křehké. Následné ustoupení z oblasti však již tuto teorii nepodporuje, protože Brzezinski chápal středoasijskou oblast jako velice strategickou pro Spojené státy.

Je otázka, zda se v současnosti na Střední Asii dá aplikovat teorie de Severskyho. Jak jsem se zmínil, Střední Asie byla v *Area of Decision* jednou z nejstrategičtějších pozic pro Sovětský svaz. Zřízení amerických leteckých základen po roce 2001 dokazuje výjimečnou pozici regionu pro letecké útoky, ovšem dnes již z jiného úhlu pohledu. Celá teorie by musela být revidována, ovšem geopolitická důležitost Střední Asie v oblasti letectví zůstala zachována.

Podle teorie Heartlandu by se měly středoasijské republiky snažit o navázání dobrých vztahů s Ruskem, protože pro celý Heartland, kterého je region součástí, je výhodné, pokud je ovládán tellurokracií. V této teorii je zajímavá otázka zapojení Číny, kterou sice nemůžeme brát jako čistou tellurokracii, některé regiony Číny, jako je provincie Sin-ťiang (nebo např. i Tibet a Vnitřní Mongolsko) by se jako tellurokracie chápat daly. Pokud bychom to chápali takto, tak je pro Střední Asii výhodná i kooperace s Čínou. V teorii Heartland-Rimland se postavení středoasijských republik příliš neliší, zde by Střední Asie měla tvořit nárazníkovou zónu před oblastí Rimlandu, což dnes skutečně tvoří.

Cohenova teorie nejvíce zapadá do období po roce 2001. Euroasie jím označená za konvergentní zónu prochází střídavě integračními i dezintegračními tendencemi, kde se o vliv snaží pět velmocí (všechny v této práci zmíněné společně s Indií). Zřejmě se ale nedá souhlasit s tím, že se velmoci na klíčových otázkách v regionu shodnou, což Cohen říkal.

Střední Asie zůstane do budoucna zřejmě pod silným vlivem Ruské federace. Je pravděpodobně, že svůj vliv skrz SCO bude zvyšovat Čína, ale to může vyvolat ve středoasijských republikách strach z čínského elementu. Navíc Rusko je také členem SCO a pravděpodobně nedovolí Číně, aby v regionu dosáhla podobného vlivu jako má Moskva. Spolupráce zemí bude probíhat na bilaterální a multilaterální úrovni. Střední Asie tak pro Spojené státy zůstane „záložním regionem“. To zda a jak budou Spojené státy nadále zasahovat do regionu, závisí na tom,

jestli se udrží globální struktura 1+3 či zda se posune na 0+4. Pokud by Spojené státy ztratily pozici supervelmoci, je velice pravděpodobné, že by se na participaci ve středoasijském komplexu nadále již výrazně nepodílely a snaha o ovládnutí tohoto prostoru by zůstala pouze Číně a Rusku. Navíc jakékoliv pronikání Spojených států do zemí CIS je pro Rusko stále velice citlivé. Pokud bude do budoucna zefektivněna agenda Společné zahraniční a bezpečnostní politiky EU, může se Unii povést stát se silným aktérem i v otázce bezpečnostně-politické, do té doby však bude v rámci nové velké hry o Střední Asii jednoznačně nejslabším aktérem ze současných velmocí.

Další výzkum této oblasti by se mohl týkat hlubšího pochopení vnitřního fungování jednotlivých středoasijských republik, tedy výzkum na substátní hladině analýzy (klanová struktura či minority), což jsem vzhledem k tématu této práce, které se pohybovalo primárně na státní a globální hladině analýzy, nemohl řešit.

Prameny a literatura

Odborná literatura

BALÍK, Stanislav: (2010/2011). Právní dějiny zemí bývalého SSSR. Katedra právních dějin, FPR ZČU.

BRZEZISNKI, Zbigniew: 1999. *Velká šachovnice. K čemu Ameriku zavazuje její globální převaha* (Mladá fronta: Praha).

BUZAN, Barry, WAEVER, Ole: 2003. *Regions and Powers: The Structure of International Security*. (Cambridge University Press).

DARCHIASHVILI, Vakhtang: 2006. Kyrgyzstán. In. KUCHYŇKOVÁ, Petra, ŠMÍD, Tomáš (eds.): 2006. *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Mezinárodní politologický ústav: Brno).

DARCHIASHVILI, Vakhtang: 2006. Tádžikistán. In. KUCHYŇKOVÁ, Petra, ŠMÍD, Tomáš (eds.): 2006. *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Mezinárodní politologický ústav: Brno).

DARCHIASHVILI, Vakhtang: 2006. Turkmenistán. In. KUCHYŇKOVÁ, Petra, ŠMÍD, Tomáš (eds.): 2006. *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Mezinárodní politologický ústav: Brno).

DILBAZI, Eltay: 2006. Uzbekistán. In. KUCHYŇKOVÁ, Petra, ŠMÍD, Tomáš (eds.): 2006. *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Mezinárodní politologický ústav: Brno).

CHAIT, Elisa A.: 2004. *Negotiating the Waters: Trans-Boundary Resource Management in the Aral Sea Basin*. In: GAMMER, Moshe: *The Caspian Region: A Re-emerging region*. (Taylor & Francis e-Library: New York).

HNÍZDO, Bořek: 1995: *Mezinárodní perspektivy politických regionů* (Institut pro středoevropskou kulturu a politiku: Praha).

HODAČ, Jan, STREJČEK, Petr: 2008. *Politika Ruské federace v postsovětském prostoru a střední Evropě* (Mezinárodní politologický ústav: Brno).

HORÁK, Slavomír: 2001. *Geopolitika Střední Asie*. Mezinárodní politika, č. 5/2001.

HORÁK, Slavomír: 2005. *Střední Asie mezi východem a západem* (Karolinum: Praha).

HORÁK, Slavomír: 2008. *Rusko a Střední Asie po rozpadu SSSR* (Karolinum: Praha).

HORÁK, Slavomír: 2009. *Nástup Číny ve Střední Asii? Možnosti a limity vzájemných vztahů*. Mezinárodní vztahy, č. 3/2009.

KHAMAREV, Farkhad: 2001. Radical Islam as a Great to the security of the Central Asian states: a view from Uzbekistan. In: CHUFRIN, Gennady (eds.). *The Security of the Caspian Sea Region* (Oxford University Press), s. 327-335.

KUPKA, Martin: 2001. *Moderní geopolitické teorie v USA*. Mezinárodní vztahy, č. 2/2001.

LASÁK, Jan: 2006. Kazachstán. In: KUCHYŇKOVÁ, Petra, ŠMÍD, Tomáš (eds.): 2006. *Rusko jako geopolitický aktér v postsovětském prostoru* (Mezinárodní politologický ústav: Brno).

LAUMULIN, Murat: 2007. *The Geopolitics of XXI Century in Central Asia* (The Kazakhstan Institute for Strategic Studies at the President Republic of Kazakhstan: Almaty).

LEICHTOVÁ, Magda: 2007. *Vybrané aspekty vztahu Ruské federace a regionu střední Asie*, rigorózní práce (Katedra politologie a mezinárodních vztahů FF, Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň).

LEICHTOVÁ, Magda: 2009. *Současné Rusko* (Západočeská univerzita v Plzni: Plzeň).

LEICHTOVÁ, Magda: (2010/2011). *Politika v postsovětském prostoru*, Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU.

MACKERRAS, Colin, CLARKE, Michael (eds.): 2009. *China, Xinjiang and Central Asia: History, Transition and Crossborder Interaction Into the 21st Century* (Taylor & Francis Routledge: New York).

MACKINDER, Halford, J.: 1904. *The Geographical Pivot of History*. The Geographical Journal, Vol. XXIII., No. 4.

PEYROUSE, Sébastien: 2007. *Economic Aspects of Chinese-Central Asia Rapprochement*. Silk Road Paper. Central Asia-Caucasus Institute.

PEYROUSE, Sébastien: 2009. *Central Asia's growing partnership with China*. EUCAM Working Paper 04, October 2009.

ROMANCOV, Michael: 2002. Geopolitika. In: CABADA, Ladislav, KUBÁT, Michal: 2002. *Úvod do studia politické vědy* (Eurolex Bohemia: Praha).

ROUX, Jean-Paul: 2007. *Dějiny Střední Asie* (Nakladatelství lidové noviny: Praha).

RUMER, Eugene: 2007. *The United States and Central Asia: In Search of a Strategy*. In: RUMER, Eugene, TRENIN, Dmitri, ZHAO, Hausheng: *Central Asia: views from Washington, Moscow, and Beijing* (M. E. Sharpe, Inc: New York).

SHADRINA, Katya: 2006. *Security in the Caspian Region: Challenges and Opportunies in a Globalized World* (Geneva Centre for Security Policy).

ŠANC, David (2010/2011). Geopolitika a geostrategie. Katedra politologie a mezinárodních vztahů, FF ZČU.

TRENIN, Dmitri: 2007. Russia and Central Asia: Interests, Policies, and Prospects. In: RUMER, Eugene, TRENIN, Dmitri, ZHAO, Hausheng: *Central Asia: views from Washington, Moscow, and Beijing* (M. E. Sharpe, Inc: New York).

UHL, Pavel: 2001. Zahraniční politika České republiky vůči Střední Asii. In: PŠEJA, Pavel (eds.): 2001. *Zahraniční politika České republiky vůči zemím Blízkého východu, Zakavkazska a Střední Asie* (Masarykova univerzita: Brno), s. 87-109.

WAISOVÁ, Šárka a kol.: 2007. *Atlas mezinárodních vztahů* (Aleš Čeněk: Plzeň).

WEITZ, Richard: 2010. *Strategic Posture Review: Kazakhstan*, dostupné na: <http://www.worldpoliticsreview.com/> (13. listopadu 2011).

ZHAO, Hausheng: 2007. Central Asia in China's Diplomacy. In: RUMER, Eugene, TRENIN, Dmitri, ZHAO, Hausheng: *Central Asia: views from Washington, Moscow, and Beijing* (M. E. Sharpe, Inc: New York).

Internetové zdroje

CIA - THE WORLD FACTBOOK:

<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html> (15. února 2012).

CENTRAL ASIA-CAUCASUS ANALYST: <http://www.cacianalyst.org> (26. července 2011).

ČESKÁ NÁRODNÍ BANKA: <http://www.cnb.cz/> (4. března 2012).

EUROASIJSKÁ SPOLEČNOST (Евразийский дом):
<http://www.eurasianhome.org> (30. ledna 2012).

EUROASIJSKÉ EKONOMICKÉ SPOLEČENSTVÍ (Евразийское
Экономическое Сообщество): <http://www.evrazes.com> (1. února 2012).

EUROPEAN DIALOGUE: <http://www.eurodialogue.org/> (30. března 2012).

EVROPSKÁ KOMISE: http://ec.europa.eu/index_en.htm (9. března 2012).

GAZPROM (Газпром): <http://www.gazprom.ru> (7. srpna 2011).

INOGATE: <http://www.inogate.org> (30. března 2012).

MINISTERSTVO OBRANY KYRGYZSKÉ REPUBLIKY (Министерство
обороны Кыргызской Республики): <http://www.mil.kg> (1. srpna 2011).

MINISTERSTVO OBRANY REPUBLIKY KAZACHSTÁN (Министерство
обороны Республики Казахстан): <http://mod.gov.kz> (25. července 2011).

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ RUSKÉ FEDERACE
(Министерство иностранных дел Российской Федерации):
<http://www.mid.ru> (14. března 2012).

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ REPUBLIKY TÁDŽIKSITÁN
(Министерство иностранных дел Республики Таджикистан):
<http://www.mfa.tj> (4. srpna 2011).

MINISTERSTVO ZAHRANIČNÍCH VĚCÍ REPUBLIKY UZBEKISTÁN
(Министерство иностранных дел Республики Узбекистан):
<http://www.mfa.uz> (3. srpna 2011).

OFICIÁLNÍ STRÁNKY PREZIDENTA REPUBLIKY KAZACHSTÁN
(Официальный сайт Президента Республики Казахстан):
<http://www.akorda.kz> (25. července 2011).

ORGANIZACE SMLOUVY KOLEKTIVNÍ BEZPEČNOSTI (Организация
Договора коллективной безопасности): <http://www.odkb.gov.ru> (5.
listopadu 2011).

PREZIDENT RUSKA (Президент России): <http://www.kremlin.ru> (1.
února 2012).

SEVEROATLANTICKÁ ALIANCE: <http://www.nato.int> (8. března 2012).

STŘEDOASIJSKÝ HISTORICKÝ SERVER (Центральноазиатский
исторический сервер): <http://www.kyrgyz.ru> (14. ledna 2012).

SVĚTOVÁ OBCHODNÍ ORGANIZACE (WORLD TRADE
ORGANIZATION): <http://www.wto.org> (1. února 2012).

ŠANGHAJSKÁ ORGANIZACE SPOLUPRÁCE (Шанхайская
организация сотрудничества): <http://www.sectsco.org> (15. listopadu
2011)

TRACECA: <http://www.traceca-org.org> (3. března 2012).

TURKMENISTAN - ZLATÝ VĚK (Туркменистан - золотой век):
<http://www.turkmenistan.gov.tm> (3. srpna 2011).

ZÁKONODÁRSTVÍ KAZACHSTÁNU (Законодательство Казахстана):
<http://www.pavlodar.com> (14. listopadu 2011).

Resume

Central Asia is a region which is located in the middle of MacKinder's Heartland. This location does very strategic geopolitical area from Central Asia. The importance of Central Asia has risen due to two factors. The first one was the collapse of the Soviet Union and the second one is increasing global economic interdependence. Moreover, Post-Soviet Central Asian republics forms the buffer zone between the several states, one perhaps may say between several regions - the Russian Federation, the People's Republic of China and the Middle East. I can not forget the huge reserves of mineral resources in this region. After the end of the bipolar conflict these factors forms one of the most important region in global politics from Central Asia, especially after the beginning of global war against terrorism, when the United States of America entered into the new great game.

The aim of this study was to analyze changes of geopolitical orientation of current global powers in Central Asia region and Central Asia states relations with these global powers. In this work I consider as global powers the United States which is still a global superpower. The new global power is China, certainly and Russia restores its position in a global order. Important global actor is the European Union. These three states and one organization I consider as current global powers.

The study is divided into several parts. The first part was presented the general characteristics of Central Asia region, e.g. a short historical excursion, geographical definition of the region, etc. The next chapter explained the main geopolitical theories and the geopolitical importance of these theories related to the region. Another part presented geopolitics of Central Asia from the perspective current global powers. This part is divided into two parts - from the collapse of the Soviet Union to beginning of global war against terrorism and from 2001 to present days. In the

following section I reviewed the position of the five Central Asian post-Soviet republics - Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan in the Central Asian region. The next part analyzed regional integration processes in this area. The last part of the study was to analyze the regional security complex of the Central Asian region.

I conclude that the positions of global powers in Central Asia are primarily based on the position of the Central Asia states towards Russia. Russia is still the main political actor in the region after the collapse of the Soviet Union and today the Russian Federation seeks to maintain its influence in countries that were previously under its rule for more than a century. In the future we can not expect that this development will change significantly.

Přílohy

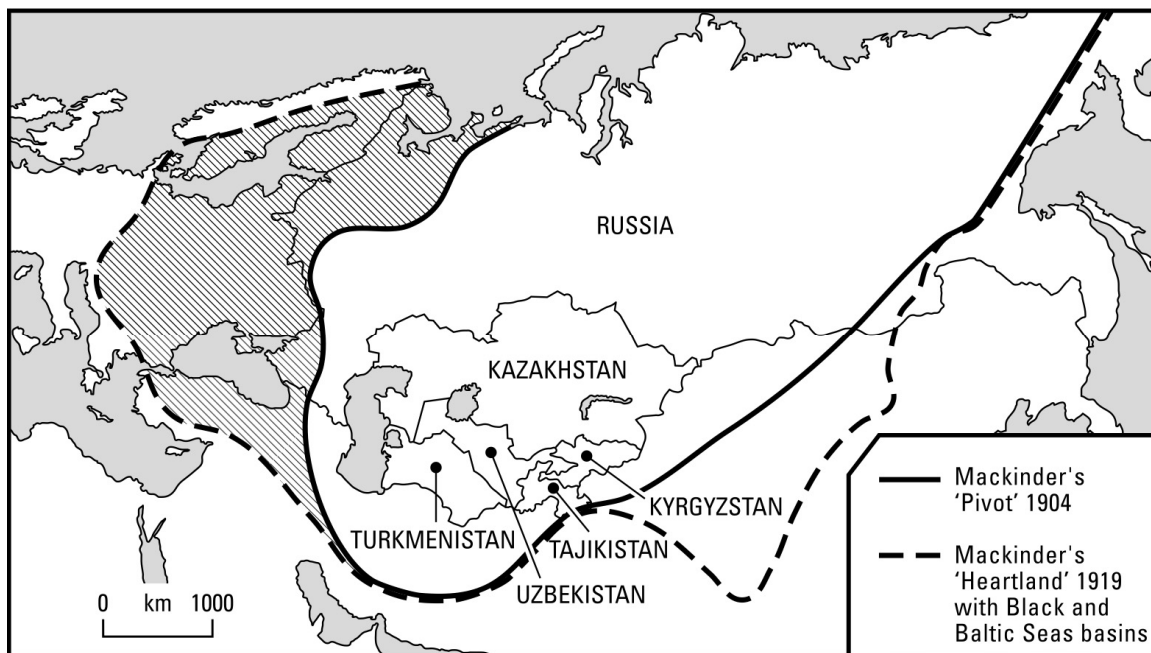
Administrativní celky Střední Asie za sovětského režimu (1918-1990)	
Turkestánská autonomní sovětská republika	1918-1924
Uzbecká a Chórezmská sovětská lidová republika	1920-1924
Turkmenská autonomní sovětská republika	1921-1925
Kara-kirgizská autonomní oblast	1924-1925
Karakalpacká autonomní oblast	1925-1930
Karakalpacká autonomní oblast v rámci RSFSR	1930-1932
Karakalpacká autonomní sovětská republika v rámci RSFSR	1932-1936
Kirgizská autonomní oblast	1925-1926
Kirgizská autonomní sovětská republika	1926-1936
Kirgizská sovětská socialistická republika	1936-1991
Turkmenská sovětská socialistická republika	1925-1991
Tádžická sovětská socialistická republika	1929-1991
Uzbecká sovětská socialistická republika	1924-1991
Kazašská sovětská socialistická republika	1936-1991

Příloha č. 1: Administrativní celky Střední Asie za sovětského režimu (podle Roux 2007)

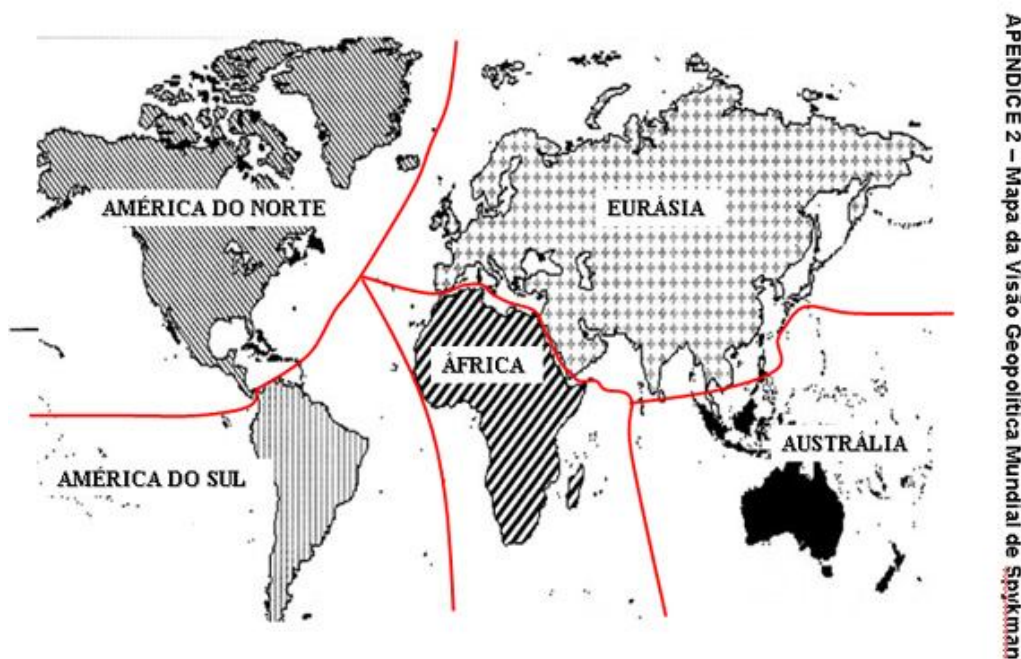

Příloha č. 2: MacKinder: Pivovní oblast, vnitřní půlměsíc, vnější půlměsíc⁶¹

⁶¹ *Příloha č. 2: MacKinder: Pivovní oblast, vnitřní půlměsíc, vnější půlměsíc. Originál a licence k použití: <http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/9/9c/Heartland.png/500px-Heartland.png>, [1. prosince 2011].*

Příloha č. 3: MacKinder: Střední Asie v pivotní oblasti a v Heartlandu⁶²

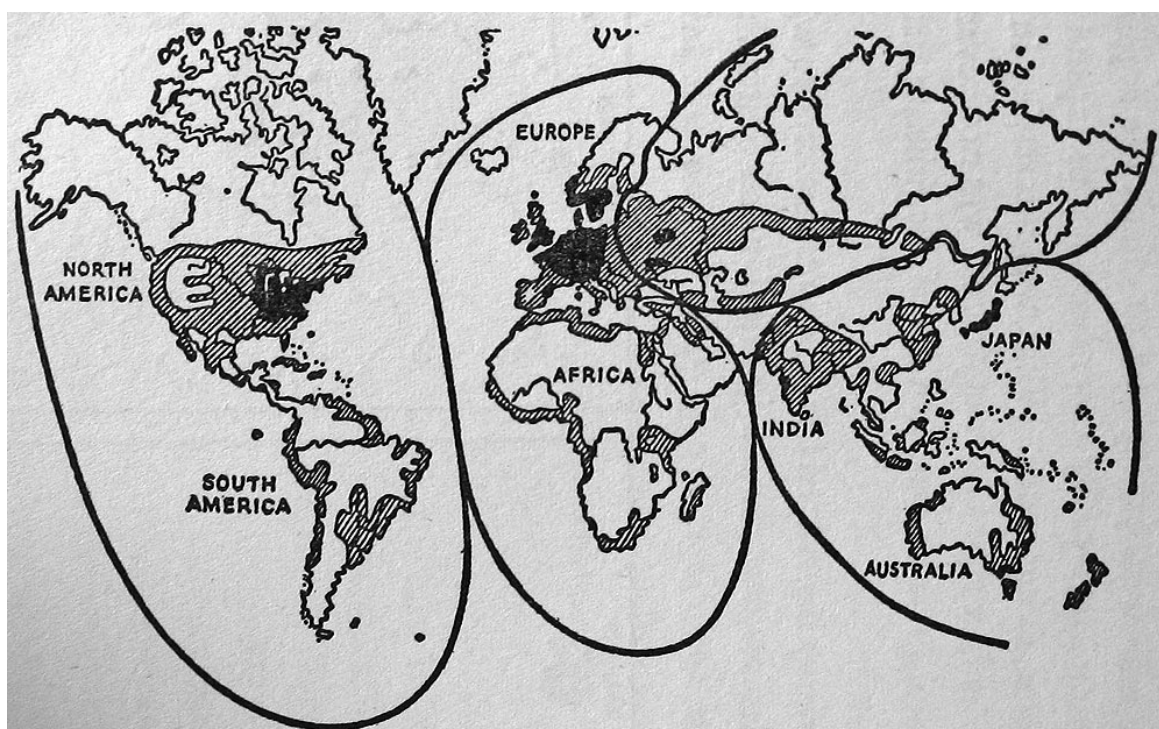
Příloha č. 4: Spykman: Dvě pevniny, tři ostrovy⁶³

⁶² Příloha č. 3: MacKinder: Střední Asie v pivotní oblasti a v Heartlandu. Originál a licence k použití: http://www.biztonsagopolitika.hu/userfiles/image/Afganisztan_1979-2009/mackinder_magterulet.jpg, [1. prosince 2011].

⁶³ Příloha č. 4: Spykman: Dvě pevniny, tři ostrovy. Originál a licence k použití: http://www.revistamilitar.pt/UserFiles/Image/imgs2006/RM2453_730b.jpg, [2. prosince 2011].

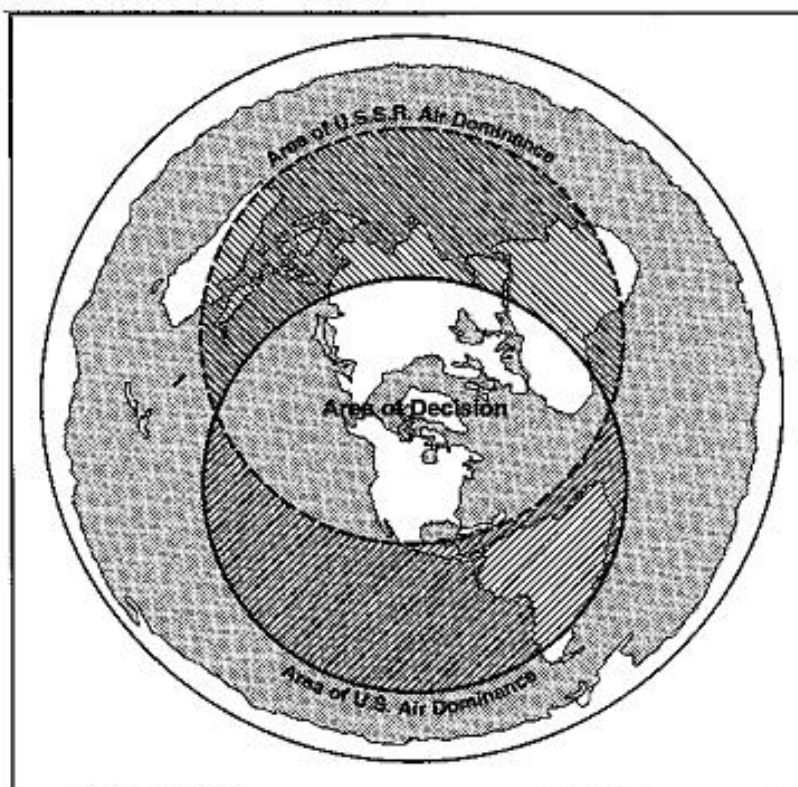
Příloha č. 5: Spykman: Heartland-Rimland⁶⁴

Příloha č. 6: Haushofer: Panregiony⁶⁵

⁶⁴ Příloha č. 5: Spykman: Heartland-Rimland. Originál a licence k použití:
<http://militar.infomondo.ro/wp-content/uploads/2010/01/Nicolas-Spykman-map.jpg>, [2. prosince 2011].

⁶⁵ Příloha č. 6: Haushofer: Panregiony. Originál a licence k použití:
http://4.bp.blogspot.com/_kKqnLYgfacU/TPrDSlbgNQI/AAAAAAAAAK4/60hiuUeLquM/s1600/HaushoferWorld_Big.jpg, [3. prosince 2011].

*Příloha č. 7: de Seversky: Area of Decision*⁶⁶

Příloha č. 8: Zahraniční politika České republiky vůči zemím Střední Asie

Po rozpadu Sovětského svazu a Československa se vztahy mezi Českou republikou a regionem Střední Asie zásadně změnily. Z partnera blízkého se stala velice vzdálená a zpočátku nezajímavá oblast. Jediná oblast, ve které Českou republiku Střední Asie zajímala, byly dluhy, protože dluhy Sovětského svazu byly převáděny na jeho nástupnické země. Dalším problémem byly mezinárodní smlouvy pocházející ještě z dob Sovětského svazu, které neupravovaly vztahy s jednotlivými svazovými republikami. Ze strany středoasijských republik zpočátku neexistovala žádná koncepce zahraniční politiky vůči České republice. V roce 1995 otevřela Česká republika ve Střední Asii dvě velvyslanectví - v kazašské

⁶⁶ *Příloha č. 7: de Seversky: Area of Decision. Originál a licence k použití:*
<http://www.globalpolitics.cz/wp-content/uploads/pic-4.jpg>, [4. prosince 2011].

Almatě (současně pro Kyrgyzstán) a v uzbeckém Taškentu (pro Tádžikistán). To byl velmi strategický tah vzhledem k souboji těchto dvou zemí o pozici regionální mocnosti, kdy Česká republika dala jasně najevo svou neutralitu. Velvyslanectví České republiky pro Turkmenistán zůstávalo nadále v Moskvě,⁶⁷ což je díky izolacionistické politice Ašchabadu pochopitelné. V roce 1998 otevřel Kazachstán jako jediná středoasijská republika své velvyslanectví v Praze.

Během 90. let byla uzavřena základní sada mezinárodních smluv (ochrana investic, právní rámce obchodní výměny). Postupně se Střední Asii dostalo v zahraniční politice České republiky mírně privilegovaného postavení (středoasijské země mají např. lepší postavení než Zakavkazské republiky). V roce 1998 byla vytvořena první komplexnější koncepce pro všechny státy CIS, kam byla zahrnuta i Střední Asie. Agenda zahraniční politiky je většinou řešena přes ministerstva zahraničních věcí, či ministerstva průmyslu. Základními prvky zahraniční politiky České republiky vůči Střední Asii jsou budování standardních politických vztahů (nezasahování do vnitřních záležitostí), udržování nezbytných diplomatických styků, spolupráce na půdě mezinárodních organizací založená na konsensu, budování výhodných hospodářských vztahů (Uhl 2001: 87-102).

Je velice důležité upozornit, že středoasijské republiky netvoří pro Českou republiku žádného strategického partnera a i v geopolitických otázkách nemají zájmy České republiky a Střední Asie žádné konfliktní faktory. Region Střední Asie je v české zahraniční politice chápán jako celek, tedy žádná země nemá pro českou zahraniční politiku privilegované postavení. Částečné privilegium má Kazachstán v oblasti kultury. V oblasti neekonomické politiky je výsledek zahraniční politiky de facto totožný s očekáváním České republiky (Uhl 2001: 103-109). V otázkách ekonomické politiky však Česká republika tak úspěšná není.

⁶⁷ Po roce 2001 bylo přesunuto zastoupení pro Turkmenistán do Taškentu.

Snahou je maximální proniknutí na místní trhy, což se ne vždy daří. Navíc od roku 2004, kdy Česká republika vstoupila do EU, je obchodní výměna, která je ve vztazích Střední Asie a České republiky primární, ne vždy řízena Prahou a Česká republika se zapojuje do programů EU.